



Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σχολή κοινωνικών επιστημών

**Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών**

**Κατεύθυνση: Εκπαιδευτική Πολιτική και Διοίκηση**

Διπλωματική εργασία με θέμα:

**Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στη σχολική κοινότητα**

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: Τέντζερη Σοφία

**ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ**

**Επιβλέπων καθηγητής:** Κουτσαμπέλας Χρήστος

**Μέλη:** Δημόπουλος Κωνσταντίνος

Φωτόπουλος Νικόλαος

**Κόρινθος, 2020**

## Περιεχόμενα

<b>Περίληψη.....</b>	<b>7</b>
<b>Abstract .....</b>	<b>8</b>
<b>Εισαγωγή.....</b>	<b>9</b>
<b>1. Σχολική Κοινότητα.....</b>	<b>12</b>
1.1. Τι είναι το σχολείο; .....	12
1.2. Ο Διευθυντής .....	13
1.3. Ο Εκπαιδευτικός .....	14
1.4. Γονείς και Μαθητές.....	15
1.5. Τοπική κοινωνία και Αυτοδιοίκηση.....	17
<b>2. Οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της .....</b>	<b>18</b>
2.1. Ο όρος κρίση.....	18
2.2. Η έννοια της οικονομικής κρίσης .....	19
2.3. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα & στην Ευρώπη .....	22
2.4. Α.Ε.Π. – Έλλειμμα.....	24
2.5. Οι κοινωνικό-οικονομικές συνέπειες της κρίσης.....	25
2.6. Εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια της Κρίσης .....	27
2.7. Οικονομική κρίση στο Ελληνικό & Ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό σύστημα.....	28
2.8. Αλλαγές στην εκπαίδευση μετά την οικονομική κρίση .....	30
<b>3. Η επιρροή της κρίσης στην σχολική κοινότητα .....</b>	<b>32</b>
3.1. Επιπτώσεις στο εκπαιδευτικό σύστημα.....	32
3.1.1. Δημόσιες δαπάνες.....	32
3.1.2. Συγχωνεύσεις- Καταργήσεις Σχολικών μονάδων .....	34
3.1.3. Μείωση μαθητών.....	35
3.1.4. Υλικοτεχνική υποδομή & βασικές δαπάνες.....	37



3.1.5.	Ολοήμερα σχολεία.....	37
3.1.6.	Ιδιωτική εκπαίδευση.....	38
3.2.	Επιπτώσεις στους εκπαιδευτικούς.....	38
3.2.1.	Διευθυντές- σχολική ηγεσία.....	38
3.2.2.	Εκπαιδευτικοί.....	40
3.2.3.	Άγχος σε εκπαιδευτικούς.....	45
3.3.	Επιπτώσεις στην οικογένεια και τους μαθητές.....	46
3.3.1.	Κρίση και παιδική φτώχεια.....	46
3.3.2.	Επιπτώσεις στους μαθητές και στο σχολικό περιβάλλον.....	48
3.3.3.	Ιδιωτική δαπάνη των νοικοκυριών.....	50
<b>4.</b>	<b>Εμπειρική Ανάλυση.....</b>	<b>53</b>
4.1.	Σκοπός και μεθοδολογία της έρευνας.....	53
4.1.1.	Το πλαίσιο της έρευνας.....	53
4.1.2.	Ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας.....	54
4.1.3.	Μεθοδολογία.....	54
4.2.	Περιγραφή του δείγματος.....	55
4.2.1.	Ανάλυση Δεδομένων.....	55
4.2.2.	Δημογραφικά Στοιχεία.....	56
4.2.3.	Φύλο.....	56
4.2.4.	Ηλικία.....	56
4.2.5.	Προϋπηρεσία.....	57
4.2.6.	Υπηρεσιακή θέση.....	58
4.2.7.	Σχολική Μονάδα.....	58
<b>5.</b>	<b>Αποτελέσματα Έρευνας.....</b>	<b>59</b>
5.1.	Επιπτώσεις στη Σχολική Μονάδα.....	59
5.2.	Επιπτώσεις στους Εκπαιδευτικούς.....	61



5.3. Επιπτώσεις στους Μαθητές .....	64
<b>Συμπεράσματα – Προτάσεις Πολιτικής .....</b>	<b>66</b>
<b>Προτάσεις Εκπαιδευτικής Πολιτικής.....</b>	<b>69</b>
<b>Βιβλιογραφικές Αναφορές .....</b>	<b>71</b>
<b>Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία.....</b>	<b>71</b>
<b>Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....</b>	<b>75</b>
<b>Θεσμικά κείμενα .....</b>	<b>77</b>
<b>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ .....</b>	<b>78</b>



## Πίνακες

Πίνακας 2.1 : Διαχρονική Εξέλιξη Κοινωνικο-Οικονομικών Δεικτών στην Ελλάδα, %, (2009-2018) .....	27
Πίνακας 3.1 : Δαπάνες Νοικοκυριών για την Εκπαίδευση .....	52
Πίνακας 4.1 : Αριθμός σχολικών μονάδων που συμμετείχαν στην έρευνα.....	55
Πίνακας 4.2 : Φύλο Συμμετεχόντων.....	56
Πίνακας 4.3 : Ηλικία Συμμετεχόντων .....	57
Πίνακας 4.4 : Έτη Προϋπηρεσίας Συμμετεχόντων.....	57
Πίνακας 4.5 : Υπηρεσιακή θέση Συμμετεχόντων .....	58
Πίνακας 4.6 : Σχολική Μονάδα Εργασίας.....	58
Πίνακας 5.1 : Προβλήματα που προκλήθηκαν στην σχολική μονάδα (%) .....	60
Πίνακας 5.2 : Επιπτώσεις στους εκπαιδευτικούς (%) .....	63
Πίνακας 5.3: Επιπτώσεις στους μαθητές .....	64



## Γραφήματα

Γράφημα 2.1: Μεταπτώσεις Α.Ε.Π. των Ευρωπαϊκών Χωρών .....	25
Γράφημα 3.1 : Ποσοστό δαπάνης γενικής κυβέρνησης για την εκπαίδευση ως προς το σύνολο & Δαπάνες ως %του ΑΕΠ - 2016 .....	33
Γράφημα 3.2: Αριθμός Σχολικών Μονάδων .....	34
Γράφημα 3.3: Μείωση Μαθητικού Πληθυσμού & Πρόβλεψη για το Μέλλον .....	36
Γράφημα 3.4: Αριθμός εκπαιδευτικών (Μόνιμοι- Αναπληρωτές) .....	43
Γράφημα 5.1 : Προφίλ Εκπαιδευτικών που δηλώνουν αισιόδοξοι για το μέλλον της εκπαίδευσης (%) .....	62



## Περίληψη

Η έντονη οικονομική κρίση που βιώνει η χώρα την τελευταία δεκαετία, έφερε την Ελληνική κοινωνία αντιμέτωπη με πολλές και ξαφνικές αλλαγές. Σημαντικός αριθμός νοικοκυριών φτωχοποιήθηκαν και οι δημόσιες δαπάνες περιορίστηκαν. Σύμφωνα με την Eurostat το 2013 η φτώχεια στην Ελλάδα έφτασε λίγο πάνω από το 23,1%. Οι αρνητικές επιπτώσεις που έπληξαν σχεδόν όλες τις κοινωνικές ομάδες, δεν θα μπορούσαν να αφήσουν ανέγγιχτο και τον κλάδο της εκπαίδευσης.

Τα σχολεία στερήθηκαν πολλά από τα βασικά υλικά για την εύρυθμη λειτουργία τους. Οι μαθητές ήταν επίσης θύματα σε αυτή την κοινωνικό-οικονομική κατάσταση που βρέθηκε η χώρα, με τους γονείς τους να δέχονται τεράστια οικονομική πίεση. Εξάλλου, δεν ήταν λίγοι οι γονείς που τελείως αναπάντεχα έχασαν την δουλειά τους, ενώ αρκετοί δυσκολεύτηκαν ακόμα και για την εύρεση βασικών αγαθών για την επιβίωση της οικογένειάς τους. Αναπόδραστα, η επιδείνωση των οικονομικών συνθηκών είχε αντίκτυπο και στα παιδιά. Τέλος, ο κλάδος των εκπαιδευτικών υπέστη σοβαρές αλλαγές, οι οποίες κατά πλειοψηφία δεν ήταν θετικές.

Σκοπός της εργασίας είναι να καταγράψουμε όλες τις αλλαγές της σχολικής κοινότητας, να αναδείξουμε με στοιχεία την οικονομική καθίζηση που υπέστη η κοινωνία, το εκπαιδευτικό σύστημα και κυρίως οι εκπαιδευτικοί. Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε απευθύνθηκε σε εκπαιδευτικούς του Δήμου Άργους – Μυκηνών έχοντας ως στόχο να καταγράψει την άποψή τους αναφορικά με το πόσο επηρέασε η οικονομική κρίση τη σχολική λειτουργία, τη σχολική καθημερινότητά τους, καθώς και τους μαθητές τους. Τέλος, η έρευνα καταγράφει την γνώμη τους αναφορικά με το αν διακρίνουν οποιαδήποτε βελτίωση τα τελευταία έτη στην εκπαίδευση και πόσο αισιόδοξοι είναι για το μέλλον του εκπαιδευτικού συστήματος.

Λέξεις Κλειδιά: Οικονομική κρίση, Εκπαίδευση, Μαθητές, Εκπαιδευτικοί



## **Abstract**

The intense economic crisis our country has experienced the last decade, forced the Greek society to face severe and sudden changes. Poverty increased among households and public expenditure reduced. According to Eurostat, in 2013, the risk of poverty in Greece reached above 23,1%. The negative consequences of the crisis hit almost every social group, including the members of the school community.

Schools were deprived of many substantial means for their proper function. Students were also victims of this socio-economic condition in which the country was found and their parents had to confront severe financial pressure. Moreover, there were a lot of people who lost their jobs unexpectedly and others who found it difficult to afford even the basic commodities for the survival of their family. That had an impact on their children, as well, since they could not provide them with what they used to. The educational system has undergone serious changes, the majority of which was not positive for the members of school community including teachers and students.

The aim of this research is to record the effects of economic crisis on school community as they are reflected on teachers' perceptions. The empirical analysis is based on a sample of primary teachers from the Municipality of Argos-Mycenae and its goal is to record their opinion about how the crisis affected their schools, their students and, finally, themselves. Finally, another interesting aim of the study is to record teachers' views on whether there are visible improvement in the last years and on the future of education.

Keywords: Economic Crisis, Education, Students, Teachers.





## Εισαγωγή

Η σύγχρονη εποχή χαρακτηρίζεται από ραγδαίες εξελίξεις, συνεχείς αλλαγές και γρήγορους ρυθμούς σε πολλούς τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας (Τσιάκιρος & Πασιαρδής, 2002). Την τελευταία δεκαετία βιώνουμε πρωτόγνωρες καταστάσεις τις οποίες δεν είχε αντιμετωπίσει ξανά ούτε η δική μας, αλλά ούτε και προηγούμενες γενιές. Η αμφισβήτηση αξιών και θεσμών, λόγω της οικονομικής κρίσης, αποτελεί έντονο χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου. Το ελληνικό κράτος ταλανίζεται από αισθήματα αβεβαιότητας, φόβου, και ανησυχίας για το μέλλον τόσο το δικό μας όσο και των επόμενων γενεών καθώς και ολόκληρης της χώρας. Οι συνέπειες στην Ελληνική κοινωνία είναι πολλές. Η αξιοπρεπής διαβίωση των πολιτών πλήττεται σε μεγάλο βαθμό από τα κοινωνικό-οικονομικά προβλήματα, τα οποία εμφανίστηκαν στα αρχικά ακόμα στάδια της κρίσης και σταδιακά έγιναν αισθητά από έναν αυξανόμενο αριθμό πολιτών.

Η αύξηση των φόρων και η αύξηση της ανεργίας ήταν οι άμεσα ορατές συνέπειες για την πλειοψηφία των πολιτών, οι οποίες οδήγησαν με τη σειρά τους σε αύξηση του επιπέδου της φτώχειας. Σύμφωνα με έρευνα της Eurostat, το 2015 περισσότερο από το ένα τρίτο (1/3) του ελληνικού πληθυσμού βρέθηκε κάτω από το όριο της φτώχειας, ενώ μικρή μείωση καταγράφεται τα επόμενα χρόνια έως και το 2018 όπου ο δείκτης φτώχειας μειώνεται κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες<sup>1</sup>. Συνέπεια αυτής της εξέλιξης, ήταν η συμπερίληψη της Ελλάδας στις χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας στην Ευρώπη, ακολουθώντας τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία<sup>2</sup>.

Εκτός από την αγορά εργασίας, σε κάθε οικονομική κρίση πλήττονται οι τομείς της εκπαίδευσης και της υγείας, διότι μεταξύ αυτών (εκπαίδευση, υγεία - οικονομία), υφίσταται μια διαρκής αλληλεπίδραση με την κοινωνία (σύμφωνα με Ζιωντάκη, από Κελπανίδη 2012). Συνεπώς οι τομείς αυτοί «απειλούνται» περισσότερο από τον κίνδυνο οικονομικής κατάρρευσης και κρίνεται έτσι αναγκαία η παραμονή τους στο «μεταρρυθμιστικό στόχαστρο» της χώρας και των δανειστών της. Εν συνεχεία, εκ των δύο προαναφερόμενων τομέων, το άμεσο «θύμα» στην παρούσα φάση διαφαίνεται να είναι η εκπαίδευση, ενώ θα ήταν γόνιμο να διακατέχει τον τίτλο του πρωτεύοντος πεδίου ανάπτυξης και οικονομικής ανάκαμψης.

<sup>1</sup> [https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc\\_li22b&lang=en](https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_li22b&lang=en)

<sup>2</sup> [https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/People\\_at\\_risk\\_of\\_poverty\\_or\\_social\\_exclusion](https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/People_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion)



Η εκπαιδευτική πολιτική που ακολουθείται τα τελευταία χρόνια απαρτίζεται από έντονη επιρροή της ύφεσης, την οποία έχει υποστεί καθόλη τη διάρκεια της κρίσης. Η μνημονιακή πολιτική που ακολουθήθηκε οδήγησε στην υποχρηματοδότηση της εκπαίδευσης, ενώ στην πραγματικότητα η εκπαίδευση θα έπρεπε να χρησιμοποιείται ως ένας «μοχλός» ανάπτυξης αποσκοπώντας στην αντιμετώπιση της κρίσης. Υλικοτεχνικές υποδομές, μειώσεις μισθών, προσλήψεις, συγχωνεύσεις σχολικών μονάδων, συμπεριφορές μαθητών – γονέων είναι οι τομείς που επλήγησαν περισσότερο. Οι οικονομικές αλλαγές δεν θα μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστα τα σχολεία, τα οποία ως ανοικτά κοινωνικά συστήματα, δέχονται τις πιέσεις της κοινωνίας διαμέσου των «ημιδιαπερατών συνόρων» που τα χαρακτηρίζουν (Brauckmann & Pashiardis, 2008; Hoy & Miskel, 2013). Μέσα σε αυτό το κλίμα οι εκπαιδευτικοί και ο ρόλος που διαδραματίζουν, κυρίως για τις κοινωνικά ασθενέστερες ομάδες αποκτά ιδιαίτερη αξία (Apple, 2010). Οι εκπαιδευτικοί χρειάζεται να διερευνήσουν και να εντοπίσουν τα χαρακτηριστικά των συνθηκών που συνδέονται με το εκπαιδευτικό περιβάλλον, ώστε να αναζητήσουν λύσεις που θα επιτρέψουν στα παιδιά την ομαλή γνωσιακή ανάπτυξη που χρειάζονται να αναπτύξουν στα πλαίσια των σύγχρονων κοινωνιών. Το σχολικό περιβάλλον αποτελεί έναν πολύτιμο χώρο για τον έγκαιρο εντοπισμό των ανισοτήτων και των διακρίσεων, προκειμένου οι κατάλληλες παρεμβάσεις να σχεδιαστούν και να εφαρμοστούν στο πρώιμο κίβλας στάδιο, ώστε να διασφαλιστεί η κοινωνικό-συναισθηματική ευημερία καθώς και η εκπαιδευτική πρόοδος των παιδιών και ειδικά αυτών που ανήκουν στις ομάδες υψηλού κινδύνου (Koutsampelas et al, 2020 - Πρόγραμμα TOCSIN, 2016).

Συνέπεια όλων των παραπάνω, είναι η περαιτέρω διερεύνηση όλων των επιπτώσεων που προκλήθηκαν στην σχολική κοινότητα. Ο βασικός στόχος που τέθηκε στην έρευνα μας είναι η μελέτη των συνεπειών που προκάλεσε η κρίση, στην λειτουργία των σχολικών μονάδων, στον ευάλωτο πληθυσμό των παιδιών, στις συνέπειες που προκάλεσε η οικονομική κρίση στους γονείς και τον αντίκτυπο που είχε στη σχολική κοινότητα αλλά και στα αρνητικά αποτελέσματα στον οικονομικό και ψυχολογικό τομέα των εκπαιδευτικών. Επίσης, επικεντρωθήκαμε σε ένα ερώτημα που αφορά το μέλλον της εκπαίδευσης. Θελήσαμε να καταγράψουμε την γνώμη των εκπαιδευτικών στο αν διαβλέπουν βελτίωση τα τελευταία χρόνια και να μας αποτυπώσουν την αισιοδοξία, ή το αντίθετο, που τους διακατέχει για το μέλλον της εκπαίδευσης.



Η παρούσα διπλωματική εργασία δεν θα μπορούσε να καλύψει όλες τις πτυχές των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης της σχολικής κοινότητας, αλλά ευελπιστεί στη συμβολή και στη βοήθεια της επιστημονική αναζήτησης, ενός τόσο πολύπλοκου και σοβαρού θέματος. Η έρευνά μας προσπαθεί να καταγράψει και να αναλύσει τις απόψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με τις επιπτώσεις που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν, τις δυσκολίες οι οποίες επιβάρυναν την καθημερινότητά τους, στο πλαίσιο των οικονομικών ανισοτήτων της Ελλάδας της κρίσης. Διερευνάται ποιες από τις αλλαγές θεωρούν ότι έπληξαν περισσότερο τους ίδιους και τους συναδέλφους τους. Αρχικά θέσαμε τα ερευνητικά μας ερωτήματα τα οποία και θα επιχειρηθούν να απαντηθούν. Στη συνέχεια, για τη διεξαγωγή της έρευνας, χρησιμοποιήθηκαν ερωτηματολόγια επιλέγοντας τα οποία χορηγήθηκαν σε εκπαιδευτικούς (μεταξύ αυτών και διευθυντές). Η έρευνα διενεργήθηκε σε 7 σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, 6 δημόσια και ένα ιδιωτικό σχολείο, σε αστικές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχές του Δήμου Άργους-Μυκηνών.



# 1. Σχολική Κοινότητα

## 1.1. Τι είναι το σχολείο;

Το σχολείο είναι ένα ίδρυμα που υποδέχεται μαθητές όπου υπό την καθοδήγηση των εκπαιδευτικών αποκτούν γενικές γνώσεις<sup>3</sup>. Σχεδόν όλες οι χώρες του κόσμου έχουν εντάξει στα εκπαιδευτικά τους συστήματα τα σχολεία με τη μόνη διαφορά από χώρα σε χώρα να είναι στην ονομασία. Οι Έλληνες έχουν θετική άποψη υπέρ του σχολείου, κάτι που συναντάμε από αρχαιότατων χρόνων όπου οι μαθητές πήγαιναν σε συγκεκριμένες τοποθεσίες για να μάθουν, όπως η γνωστή σε όλους ακαδημία του Πλάτωνα. Υπάρχουν πολλές αναφορές, από διάφορους συγγραφείς που διατυπώνουν την άποψη τους για το τι είναι σχολείο. Μερικοί το αναφέρουν ως ένα κοινωνικό σύστημα που αξιοποιεί διάφορους πόρους (διευθυντή, εκπαιδευτικούς, μαθητές) και δημιουργεί μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία μορφωμένους πολίτες (Hoy & Miskel, 1987).

Ο Bennett (1974) ορίζει, το σχολείο ως μία ομάδα ατόμων που συμμετέχουν ενεργά και σε τακτικά διαστήματα σε ένα κοινωνικό κατασκεύασμα (σχολείο), όπου για να λειτουργήσει χρειάζεται τις ενέργειες των συγκεκριμένων ανθρώπων, βάσει σχολικών κανόνων και οργάνωσης. Από τη μεριά της νομικής επιστήμης, το σχολείο παρουσιάζεται ως δημόσια υπηρεσία, καθώς παρέχει υπηρεσίες και αγαθά όπου ωφελούν τις βασικές ανάγκες του κοινωνικού συνόλου (Σκουρής, 1995), ενώ η διοικητική επιστήμη αναφέρει το σχολείο ως έναν εκπαιδευτικό οργανισμό με επικεντρωμένο το ενδιαφέρον στη συμβολή της εκπαίδευσης στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. (Σαΐτης 2008)

Αναφέροντας όλα τα παραπάνω, γίνεται κατανοητό ότι ουσιαστικά το σχολείο είναι μία μικρό-κοινωνία και μία αυριανή εν δυνάμει κοινωνία, ένας χώρος με κανόνες, σχέδια, όνειρα, προσδοκίες. Ένας κατεξοχήν ανθρώπινος θεσμός που μπορεί να λειτουργήσει, να ξεπεράσει τις δυσκολίες και να πετύχει με τα μέλη που το απαρτίζει, δηλαδή τους ίδιους τους ανθρώπους που συναποτελούν αυτήν τη σχολική κοινότητα. Τα μέλη της σχολικής κοινότητας είναι οι εκπαιδευτικοί, οι μαθητές, οι γονείς και ο διευθυντής της σχολικής μονάδας, όπου ανάλογα με το ρόλο που κατέχει ο καθένας στην κοινότητα, πράττει αυτά που οφείλει προκειμένου να εξασφαλιστεί η εύρυθμη λειτουργία της μονάδας, καθώς και να αντιμετωπιστούν οι δυσκολίες που παρουσιάζονται.

<sup>3</sup> <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A3%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF>



## 1.2. Ο Διευθυντής

Όλα αυτά τα χρόνια έχουν γίνει πολλές ερευνητικές προσπάθειες με στόχο την οριοθέτηση και την ανάδειξη του ρόλου και της σπουδαιότητας του σχολικού διευθυντή. Η Στραβάκου (2003) αναφέρει, ότι η έρευνα για το έργο και το ρόλο ενός διευθυντή, ξεκίνησε να βρίσκεται στο επίκεντρο της χώρας μας και με μεγαλύτερο ενδιαφέρον από το 2000 και μετά. Ο διευθυντής στη σύγχρονη κοινωνία δεν είναι απλά, όπως παλιότερα, ένας διεκπεραιωτής διοικητικών, γραφειοκρατικών και υπηρεσιακών υποθέσεων, αλλά είναι η κινητήρια δύναμη, το πρότυπο των εκπαιδευτικών και ο βοηθός τους σε όλα τα ζητήματα που τους απασχολούν.

Για να μπορέσει να ανταποκριθεί, σε κάθε κατάσταση που προκύπτει είτε εντός είτε εκτός της σχολικής μονάδας, ο διευθυντής θα πρέπει να έχει αυξημένα προσόντα και να είναι ικανός να τα αξιοποιεί για τη βελτίωση της σχολικής μονάδας (Κούλα, 2011). Πλέον χαρακτηρίζεται ως ο “ενορχηστρωτής”, μεγαλύτερος υπεύθυνος για την ομαλή λειτουργία της σχολικής μονάδας είτε πρόκειται για ανθρώπινο δυναμικό είτε για τα υλικά αγαθά. Είναι αυτός που καταγράφει, οργανώνει, εμπνέει, εμπυλώνει, παίρνει πρωτοβουλίες, εφαρμόζει τους κανόνες μέσα στη σχολική κοινότητα και γίνεται ο συνδεδετικός κρίκος μεταξύ των μελών που την απαρτίζουν, για την ομαλή λειτουργία των σχέσεων μεταξύ τους. Για να φέρει σε πέρας όμως, όλο αυτό το πολύπλοκο έργο θα πρέπει να διαθέτει ορισμένα χαρακτηριστικά όπως πειθώ, υψηλό κύρος, να έχει τις απαραίτητες γνώσεις και εκπαίδευση, να είναι κοινά αποδεκτός χωρίς αμφισβητήσεις, υπομονετικός και δίκαιος. Ο διευθυντής όπως αναφέρθηκε, επιτελεί διάφορους ρόλους, ώστε να μπορέσει να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της σχολικής μονάδας.



### 1.3. Ο Εκπαιδευτικός

Ο ρόλος του σύγχρονου εκπαιδευτικού στη σημερινή κοινωνία έχει ξεφύγει από τα παραδοσιακά πρότυπα, όπου οι εκπαιδευτικοί καλούνται αποκλειστικά και μόνο να μεταλαμπαδεύσουν τις γνώσεις τους στους μαθητές (Παπάς, 1995). Οι αλλαγές που επιδέχεται η κοινωνία μας είτε σε οικονομικά μεγέθη είτε σε κοινωνικούς - πολιτισμικούς συσχετισμούς, στις αξίες, στις τεχνολογικές απαιτήσεις, επιτάσσουν τις συνεχείς αλλαγές του εκπαιδευτικού και την προσαρμογή του στα νέα δεδομένα. Στις νέες προκλήσεις που θα προβάλλονται πλέον σε ένα νέο περιβάλλον μάθησης (παγκοσμιοποίηση) κρίνεται αναγκαίο ο εκπαιδευτικός να διαθέτει σφαιρική προσωπικότητα και παιδαγωγικές ικανότητες με κύριο στόχο την ανάπτυξη των μαθητών.

Επίσης, οι εκπαιδευτικοί διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο για την κουλτούρα και την επικοινωνία που θα διαμορφωθεί στο σχολείο, καθώς συσχετίζονται οι σχέσεις μεταξύ των εκπαιδευτικών, των γονέων και των μαθητών, όπου καλλιεργούν τις προσωπικές και κοινωνικές σχέσεις μεταξύ τους και προωθούν συνεργατικές πρακτικές (Jarzabkowski, 2001). Όπως ένας διευθυντής, έτσι και ο εκπαιδευτικός καλείται να αναλάβει ρόλους προκειμένου να ανταπεξέλθει στις πολυπληθείς απαιτήσεις και να καθορίσει τους ρόλους του ανάλογα με τα ζητήματα που προκύπτουν, όπως οι σχέσεις μεταξύ των γονέων και των μαθητών, οι τρόποι εργασίας-συνεργασίας, κ.ο.κ.

Παρακάτω αναφέρονται μερικοί από τους ρόλους που καλείται να εφαρμόσει.

- Εκπαιδευτικός με μαθητή: Ο εκπαιδευτικός πρέπει να κάνει το μεσάζοντα ανάμεσα στη γνώση και τον μαθητή, να τον καθοδηγήσει να τον διευκολύνει, να συνεργαστεί μαζί του, ώστε να γίνει ο μαθητής αποδέκτης των γνώσεων, θα είναι εκεί να τον ακούσει, να τον συμβουλέψει, να τον ενθαρρύνει, να γίνει ακόμα και ψυχοθεραπευτής αν χρειαστεί στα ενδεχόμενα προβλήματα που θα παρουσιάσει το παιδί, ακόμα και αν δεν περιορίζονται μόνο στα μαθήματα.
- Εκπαιδευτικός με γονείς: Τα τελευταία χρόνια επιδιώκεται από όλες τις κυβερνήσεις η μεγαλύτερη συμμετοχή των γονέων στο σχολείο. Έτσι, με διάφορα προεδρικά διατάγματα<sup>4</sup> ορίζεται η συχνή ενημέρωση τους στην αρχή της σχολικής χρονιάς, αλλά και τουλάχιστον μία φορά το τρίμηνο. Ταυτόχρονα, οι διευθυντές οργανώνουν

<sup>4</sup> Άρθρο 14 - Προεδρικό Διάταγμα 79/2017 - Παιδαγωγικές συναντήσεις και ενημέρωση για θέματα αγωγής και προόδου των μαθητών και μαθητριών



δραστηριότητες στις οποίες επιβάλλεται η συνεργασία μεταξύ γονέων και εκπαιδευτικών, ώστε να έχουν μεγαλύτερη επαφή και να αναπτύξουν σχέσεις εμπιστοσύνης.

- Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη διδασκαλία: Ο εκπαιδευτικός καλείται να μεταδώσει τις γνώσεις του στους μαθητές και να διδάξει την ύλη που καθορίζεται από το υπουργείο. Προσαρμόζεται στις συνθήκες που υπάρχουν, ακολουθεί τις νέες τεχνολογικές εξελίξεις, υιοθετεί νέες ιδέες, σχεδιάζει και οργανώνει το μάθημα του.

#### 1.4. Γονείς και Μαθητές

Οι μαθητές είναι τα σημαντικότερα μέλη της σχολικής κοινότητας και αποτελούν το λόγο ύπαρξης του σχολείου ως θεσμού. Είναι οι πρωταγωνιστές της σχολικής κοινότητας, όπου ο στόχος όλων των εμπλεκόμενων μελών της είναι η ολόπλευρη μόρφωσή τους, η σωστή κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη τους και η ομαλή μετάβασή τους στην κοινωνία ως έντιμους και ελεύθερους πολίτες. Για αυτό και πρέπει το περιεχόμενο της σχολικής ζωής να περιλαμβάνει όλα εκείνα τα στοιχεία και τις δραστηριότητες που καλλιεργούν αυριανούς πολίτες με ενεργό συμμετοχή στα κοινά, κοινωνική ευαισθησία, αίσθηση της ευθύνης και ανοχή στη διαφορετικότητα.

Είναι επίσης, δεδομένο ότι η ανάπτυξη και η μόρφωση του παιδιού, καθώς και η διαμόρφωση του χαρακτήρα του δεν εξαρτάται μόνο από το σχολείο αλλά και από την οικογένεια. Οι γονείς είναι αυτοί που βάζουν τις βάσεις, επηρεάζουν τα παιδιά και πολλές φορές τα κατευθύνουν. Η συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών και γονέων αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την ανάπτυξη και πρόοδο του παιδιού και την αποτελεσματικότητα της σχολικής κοινότητας. Έχει αποδειχθεί μέσα από αρκετές έρευνες ότι η συνεργασία και η ενεργός συμμετοχή των γονέων στα δρώμενα του σχολείου βελτιώνει τις επιδόσεις και τις συμπεριφορές των παιδιών και επίσης βοηθάει την βελτίωση των σχέσεων γονέων – μαθητών (Τσιαφίλλη, 2017; Παπαγεωργάκη, 2013; Cheairs, 2019). Όταν οι γονείς συνεργάζονται με τους εκπαιδευτικούς καλλιεργούν το αυτοσυναίσθημα των παιδιών, καθώς τους τονίζουν την σκέψη πως και οι δύο (εκπαιδευτικοί και γονείς) ενδιαφέρονται πραγματικά για τις ανάγκες τους. Μια τέτοια σχέση μεταξύ γονέων - εκπαιδευτικών έχει σημαντικό αντίκτυπο στη διαμόρφωση θετικών στάσεων των μαθητών απέναντι στο σχολείο (Μυλωνά, 2005).



Η συμμετοχή των γονέων επίσημα στην Ελλάδα θεσπίστηκε με νομοθεσία από την μεταπολίτευση και μετά, με στόχο να παρακινηθεί η συμμετοχή των γονέων στην σχολική κοινότητα, σε συνδυασμό με την τοπική αυτοδιοίκηση. Έτσι, θεσμοθετήθηκε το όργανο «Σύλλογος γονέων & κηδεμόνων» δια μέσου, του οποίου οι γονείς μπορούν να εκφράζονται, να συζητούν και να συναποφασίζουν για πιθανά προβλήματα που ελλοχεύουν, να αναλάβουν τον ρόλο του θεματοφύλακα των προτάσεων και των δικαιωμάτων των μαθητών. Επίσης, ο σύλλογος αναλαμβάνει να σχεδιάσει και να υλοποιήσει σχολικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις, οι οποίες θα λειτουργούν και ως μοχλός πίεσης επιδιώκοντας να επιτευχθούν οι στόχοι και απαιτήσεις του σχολείου.

- Συμμετοχή: Η έννοια της «συμμετοχής» των γονιών χαρακτηρίζει το επόμενο στάδιο στις σχέσεις οικογένειας-σχολείου. Αναφέρεται σε σχέσεις και δραστηριότητες που αναπτύσσονται ανάμεσα στο σχολείο και τις οικογένειες, οι οποίες απαιτούν από τις δύο «πλευρές» να μοιράζονται ευθύνες και εξουσία, να καθορίσουν τα δικαιώματα και τις ευθύνες τους, να διευκρινίσουν τους ρόλους τους, τις διαδικασίες και τις κοινές τους λογοδοσίες, να συναποφασίζουν και να είναι συνυπεύθυνοι για τις αποφάσεις τους.
- Εμπλοκή: Όταν γίνεται λόγος για εμπλοκή των γονιών εννοείται η καθοδηγούμενη και οριοθετημένη ανάμειξη των γονιών στα σχολικά δρώμενα, όπου η ανάμειξη αυτή προκαθορίζεται από το εκπαιδευτικό προσωπικό της σχολικής μονάδας και αφορά εκδηλώσεις και δραστηριότητες που διοργανώνει το σχολείο γι' αυτούς, εθελοντική εργασία και δραστηριότητες που στοχεύουν στο συμφέρον του παιδιού του κάθε γονέα ξεχωριστά. Οι γονείς, κατά κανόνα, περιορίζονται σε ρόλο θεατή.





## 1.5. Τοπική κοινωνία και Αυτοδιοίκηση

Από την σχολική κοινότητα δεν θα μπορούσε να είναι απύσχα η τοπική κοινωνία και αυτοδιοίκηση κάθε πόλης ή χωριού. Η εκπαίδευση άλλωστε αποτελεί σημαντική λειτουργία της κοινωνίας με βασικό κύτταρο του εκπαιδευτικού συστήματος το σχολείο, το οποίο είναι συνδεδεμένο με το στενό και ευρύτερο περιβάλλον του και αποτελεί οργανικό μέρος της κοινότητας στην οποία ανήκει. Καθοριστική σημασία έχουν οι σχέσεις αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης ανάμεσα στο σύγχρονο σχολείο και στην τοπική κοινωνία, καθώς επηρεάζονται άμεσα και μάλιστα διαφοροποιούνται ανάλογα με τις εκάστοτε πολιτικές, πολιτιστικές και οικονομικές συνθήκες μιας περιοχής. Πολλές από τις ευθύνες και αρμοδιότητες για την οργάνωση και λειτουργία της εκπαίδευσης ανήκουν στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, η οποία έχει εξελιχθεί σε καθοριστικό παράγοντα για τη στήριξη της διοικητικής λειτουργίας των σχολικών μονάδων, τη διαχείριση των πιστώσεων που διατίθενται για την κάλυψη των λειτουργικών δαπανών των σχολείων και την εξασφάλιση επαρκούς υλικοτεχνικής υποδομής. Με τον τρόπο αυτόν η Τοπική Αυτοδιοίκηση συμβάλλει στη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών για την εύρυθμη και ομαλή λειτουργία των σχολικών μονάδων, στο πλαίσιο της εκπαίδευσης.

Η δικτύωση του σχολείου με τους κοινωνικούς φορείς, την τοπική κοινότητα και τις δημοτικές υπηρεσίες είναι εφικτή μέσα από ένα ευρύ φάσμα δράσεων που μπορούν να υλοποιηθούν στο πλαίσιο μαθημάτων, καινοτόμων προγραμμάτων, σχολικών εκδρομών, γιορτών, δίνοντας κίνητρα και διευκολύνοντας τη συμμετοχή παιδιών, εκπαιδευτικών και γονέων.



## 2. Οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της

### 2.1. Ο όρος κρίση

Ο όρος «κρίση», από μόνος του, υποδηλώνει ότι υπάρχει μια κρίσιμη κατάσταση, μια έκτακτη ανάγκη, μια στιγμή κινδύνου ή ένα αδιέξοδο. Αυτή η κρίσιμη κατάσταση δεν είναι απλώς ένα οικονομικό πρόβλημα. Έχει πολύπλευρες οικονομικές, πολιτικές ή κοινωνικές επιπτώσεις. Και στις δύο περιπτώσεις, ενδέχεται να απαιτηθούν έκτακτες ενέργειες για να το ξεπεράσουν (Gamble, 2009 από Χάλαρη). Οι κρίσεις, σύμφωνα με το Gamble (2009) , είναι εγγενώς πολιτικές, επειδή αναγκάζουν τους οικονομικούς και πολιτικούς ηγέτες να σκέφτονται και να ενεργούν με νέους τρόπους, να ακολουθούν νέα οράματα και να διαμορφώνουν νέες αφηγήσεις. Επίσης, τις διαχωρίζει από τις συγκρούσεις και αναφέρει πως «δημιουργούν τις προϋποθέσεις για νέες μορφές πολιτικής» και για την «εξισορρόπηση της εξουσίας» μεταξύ και / ή εντός των κρατών. Μόνο μέσω μιας επώδυνης και συνήθως μακράς διαδικασίας ανασυγκρότησης, τόσο ιδεολογικής όσο και πρακτικής, μπορούν να επιλυθούν οι κρίσεις.

Με την έναρξη της «κρίσης», επακολουθεί μία κατάσταση κατά την οποία το άτομο αδυνατεί να ελέγξει και να χειριστεί τις όποιες καταστάσεις προκύπτουν με επιτυχία προκαλώντας του άγχος, πανικό και αποδιοργάνωση. Κάθε άνθρωπος βιώνει διαφορετικά την οποιαδήποτε κρίση, καθώς και κάθε κρίση που προκύπτει διαθέτει διαφορετικά χαρακτηριστικά που μπορούν να επηρεάσουν την ασφάλεια, τη σταθερότητα και τον έλεγχο σε κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον. Η κρίση είναι ένα αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής των ανθρώπων, τις οποίες καλούνται κατά τη διάρκεια της ζωής τους να αντιμετωπίσουν και να επιλύσουν (Χατζηχρήστου, 2013).

Στον κλάδο της ψυχολογίας αναφέρεται, πως το άτομο που θα περιέλθει σε κρίση είναι αρκετά δύσκολο να την διαχειριστεί και να την αντιμετωπίσει, καθώς θα βρίσκεται σε μια κατάσταση αποδιοργάνωσης (Γιωτάκος, 2010). Ο Carlan θεωρεί την κρίση ως μια αναστάτωση, αλλά και μια αδυναμία διατήρησης μιας σταθερής συναισθηματικής κατάστασης». Επιπρόσθετα, «Ο όρος «κρίση» σημαίνει το «σημείο καμπής» στην εξέλιξη κάποιου γεγονότος και κοινωνικής ζωής. Μια κρίση μπορεί να εμφανιστεί ως ξαφνική επιδείνωση ή και βελτίωση ενός φαινομένου, π.χ. μιας ασθένειας, ενός συναισθήματος, μιας συμπεριφοράς ή μιας κατάστασης» .



Όταν ξεσπά μία κρίση δεν είναι αποκλειστικά μία κακή είδηση. Ουσιαστικά είναι μία πραγματικότητα στην οποία καλείσαι να αντιμετωπίσεις που στο τέλος είτε θα έχει θετικά είτε αρνητικά αποτελέσματα. Δεν πλήττει αποκλειστικά ένα άτομο αλλά ένα σύνολο ανθρώπων, έναν οργανισμό, μία επιχείρηση, μία κυβέρνηση αλλά και μία ολόκληρη κοινωνία. Ένα γεγονός το οποίο είναι μη αναμενόμενο, με χαρακτηριστικά αιφνιδιασμού, το οποίο μπορεί να έχει αρνητικά αποτελέσματα και οι συνέπειες που θα επιφέρει μπορεί να βλάψουν σοβαρά έναν οργανισμό και τους εργαζόμενους του, τα προϊόντα του, τις υπηρεσίες του και φυσικά την οικονομική του κατάσταση. Τα χαρακτηριστικά μιας κρίσης μπορεί να είναι η κλιμακούμενη ένταση, η αλλαγή συνειδητής λειτουργίας και ρυθμού, υψηλό αίσθημα κινδύνου και ανασφάλειας, μπορεί να δημιουργήσει υλικές ζημιές και ηθικές βλάβες πλήττοντας την εικόνα του ατόμου- εταιρείας και τέλος να προκαλέσει το ενδιαφέρον και τον έλεγχο από κρατικούς φορείς και τα ΜΜΕ (Ahmed 2006 από Κουσσούνη Δ. 2018).

## 2.2. Η έννοια της οικονομικής κρίσης

Οικονομική κρίση είναι το φαινόμενο κατά το οποίο μια οικονομία χαρακτηρίζεται από μια διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής δραστηριότητας. Όταν λέμε οικονομική δραστηριότητα αναφερόμαστε σε όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας, όπως η απασχόληση, το εθνικό προϊόν, οι επενδύσεις κ.λ.π. Η συνεχής και αισθητή μείωση της οικονομικής δραστηριότητας είναι ένα δείγμα του φαινομένου μιας κρίσης που πλήττει την οικονομία μιας χώρας (Κουφάρης, 2010). Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή η φάση όπου επέρχονται διακυμάνσεις και παρουσιάζεται μια συνεχής συρρίκνωση της οικονομίας ονομάζεται οικονομική κρίση. Οικονομικές διακυμάνσεις ορίζονται οι αλληπάλληλες αυξομειώσεις της οικονομικής δραστηριότητας. Οι διακυμάνσεις αυτές είναι, επίσης, ευρέως γνωστές και ως οικονομικοί κύκλοι. Στη διεθνή βιβλιογραφία το φαινόμενο αυτό αναφέρεται με τον όρο «business cycles».

Ο βασικότερος δείκτης οικονομικής δραστηριότητας είναι οι επενδύσεις, οι οποίες όταν αυξομειώνονται, συμπαρασύρουν μαζί τους και όλα τα υπόλοιπα οικονομικά μεγέθη (Κουφάρης, 2010). Η έννοια της οικονομικής δραστηριότητας αναφέρεται σε όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη, όπως η απασχόληση, το ΑΕΠ, οι τιμές, οι αποταμιεύσεις, η κατανάλωση, οι επενδύσεις κλπ.. Μια οικονομική κρίση μπορεί να λαμβάνει χώρα σε εθνικό, περιφερειακό ή/και παγκόσμιο επίπεδο (Κότιος & Παυλίδης, 2011). Η πρόσφατη διεθνής οικονομική κρίση δεν είναι ένα πρωτοφανές φαινόμενο, καθώς η παγκόσμια



οικονομία έχει κλονιστεί και στο παρελθόν, από κρίσεις μεγάλου μεγέθους, όπως οι πετρελαϊκές κρίσεις<sup>5</sup> (1973-1974 & 1979-1980), η μεγάλη διεθνής κρίση του χρέους της δεκαετίας του '80<sup>6</sup>, η «Μαύρη Δευτέρα» (19 Οκτωβρίου 1987)<sup>7</sup> καθώς και άλλες.

Σύμφωνα με την μαρξιστική προσέγγιση, οι οικονομικές κρίσεις στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος χαρακτηρίζονται από μια «πληθώρα κεφαλαίου», δηλαδή από μια υπερπαραγωγή κεφαλαίου. «Υπερπαραγωγή κεφαλαίου σημαίνει υπερπαραγωγή μέσω παραγωγής – μέσω εργασίας και μέσω συντήρησης – που μπορούν να λειτουργήσουν σαν κεφάλαιο» (Μαρξ, 1978). Η λειτουργία του κεφαλαίου προϋποθέτει την εξασφάλιση ενός ποσοστού κέρδους, το οποίο ανταποκρίνεται σε ό,τι «απαιτεί η 'υγιής', 'ομαλή' ανάπτυξη του κεφαλαιοκρατικού προτσές παραγωγής». Αυτό το ποσοστό κέρδους είναι «το συνηθισμένο ποσοστό κέρδους». «Το συνηθισμένο ποσοστό του κέρδους δεν πρέπει να θεωρούμε σαν ένα νούμερο συγκεκριμένο, ούτε μεγαλύτερο ούτε μικρότερο. Από τη στιγμή που το ποσοστό του κέρδους πέφτει κάτω από το συνηθισμένο του επίπεδο, αρχίζει από την πλευρά των κεφαλαιοκρατών ο περιορισμός των επιχειρήσεων». Επομένως, το πρόβλημα της «πραγματοποίησης» της υπεραξίας (υποκατανάλωση) είναι μια συνέπεια του προβλήματος της κερδοφορίας. Ο περιορισμός των επιχειρήσεων από την πλευρά της καπιταλιστικής τάξης, όταν το ποσοστό του κέρδους πέσει κάτω από το συνηθισμένο του επίπεδο, εμφανίζεται με τη μορφή των απούλητων (καταναλωτικών και επενδυτικών) εμπορευμάτων, δηλαδή ως μείωση της καταναλωτικής ικανότητας (Μηλιός, Δημούλης & Οικονομάκης, 2005).

---

*Όλοι οι οικονομολόγοι όμως συμφωνούν σε ένα σημείο. Ότι η διαδικασία της οικονομικής κρίσης έχει τέσσερα στάδια: κρίση, ύφεση, αναζωογόνηση, άνοδο και μετά ο κύκλος συνεχίζεται πάλι από την αρχή.*

---

<sup>5</sup> Η πετρελαϊκή κρίση του 1973 ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1973, όταν τα μέλη του Οργανισμού Αραβικών Πετρελαιοπαραγωγών Χωρών διακήρυξαν εμπάργκο πετρελαίου. Μέχρι το τέλος του εμπάργκο τον Μάρτιο του 1974 η τιμή του πετρελαίου είχε αυξηθεί από 3 δολάρια ΗΠΑ το βαρέλι σε σχεδόν 12.

<sup>6</sup> Η κρίση χρέους στην Λατινική Αμερική τη δεκαετία του 1980 ήταν η πρώτη μεγάλη διεθνή κρίση.

<sup>7</sup> Η «Μαύρη Δευτέρα» στο χρηματιστήριο της Γουόλ Στριτ.



Οι αναφορές στην ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία σχετικά με τα αίτια της κρίσης είναι πολλές φορές αντικρουόμενες. Η πλειοψηφία των ερευνητών συγκλίνουν ότι η βασική αιτία που εξηγεί το μέγεθος της ελληνικής κρίσης είναι η ανορθολογική δημοσιονομική διαχείριση σε βάθος δεκαετιών που είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία υψηλών δημοσιονομικών ελλειμμάτων, καθώς και την συνεπακόλουθη αύξηση του επιπέδου του δημοσίου χρέους σε πολύ υψηλά επίπεδα (Βαγιανός, Βέττας και Μεγήρ, 2010). Ωστόσο, έχουν προταθεί και εναλλακτικές ερμηνείες όπως των Μανιάτη και Πασσά (2015) που αναφέρουν ως βασική αιτία της κρίσης τη μείωση κερδοφορίας. Συγκεκριμένα, οι συγγραφείς αναφέρουν ότι οι βαθύτερες ρίζες της κρίσης εντοπίζονται στη μεταπολεμική οικονομία και μπορούν να ερμηνευτούν στη βάση του μαρξιστικού νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους.

Οι επιπτώσεις της κρίσης διαφέρουν από οικονομία σε οικονομία. Ωστόσο, οι κυριότερες από αυτές είναι οι ακόλουθες (INE, 2008):<sup>8</sup>

- Μείωση ρευστότητας
- Μείωση επενδυτικής δραστηριότητας
- Αύξηση αβεβαιότητας για το μέλλον
- Αύξηση ποσοστών ανεργίας
- Μείωση της λαϊκής εμπιστοσύνης έναντι των τραπεζών
- Σημαντική αύξηση της φορολογίας και μείωση μισθών και συντάξεων
- Περιορισμός κρατικών δαπανών
- Ρευστό οικονομικό περιβάλλον

---

<sup>8</sup> INE, (2008), Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση: Αθήνα, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ



### 2.3. Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα & στην Ευρώπη

Η παγκόσμια κοινότητα τα τελευταία χρόνια αντιμετώπισε μία μεγάλης έντασης οικονομική κρίση, η οποία αρχικά έπληξε τις ΗΠΑ με πρωταγωνιστικό ρόλο τις τράπεζες και την αδυναμία τους να εξυπηρετήσουν τα στεγαστικά δάνεια. Όπως πολλοί προέβλεψαν, η κρίση αυτή επεκτάθηκε με γρήγορους ρυθμούς και σε άλλα αναπτυγμένα κράτη με δραματικές επιπτώσεις σε κάθε χώρα ξεχωριστά. Πολλές κυβερνήσεις αντέδρασαν με τη λήψη μέτρων με στόχο τη βελτίωση της ρευστότητας και την αποφυγή κατάρρευσης της οικονομίας. Όπως ήταν φυσικό, η οικονομική κρίση άφησε το στίγμα της σε πολλές χώρες της Ευρώπης. Ωστόσο, οι ανεπαρκείς πολιτικές αποφάσεις πολλών ηγετών προκάλεσαν τη διάβρωση της δημοσιονομικής σταθερότητας και, ενδεχομένως, να ευθύνονται για τις κρίσεις δημόσιου χρέους (Ελλάδα, Πορτογαλία, Ιταλία) και τις τραπεζικές κρίσεις (Ιρλανδία, Ισπανία, Κύπρος) που έπληξαν την Ευρωζώνη.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 βρήκε την Ελλάδα ανεπαρκώς προετοιμασμένη. Τα προηγούμενα χρόνια, οι ανεξέλεγκτες δαπάνες, η φοροδιαφυγή, οι φθηνές δανειοδοτήσεις καθώς και η συνεχής αποτυχία στην εφαρμογή σημαντικών οικονομικών μεταρρυθμίσεων είχαν εξασθενήσει την οικονομία της χώρας. Χαρακτηριστικό είναι το ζήτημα των κριτηρίων της συνθήκης του Μάαστριχτ<sup>9</sup>. Σύμφωνα με τη συνθήκη του Μάαστριχτ τα κριτήρια που ορίστηκαν για να μπορεί μία χώρα να ενταχθεί στο ευρώ ήταν τα εξής:

1. Το δημόσιο χρέος να μην ξεπερνάει το 60% του ΑΕΠ.
2. Το έλλειμμα στον προϋπολογισμό να μην ξεπερνάει το 3% του ΑΕΠ.
3. Ο πληθωρισμός δεν θα πρέπει να υπερβαίνει τον αντίστοιχο πληθωρισμό των τριών κρατών-μελών με την καλύτερη απόδοση κατά περισσότερο από 1,5%.

Ωστόσο, στις αρχές του 2000 η Ελλάδα είχε δημοσιονομικό έλλειμμα 3,1% του ΑΕΠ και δημόσιο χρέος που έφθανε το 94% του ΑΕΠ. Έτσι λοιπόν και χωρίς να πληροί με αυστηρότητα τα κριτήρια, η Ελλάδα εισήλθε στο ευρώ και σε συνδυασμό με την αναμονή των Ολυμπιακών Αγώνων οι Έλληνες δέχτηκαν με ενθουσιασμό την είσοδο στο ευρώ έχοντας υψηλές προσδοκίες.

<sup>9</sup> Η Συνθήκη του Μάαστριχτ ή αλλιώς ως η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, θεωρείται η σημαντικότερη και ιστορικότερη συνθήκη της Ευρωπαϊκής ηπείρου και υπογράφηκε αρχικά στις 7 Φεβρουαρίου του 1992. Εδώ αναφέρονται και οι προϋποθέσεις υιοθέτησης του ευρώ από τα Κράτη – Μέλη.



Μέχρι το τέλος του 2009, η ελληνική οικονομία παρουσίαζε το υψηλότερο δημοσιονομικό έλλειμμα και δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ στην Ευρωπαϊκή Ένωση, γεγονός που οδήγησε σε αύξηση του κόστους δανεισμού. Αυτό τελικά οδήγησε σε μία σοβαρή οικονομική κρίση, που συγκαταλέγεται στις χειρότερες στην ιστορία της χώρας (Romanias, 2009). Οι κύριες πηγές ανεπάρκειας της ελληνικής οικονομίας περιλαμβάνουν τις σοβαρές διαρθρωτικές αδυναμίες στην ελληνική δημόσια διοίκηση, την οικονομία και την κοινωνία, οι οποίες οδηγούν σε γραφειοκρατία, διαφθορά, χαμηλή ποιότητα υπηρεσιών και υψηλό κόστος (Οικονόμου & Τούντας, 2011). Η κυβέρνηση, προκειμένου να αποφύγει την οικονομική κατάρρευση συμφώνησε σε διαδοχικά πακέτα διάσωσης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Οι προϋποθέσεις αυτών των πακέτων διάσωσης περιλάμβαναν σοβαρά μέτρα λιτότητας που αποσκοπούσαν στη μείωση του ελλείμματος. Ως εκ τούτου, η ελληνική κυβέρνηση αύξησε τη φορολογία, επέβαλλε σημαντικές περικοπές στις συντάξεις (συμπεριλαμβανομένου της αύξησης της ηλικίας συνταξιοδότησης) και τέλος προχώρησε σε σημαντικές περικοπές των δημόσιων δαπανών επηρεάζοντας νευραλγικής σημασίας δημόσια αγαθά, όπως η δημόσια εκπαίδευση και υγεία (Βαγιανός, Βέττας & Μεγήρ, 2016).

Αυτό προκάλεσε εκτός από οικονομική, πολιτική και κοινωνική κρίση. Τα δρακόντεια μέτρα λιτότητας που ενέκρινε το κοινοβούλιο προκάλεσαν θυμό και αγανάκτηση στον ελληνικό λαό καθώς και δυσπιστία απέναντι στο πολιτικό σύστημα. Η ελληνική κοινωνία βρέθηκε αντιμέτωπη με την επιβολή εξαντλητικών οικονομικών μέτρων (μειώσεις μισθών και συντάξεων, αύξηση φόρων, περικοπές επιδομάτων, κ.α.).

Τα μέτρα λιτότητας είχαν αρνητικές επιπτώσεις στην αγορά εργασίας και στο εισόδημα των νοικοκυριών. Επίσης, επηρέασαν τη λειτουργία νευραλγικών τομέων του κράτους, όπως η υγεία και η εκπαίδευση (Ζιωντάκη, 2014). Συμπερασματικά, δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηριχθεί ότι η οικονομική κρίση που συντάραξε την ελληνική κοινωνία έχει χαρακτηριστικά ανθρώπινης κρίσης (Γιατροί του Κόσμου, 2010; Συνήγορος του Πολίτη, 2016).



## 2.4. Α.Ε.Π. – Έλλειμμα

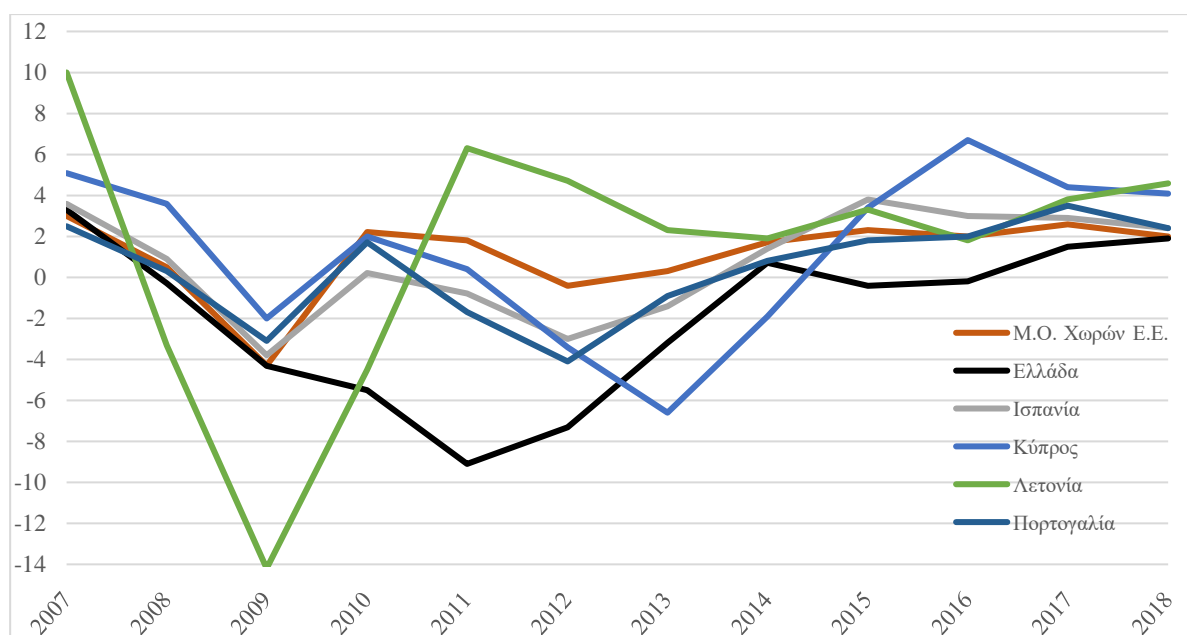
Οι δριμύτατες οικονομικές αλλαγές που συνέβησαν στην χώρα αποτυπώνονται στα στατιστικά στοιχεία αντανακλώντας τη δυσχερή θέση που επήλθε η ελληνική κοινωνία. Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, δηλαδή η συνολική αγοραία αξία όλων των τελικών αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται σε μια χώρα στη διάρκεια μιας ορισμένης χρονικής περιόδου ή με πιο απλά λόγια η αξία της ροής των παραγομένων αγαθών και υπηρεσιών κατά τη διάρκεια της χρονικής περιόδου, έβαινε μειούμενο για τουλάχιστον 6 συνεχόμενα χρόνια. Το 2007 και πριν ξεσπάσει η κρίση στην χώρα μας, η μεταβολή του Α.Ε.Π. είχε θετικό πρόσημο που έφθανε στο +3,3%. Από το επόμενο κιάλας έτος και μέχρι το 2017, όπου καταγράφονται πάλι και μετά από αρκετά χρόνια ενθαρρυντικά στοιχεία, η πτώση του ΑΕΠ είναι μεγάλη και συνεχής. Ενδεικτικό είναι ότι το 2009 το ΑΕΠ μειώθηκε κατά 4,3%, το 2010 κατά 5,5 και το 2011 κατά 9,1% (ένα από τα μεγαλύτερα ποσοστά που έχουν καταγραφεί σε χώρα μέλος της Ε.Ε.). Το Γράφημα 2.1 παρουσιάζει το ρυθμό μεταβολής του ΑΕΠ σε σύγκριση με επιλεγμένο δείγμα χωρών της Ε.Ε. Παρατηρείται ότι η πτώση του ΑΕΠ της χώρας είναι πολύ μεγάλη όχι μόνο σε ένταση αλλά και σε διάρκεια (π.χ. είναι αξιοσημείωτο ότι η Λετονία, μια άλλη χώρα που επλήγη σοβαρά από την κρίση, ενώ κατέγραψε μείωση της τάξης του 14,5% του ΑΕΠ, τα αμέσως επόμενα δυο χρόνια παρουσίασε θετικούς ρυθμούς που συντέλεσαν στη γρήγορη ανάκαμψη της οικονομίας της). Αυτό συνέβη σε αρκετές χώρες της Ε.Ε., οι οποίες κατάφεραν να ανακάμψουν έγκαιρα σε σύγκριση με την Ελλάδα που καθυστέρησε αρκετά (Γράφημα 2.1).

Κάτι αντίστοιχο συνέβη και με το δημοσιονομικό έλλειμμα της χώρας. Η χώρα μας για πολλά χρόνια, ακόμα και πριν την κρίση, βρέθηκε στο σημείο να ξοδεύει περισσότερα από τα δημόσια έσοδά της. Το 2007 το έλλειμμα της χώρας έφτανε στο -6,7% του ΑΕΠ, ενώ το 2009 (χρονιά έναρξης της κρίσης), εκτοξεύτηκε στο -15%, το 2013 έφθασε στο -13,2% και το 2015, και παρά τα συνεχόμενα μέτρα λιτότητας, ήταν στο -5,6%, ενώ τα πρώτο πλεόνασμα καταγράφηκε το 2016 (0,5%). Αντίστοιχα ο μέσος όρος της Ε.Ε. ήταν πλεόνασμα 0,6% το 2007, -6,2% το 2009 και στο -1,6 το 2016. Εδώ παρατηρείται ότι τα υψηλά ελλείμματα δεν ήταν πρόβλημα μόνο της Ελλάδας ή των χωρών που χτυπήθηκαν περισσότερο από τη κρίση, αλλά σχεδόν της πλειονότητας των χωρών της Ε.Ε. και μάλιστα παρατηρείται ακόμα και σε χώρες με παραδοσιακά ισχυρές οικονομίες (π.χ. Ιταλία).





**Γράφημα 2.1: Μεταπτώσεις Α.Ε.Π. των Ευρωπαϊκών Χωρών**



Πηγή: Eurostat

## 2.5. Οι κοινωνικό-οικονομικές συνέπειες της κρίσης

Τα μέτρα λιτότητας καθώς και οι ευρύτερες οικονομικές συνέπειες της κρίσης προκάλεσαν σημαντική όξυνση των κοινωνικο-οικονομικών προβλημάτων, πλήττοντας τα χαμηλά και μεσαία στρώματα και επιφέροντας κοινωνικές επιπτώσεις άγνωστες στην μεταπολιτευτική ελληνική κοινωνία. Όλα τα παραπάνω, αποτυπώνονται στους ποσοτικούς δείκτες της Eurostat που παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.1. Η Eurostat μέσα από τις αναλυτικές και συχνές μελέτες της, απεικονίζει τη δυσάρεστη θέση που βρέθηκε η Ελλάδα αυτά τα χρόνια και όχι απαραίτητα σε βάθος ετών της κρίσης αλλά από την μια χρονιά στην άλλη.

Η ανεργία ήταν ένας τομέας που η Ελλάδα κατέγραψε πολύ υψηλά ποσοστά με ραγδαία αύξηση, αφού το 2009 κατέγραφε 9,6% ανεργία ενώ το 2013 ήταν η χρονιά με το υψηλότερο ποσοστό όπου έφτασε στο 27,5%. Αντίστοιχη ήταν και η μεταβολή του ποσοστού της μακροχρόνιας ανεργίας που εκτινάχθηκε από 3,9% το 2009 σε 19,5% το 2014. Τα τελευταία χρόνια το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας βλέπουμε να υποχωρεί φτάνοντας το 13,6% το 2018. Ωστόσο, συνεχίζει να παραμένει σε πολύ υψηλά επίπεδα. Αξίζει να σημειωθεί ότι την αντίστοιχη χρονική περίοδο ο μέσος όρος της μακροχρόνιας ανεργίας στην Ε.Ε. των 28 χωρών δεν ξεπέρασε το 5,1%.



Ένας επιπλέον δείκτης που αποτυπώνει την ένταση της κοινωνικοοικονομικής κρίσης είναι αυτός της φτώχειας. Σύμφωνα με την Eurostat, το ποσοστό της φτώχειας ήταν 19,7% το 2009 (δηλαδή περίπου 1 στους 5 Έλληνες είχε εισόδημα κάτω από το όριο της φτώχειας). Το ποσοστό της φτώχειας αυξήθηκε σε 23.1% το 2012-2013, ενώ παρουσιάζει πτώση τα τελευταία χρόνια καθώς η οικονομία σταδιακά βελτιώνεται. Συγκεκριμένα, το 2018 το ποσοστό της φτώχειας φτάνει το 18.5%, δηλαδή 1.2 ποσοστιαίες μονάδες κάτω από τα επίπεδα του 2009.

Παρατηρείται αύξηση και στα ποσοστά του δείκτη για τα παιδιά που κινδυνεύουν από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό όπου το 2009 ανερχόταν στο 27,6%, το 2012 αυξήθηκε στο 34,6% ενώ το 2014 κατέγραψε το υψηλότερο ποσοστό προσεγγίζοντας το 36%. Ιδιαίτερα αποθαρρυντικά είναι τα στοιχεία καταγράφουν τη φτώχεια ή τον κοινωνικό αποκλεισμό του παιδικού πληθυσμού. Ενδεικτικό είναι πως την τελευταία δεκαετία, σχεδόν όλες τις χρονιές καταγράφουν ποσοστά άνω του 30% του παιδικού πληθυσμού. Το μεγαλύτερο ποσοστό παρατηρείται το 2013 με 38,1% ενώ τα επόμενα έτη υπάρχει σταδιακή, έστω και μικρή, μείωση των ποσοστών. Τέλος, η υλική στέρηση που υπέστησαν ήταν εμφανής, με τον διπλασιασμό του ποσοστού του πληθυσμού που επλήγησαν. Το 2009 επηρεαζόταν μόλις το 11% ενώ το 2016 ανήλθε σε 22,4%. Ενθαρρυντικό ωστόσο είναι, ότι το 2018 συρρικνώθηκε στο 16,7 % μείωση δηλαδή κατά 25,5 % από το έτος 2016 (Πίνακας 2.1).



**Πίνακας 2.1 : Διαχρονική Εξέλιξη Κοινωνικο-Οικονομικών Δεικτών στην Ελλάδα, %, (2009-2018)**

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
<b>Ανεργία</b>	9.6	12.7	17.9	24.5	27.5	26.5	24.9	23.6	21.5	19.3
<b>Μακροχρόνια Ανεργία</b>	3.9	5.7	8.8	14.5	18.5	19.5	18.2	17.0	15.6	13.6
<b>Φτώχεια</b>	19.7	20.1	21.4	23.1	23.1	22.1	21.4	21.2	20.2	18.5
<b>Φτώχεια ή Κοινωνικός Αποκλεισμός</b>	27.6	27.7	31.0	34.6	35.7	36.0	35.7	35.6	34.8	31.8
<b>Ακραία Υλική Αποστέρηση</b>	11.0	11.6	15.2	19.5	20.3	21.5	22.2	22.4	21.1	16.7
<b>Παιδική Φτώχεια ή Κοινωνικός Αποκλεισμός</b>	30	28.7	30.4	35.4	38.1	36.7	37.8	37.5	36.2	33.3

Πηγή: Eurostat

## 2.6. Εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια της Κρίσης

Η εκπαιδευτική πολιτική έχει την ευθύνη να αναδείξει έμπρακτα και να αποδείξει ότι ο θεσμός του σχολείου μπορεί να διαμορφώσει και να αναδείξει έμπρακτα ότι το σχολείο αποτελεί κεφάλαιο οικονομικής, επιστημονικής, πολιτισμικής και κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας. Η εκπαιδευτική πολιτική πρέπει να οργανώσει, να σχεδιάσει, να θεσπίσει και να χρηματοδοτήσει όλα εκείνα τα στοιχεία του εκπαιδευτικού συστήματος για την επίτευξη των θεσμικών στόχων αλλά και για την ανάδειξη του εκπαιδευτικού ρόλου του σχολείου. Με την έναρξη της κρίσης, έχει δημιουργηθεί ένα κλίμα ανασφάλειας και αβεβαιότητας στους εκπαιδευτικούς, οδηγώντας τους σε συναισθηματική και ψυχολογική κατάπτωση. Ο εκπαιδευτικός καλείται σήμερα να διαχειριστεί παιδαγωγικά όλες τις κοινωνικές και οικογενειακές δυσλειτουργίες που βιώνει καθημερινά ο μαθητής, μέσα και έξω από το



σχολείο, οι οποίες πολλές φορές οδηγούν στην παραβατικότητα, κοινωνική απόκλιση και συνδέονται ακόμα και με τη στέρηση βασικών αγαθών. Είναι δύσκολο ένας εκπαιδευτικός να διαχειριστεί έναν ανήλικο σε μία περίοδο που διαμορφώνεται ο χαρακτήρας του και βρίσκεται στο στάδιο ολοκλήρωσης της ταυτότητας του. Για αυτό θα πρέπει να επιφορτίζει τις ανθρωπιστικές, παιδαγωγικές ευθύνες δείχνοντας κατανόηση, και να συμπαραστέκεται στα όποια προβλήματα που ίσως έρχονται αντιμέτωπα τα παιδιά προσπαθώντας να βρει λύσεις.

## 2.7. Οικονομική κρίση στο Ελληνικό & Ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό σύστημα

Η κρίση του 2008 διαμορφώνει τόσο το εθνικό όσο και το παγκόσμιο πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η εκπαιδευτική αλλαγή (Χάλαρη, 2008). Σε σύντομο χρονικό διάστημα, η κρίση επηρέασε τον εκπαιδευτικό τομέα τόσο με άμεσο όσο και με έμμεσο τρόπο. Αυτό ήταν αναπόφευκτο, καθώς το εκπαιδευτικό σύστημα δεν εξαιρείται από τις συνέπειες της κρίσης αλλά απειλείται από αυτήν. Στην Ευρώπη, η οικονομική κρίση του 2008 διαμόρφωσε τη σχέση μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και εκπαιδευτικής πρακτικής, επιταχύνοντας τις διαδικασίες εμπορίας και ιδιωτικοποίησης. Παράλληλα, περιόρισε τους εκπαιδευτικούς πόρους και τις αυξανόμενες κοινωνικές ανισότητες, ιδίως για εκείνους που βρίσκονται ήδη σε υψηλότερο κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού. Η «τρίοικα» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου επέβαλε διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στα εκπαιδευτικά συστήματα των εθνικών κρατών ως απόρροια των υποχρεώσεων τους..

Στη Γαλλία, εδώ και περισσότερα από 20 χρόνια, η εκπαιδευτική πολιτική σχεδιάστηκε με γνώμονα τη σύνδεση με τους στόχους της οικονομικής πολιτικής και τις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας. Οι μεταρρυθμίσεις σε σχολικό επίπεδο έχουν διαμορφωθεί και δικαιολογούνται συνήθως όσον αφορά τη συμβολή τους, στις στρατηγικές οικονομικής ανάπτυξης που έχουν σχεδιαστεί στο πλαίσιο της στρατηγικής της Λισαβόνας<sup>10</sup>. Αυτό συνέβη πριν από την κρίση του 2008 και εξακολουθεί να ισχύει έως και σήμερα (Dreux, 2013). Η εκπαιδευτική πολιτική που εφαρμόζεται στη Γαλλία εξακολουθεί να μην παράγει θετικά αποτελέσματα, ενώ οι συγκεκριμένες πολιτικές εξακολουθούν να ευδοκιμούν, παρόλο που τα αποτελέσματά τους, όπως προαναφέραμε, είναι αρνητικά. Στην Ιταλία, η

<sup>10</sup> Σύνοδος κορυφής της Λισαβόνας το Μάρτιο του 2000, όπου οι ηγέτες των κυβερνήσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης συμφώνησαν να αναδείξουν την Ε.Ε. στην ανταγωνιστικότερη οικονομία του κόσμου έως το 2010.



οικονομική κρίση του 2008 αποτέλεσε το βήμα για μακρά διαδικασία παρακμής και όχι ένα ξαφνικό και περιορισμένο γεγονός. Όπως αναφέρει η Innes (2013) “στο κέντρο της ιταλικής κρίσης διαπιστώνουμε επισφάλεια”. Η επισφάλεια είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για να ονομάσει μια γενιά που είναι εγκλωβισμένη σε μια κατάσταση ακόμα και σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Ο αντίκτυπος της κοινωνικοοικονομικής κρίσης στην εκπαίδευση στην Ιταλία ήταν εκτενής. Οι θεσμοί που επέβλεπαν και συμβούλευαν, για την πορεία της χώρας πρότειναν την εκπαιδευτική λιτότητα ως μέτρο που ενδείκνυται για να αντιμετωπιστεί η κρίση που παρουσιάστηκε, με θυσίες και κοινή προσπάθεια (Innes, 2013). Οι πολιτικές του σημερινού παραδείγματος λιτότητας είχαν ως αποτέλεσμα οι δαπάνες για την εκπαίδευση στην Ιταλία να καταστούν από τις χαμηλότερες στην Ευρώπη (Χάλαρη, 2017).

Σε μια έρευνα που διενήργησε η ευρωπαϊκή συνομοσπονδία εκπαιδευτικών το θέμα της το οποίο ήταν οι “επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην εκπαίδευση από το 2008 μέχρι και σήμερα” και συμμετείχαν 55 συνδικαλιστικές οργανώσεις εκπαιδευτικών από 26 χώρες εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης και 14 εκτός αυτής, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα πρώτα χρόνια της κρίσης δεν ήταν και τόσο ενθαρρυντικά. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι στην έρευνα αυτή συμμετείχαν 22 χώρες, στις οποίες είχε καταγραφεί μείωση στις δαπάνες για εκπαίδευση (με πρώτη τη Ρουμανία και στην τέταρτη θέση την Ελλάδα). Σε δώδεκα από αυτές είχαν μειωθεί οι μισθοί, ενώ σε 16 είχαν παγώσει χωρίς καμία αύξηση, ενώ οι περικοπές δώρων και επιδομάτων είχαν εφαρμοστεί σε 16 χώρες από αυτές. Στις 23 συνολικά χώρες καταγράφηκε κατάργηση σχολικών μονάδων και συγχωνεύσεις, ενώ σε 12 από αυτές είχαν αυξηθεί οι ώρες εργασίας των εκπαιδευτικών<sup>11</sup>.

Συμπερασματικά, σε όλες τις προαναφερθείσες χώρες, ο αντίκτυπος της κρίσης στην εκπαίδευση ήταν τεράστιος. Οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν από την έναρξη αυτής της κρίσης, καθώς και οι σοβαρές περικοπές στα δημόσια συστήματα κοινωνικής προστασίας, που υιοθετήθηκαν ως τρόπος υπέρβασης της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης έχουν προκαλέσει εντάσεις σε ολόκληρο τον ευρωπαϊκό πληθυσμό και ειδικά στις χώρες που επλήγησαν περισσότερο από την κρίση. Η ποιότητα των δημόσιων υπηρεσιών χειροτέρευσε, η κάλυψη του κοινωνικού κράτους επιδεινώθηκε και τα επίπεδα της φτώχειας, της ανισότητας και της κοινωνικής συνοχής επηρεάστηκαν σε σημαντικό βαθμό.

<sup>11</sup> <http://olme-attik.att.sch.gr/new/wp-content/uploads/2012/06/etuce120612.pdf>



## 2.8. Αλλαγές στην εκπαίδευση μετά την οικονομική κρίση

Η οικονομική κρίση που ταλανίζει τη χώρα τα τελευταία χρόνια έφερε τεράστιες αλλαγές στη λειτουργία της ελληνικής κοινωνίας. Αυτό ήταν αναμενόμενο καθότι η ζωή κάθε ανθρώπου δομείται από την εργασία του και τις οικονομικές δυνατότητές του. Επίσης, πολύ σημαντικές ήταν και οι κοινωνικές επιπτώσεις που έφερε η αύξηση της ανεργίας, η ψυχική καταπόνηση και η υποβάθμιση σημαντικών κλάδων, όπως της υγείας και της εκπαίδευσης. Η αύξηση της ανεργίας έπληξε τη σταθερότητα των οικογενειών προκαλώντας αισθήματα ανασφάλειας, αβεβαιότητας και απογοήτευσης. Εκτός από την ανεργία, η κρίση σε συνδυασμό με τα μέτρα που λήφθηκαν, επέφεραν την απότομη και βίαιη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι δαπάνες που μειώθηκαν στον κλάδο της υγείας και της εκπαίδευσης ήταν πολύ μεγάλες πλήττοντας αναλογικά περισσότερο τις ευάλωτες κοινωνικά ομάδες.

Η Ελλάδα στον τομέα της εκπαίδευσης, ποτέ δεν βρισκόταν σε καλή κατάσταση ανεξάρτητα από το οικονομικό επίπεδο. Όμως, σήμερα εξαιτίας της κρίσης τα πράγματα χειροτέρεψαν, καθώς την πρώτη πενταετία (2010 έως 2015) οι δαπάνες μειώθηκαν κατά πολύ σε όλους τους τομείς. Η σημερινή οικονομική και πολιτική κατάσταση έχει αφήσει το στίγμα της σε κάθε πτυχή της ελληνικής κοινωνίας και η εκπαίδευση δεν αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα. Το σύστημα εκπαίδευσης, σε συνθήκες οικονομικής κρίσης, ταχείας κοινωνικοοικονομικής αλλαγής, πολλαπλών πολιτικών αναδιαρθρώσεων και αβεβαιότητας, και σοβαρών μέτρων λιτότητας δεν θα μπορούσε να μην έχει επηρεαστεί και έχουν προστεθεί περισσότερα προβλήματα στη χρόνια αναποτελεσματικότητά του (Χάλαρη, 2017). Το 2010 και σύμφωνα με το Ν. 3833/2010<sup>12</sup> η κυβέρνηση μείωσε κατά 10% τον ετήσιο προϋπολογισμό όλων των υπουργείων, συμπεριλαμβανομένου του Υπουργείου Παιδείας. Έως το 2013, οι εκπαιδευτικές δαπάνες μειώθηκαν κατά 33%. Μια επιπλέον περικοπή κατά 14% εφαρμόστηκε στα χρόνια που ακολούθησαν και οι προβλέψεις για τα επόμενα χρόνια, με βάση τους δείκτες της τρούικας, είναι ακόμα πιο επιζήμιες. Εάν αυτές οι προβλέψεις γίνουν πραγματικότητα, δεν θα υπάρξει χρηματοδότηση για την κάλυψη των βασικών δαπανών, όπως η θέρμανση των εκπαιδευτικών εγκαταστάσεων, η ανανέωση των βιβλιοθηκών, η

---

<sup>12</sup> «Προστασία της ελληνικής οικονομίας - επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης»



δημιουργία νέας τεχνολογικής υποδομής και ο διορισμός του διδακτικού προσωπικού (Χαραμής & Κοτσιφάκης, 2015).

Οι προσδοκίες της κυβέρνησης, που έφερε τις ριζικές αλλαγές με την θέσπιση των νόμων που έπληξαν την εκπαίδευση ήταν μεγάλες. Παραθέτοντας τα λεγόμενα ,της τότε υπουργού παιδείας Άννας Διαμαντοπούλου, προσπάθησε να καταστήσει σαφές ότι η "πολύπλευρη και πολύ-επίπεδη κρίση που βιώνουμε μπορεί να γίνει ο καταλύτης αλλαγής και να επιλυθούν τα διαρκή μας προβλήματα. Είμαι βαθιά πεπεισμένη , τόνισε, ότι ήλθε η ώρα" και συνέχισε λέγοντας πως ο πρωθυπουργός της χώρας Γιώργος Παπανδρέου έχει θέσει την εκπαίδευση ως κυρίαρχη προτεραιότητα του εθνικού σχεδίου αναγέννησης της χώρας. Ενώ κλείνοντας είπε χαρακτηριστικά: «Αλλάζουμε την εκπαίδευση, αλλάζουμε την Ελλάδα»<sup>13</sup>.

Το νέο πλαίσιο για την εκπαίδευση με αφορμή την οικονομική κρίση θεσμοθετήθηκε βάσει των στρατηγικών και διεθνών οργανισμών (ΟΟΣΑ) και υπό τους περιορισμούς που επέβαλλαν οι «μνημονιακές» υποχρεώσεις της χώρας. Τα αποτελέσματα των μεταρρυθμίσεων δεν ήταν τα αναμενόμενα. Σύμφωνα με τον Σκλάβο (2014) οι μεταρρυθμίσεις οδήγησαν σε συρρίκνωση του δημόσιου χαρακτήρα της εκπαίδευσης με τη μείωση του αριθμού των εκπαιδευτικών, τις συγχωνεύσεις σχολικών μονάδων και τη μείωση δαπανών.

---

<sup>13</sup> <https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/oosa.pdf>



### 3. Η επιρροή της κρίσης στην σχολική κοινότητα

#### 3.1. Επιπτώσεις στο εκπαιδευτικό σύστημα

Οι αλλαγές που καθιερώθηκαν με την θέσπιση πολλαπλών νομοθετικών ρυθμίσεων, επέφεραν πολλές αρνητικές επιπτώσεις στο δημόσιο χαρακτήρα της εκπαίδευσης. Εξαιτίας της μείωσης της χρηματοδότησης μεγάλος αριθμός σχολείων αντιμετωπίζει αρκετές δυσκολίες για την κάλυψη βασικών αναγκών και λειτουργικών εξόδων όπως η θέρμανση, ελλείψεις προσωπικού, ελλείψεις σε τεχνολογικό υλικό, ελλείψεις σε υποστηρικτική διδασκαλία (όπως η ενισχυτική διδασκαλία, η παράλληλη στήριξη) και αύξηση μαθητών λόγω της συγχώνευσης σχολικών μονάδων (Γαλανάκη, 2015). Παρακάτω αναφέρουμε τις μεταβολές που υπέστη το εκπαιδευτικό σύστημα κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

##### 3.1.1. Δημόσιες δαπάνες

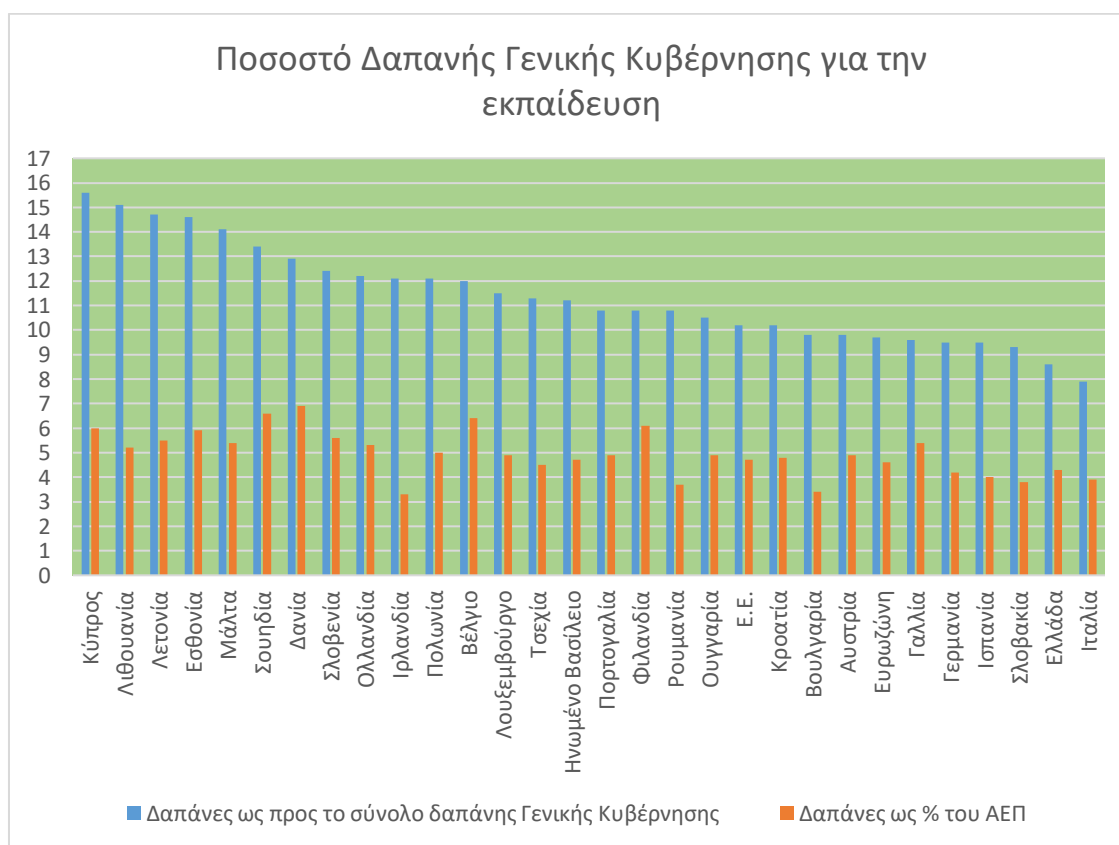
Ο τομέας της εκπαίδευσης στην Ελλάδα έχει επηρεαστεί από τις χαμηλές δημόσιες δαπάνες, εξαιτίας της αυστηρής δημοσιονομικής εξυγίανσης. Το σύνολο των δημοσίων δαπανών για την εκπαίδευση ως ποσοστό του ΑΕΠ την περίοδο το 2008 ανήλθε στα 3,44% ενώ το 2014 έφθασε στο 3,16%. Ενδεικτικό της οικονομικής κατάστασης που περιήλθε η εκπαίδευση στην χώρα μας ήταν και οι προϋπολογισμοί που κατέθετε η κυβέρνηση τα χρόνια της κρίσης. Οι ετήσιες μειώσεις στις κρατικές δαπάνες για την εκπαίδευση ήταν εμφανείς και αρκετά μεγάλες. Το 2008 και πριν η κρίση προλάβει να αποτυπωθεί οι δαπάνες ήταν στα 6.978 εκ. ευρώ ενώ το 2016 έφτασε στις 4.261 εκ. ευρώ (-37%). Τη μεγαλύτερη μείωση δέχτηκε η δευτεροβάθμια εκπαίδευση (-22,7%), ενώ για την πρωτοβάθμια η μείωση ήταν περίπου 2,4% (ΚΑΝΕΠ-ΓΣΕΕ, 2017). Για πρώτη χρονιά το 2017, σε αντίθεση με τη πρόβλεψη του μεσοπρόθεσμου 2014-18 για συνεχή μείωση των δημόσιων δαπανών για την παιδεία, οι οποίες θα μειώνονταν με βάση αυτή την πρόβλεψη το 2018 κατά 1,009 δις. ευρώ, υπήρξε αύξηση στις δαπάνες κατά 257 εκ. ευρώ δηλαδή +5,4% (Υπουργείο Παιδείας).





Η δύσκολη περίοδος για την Ελλάδα στον τομέα της εκπαίδευσης αποτυπώνεται και στα στοιχεία της Eurostat σε σύγκριση με τις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Στο ποσοστό δαπάνης για την εκπαίδευση (ως προς το σύνολο της δαπάνης της Γενικής Κυβέρνησης) η Ελλάδα κατείχε την προτελευταία θέση μεταξύ των μελών χωρών της ΕΕ, με την Ιταλία (άλλη μια χώρα που έπληξε η κρίση) να καταλαμβάνει την τελευταία θέση. Ενώ βρίσκεται πιο κοντά στον μέσο όρο της ΕΕ ως προς το ποσοστό του ΑΕΠ όπου βρέθηκε πιο ψηλά από τις περισσότερες χώρες του Νότου (π.χ. Ιταλία, Ισπανία). Αξιοσημείωτο είναι βέβαια ότι η χώρα μας κατέχει την πρώτη θέση, μεταξύ των χωρών, στο ποσοστό που χρησιμοποιείται από την συνολικές δαπάνες για την αποζημίωση των εργαζομένων. Σύμφωνα με το δίκτυο Ευρυδίκη οι μισθολογικές δαπάνες το 2014 έφτασαν στο 69,6% από τις συνολικές δαπάνες για την εκπαίδευση.

*Γράφημα 3.1 : Ποσοστό δαπάνης γενικής κυβέρνησης για την εκπαίδευση ως προς το σύνολο & Δαπάνες ως % του ΑΕΠ - 2016*



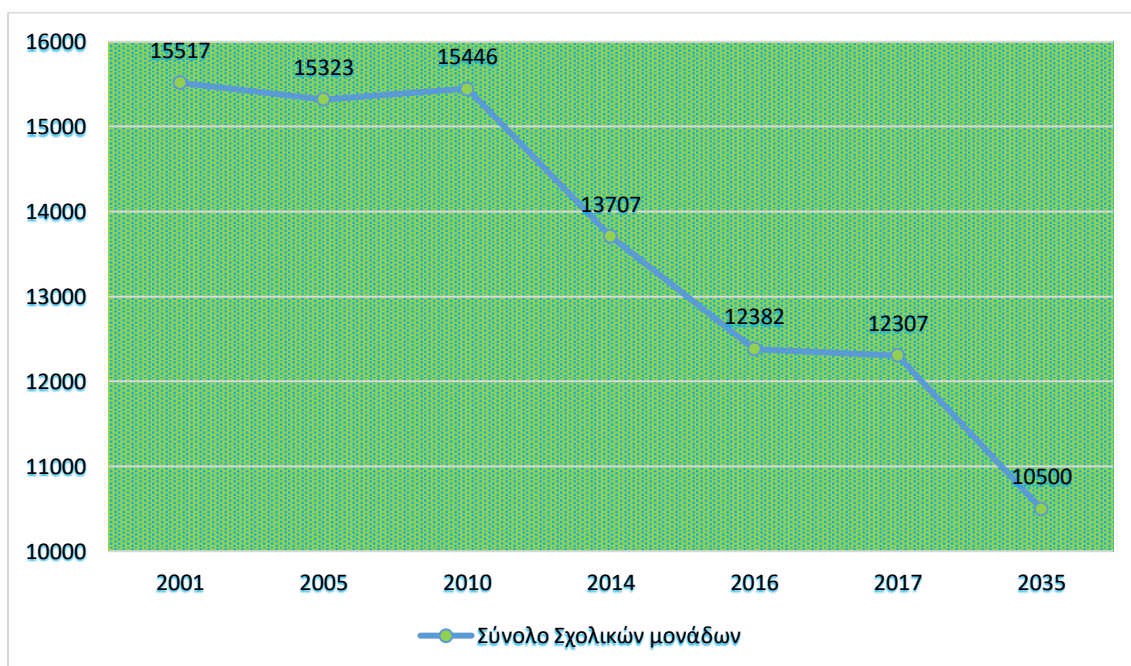
Πηγή: Eurostat



### 3.1.2. Συγχωνεύσεις- Καταργήσεις Σχολικών μονάδων

Οι συγχωνεύσεις και καταργήσεις σχολικών μονάδων επέφεραν αρνητικές συνέπειες για όλη τη σχολική κοινότητα που οδήγησαν στην αύξηση των μαθητών ανά τμήμα με αποτέλεσμα να ένα πιο απρόσωπο σχολικό περιβάλλον, μεγαλύτερη ευκολία να χαθεί ο έλεγχος της τάξης, χάσιμο οργανικών θέσεων, καθώς και επιβάρυνση των μαθητών εξαιτίας μεγαλύτερων αποστάσεων και συνεχών μετακινήσεων των μαθητών. Η μείωση των σχολικών μονάδων ήταν μια από τις πρώτες πολιτικές που εφαρμόστηκαν στα ελληνικά σχολεία για την εξοικονόμηση πόρων. Από τις 15.547 σχολικές μονάδες το 2009 μειώθηκαν σε 13.901 σχολικές μονάδες το 2015, μείωση (11%), το 2016 σε πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια στις 12.382, το 2017<sup>14</sup> έφτασαν τις 12.037, ενώ οι προβλέψεις για το μέλλον είναι δυσσιώνες (IOBE, Δεκέμβριος 2018) (Γράφημα 3.2). Η βαθμίδα εκπαίδευσης που παρατηρήθηκε η μεγαλύτερη μείωση σχολικών μονάδων είναι το δημοτικό. Το 2002 λειτουργούσαν 5.989 σχολικές μονάδες και στη συνέχεια μειώθηκαν σε 5.440 (2010), 4.633 (2014) και 4.324 (2017)<sup>15</sup>

Γράφημα 3.2: Αριθμός Σχολικών Μονάδων



Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ & ΚΑΝΕΠ ΓΣΕΕ

<sup>14</sup> Ελληνική Στατιστική Αρχή

<sup>15</sup> ΚΑΝΕΠ ΓΣΕΕ – Κέντρο Ανάπτυξης Εκπαιδευτικής Πολιτικής & ΕΛ.ΣΤΑΤ.



Οι συγχωνεύσεις των σχολικών μονάδων αύξησαν την δυσκολία προσέγγισης των σχολείων από τους μαθητές απομακρυσμένων περιοχών. Πολλές φορές οι μαθητές χρειάζεται να διανύουν πολλά χιλιόμετρα, να αλλάξουν πάνω από δύο συγκοινωνίες για να φτάσουν στον προορισμό τους με τη δυσκολία να αυξάνεται τις χειμερινές περιόδους για τα παιδιά των ορεινών χωριών λόγω των καιρικών συνθηκών. Επίσης δεν είναι και λίγες οι περιπτώσεις που οι μαθητές καλούνται να πληρώσουν ένα ποσό καθώς οι διαγωνισμοί μπορεί να κριθούν άγονοι λόγω των μεγάλων αποστάσεων και κατά συνέπεια οι οικογένειες των παιδιών να πρέπει να προβούν σε περισσότερα έξοδα (Σκλάβος, 2014).

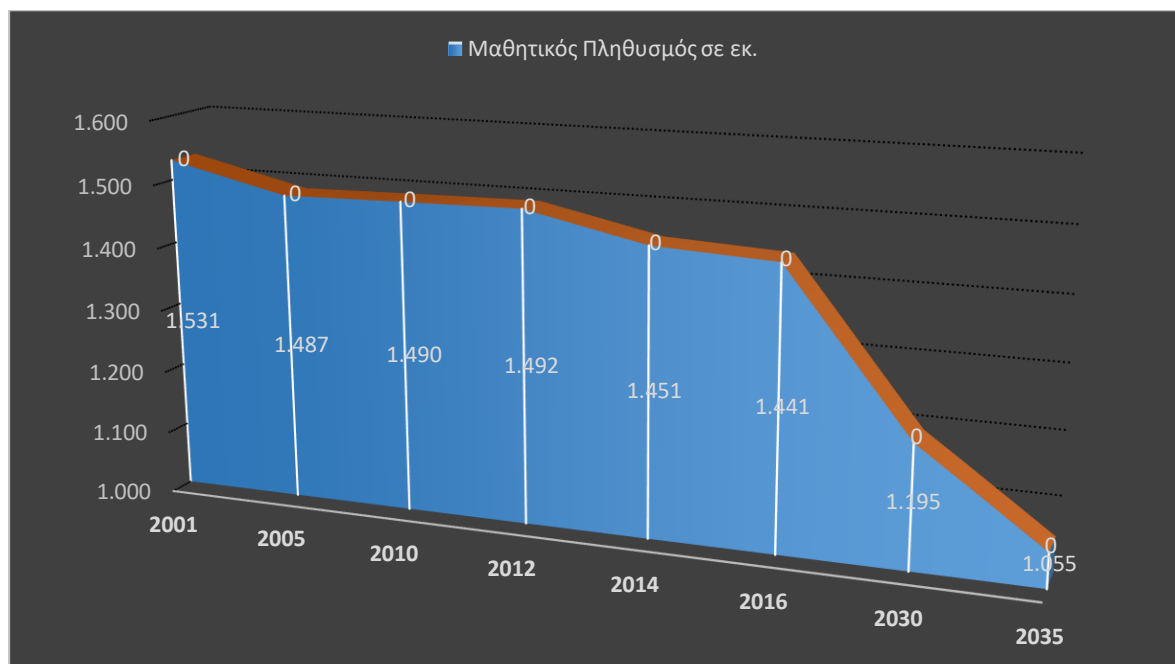
### 3.1.3. Μείωση μαθητών

Σύμφωνα με τη μελέτη του IOBE, η συρρίκνωση του συνολικού μαθητικού πληθυσμού είναι το μεγαλύτερο πρόβλημα που προκάλεσε η οικονομική κρίση στη λειτουργία της εκπαίδευσης που οδήγησε στη μείωση κατά περίπου 90.000 μαθητών από το 2000 έως το 2016. Συγκεκριμένα, από 1,53 εκατ. μαθητές το 2000, πληθυσμός ο οποίος με το ξέσπασμα της κρίσης ήταν ήδη μειωμένος κατά 3,1% καθώς φοιτούσαν στα σχολεία 1,49 εκατ. (2010), μειώθηκαν ακόμη περισσότερο το 2016, φτάνοντας το 1,44 εκατ., δηλαδή πτώση 5,9% σε σύγκριση με το 2000, ενώ προβλέπεται πως ο μαθητικός πληθυσμός σταδιακά θα μειωθεί σε 1,05 εκατ. περίπου (δηλ. 423,3 χιλ. λιγότεροι μαθητές) μέχρι το 2035 (προβλέψεις για το μέλλον που χρήζουν προβληματισμού), όταν δηλαδή θα έχει ενταχθεί στο εκπαιδευτικό σύστημα και η πιο πρόσφατη μείωση γεννήσεων που σημειώθηκε το 2017 (Γράφημα 3.3). Πλέον έχει αρχίσει να γίνεται αισθητή στις πρώτες τάξεις των δημοτικών σχολείων και στα νήπια. Από το 2013 έως το 2016 η μείωση μαθητών στα νήπια έφτασε στο (12,2%) ενώ ενδεικτική της μείωσης είναι η πτώση που καταγράφεται στα παιδιά της πρώτης τάξης του δημοτικού σχολείου, που μόνο στην τελευταία πενταετία μειώθηκαν κατά 6% και από 108.500 το 2013 υποχώρησαν κατά το έτος 2018 στις 102.000.<sup>16</sup>

<sup>16</sup> Πηγή ΕΛ.ΣΤΑΤ: Ελληνική Στατιστική Αρχή



Γράφημα 3.3: Μείωση Μαθητικού Πληθυσμού & Πρόβλεψη για το Μέλλον



Πηγή: Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία

Οι δύο σημαντικές αιτίες αυτής της συρρίκνωσης είναι η υπογεννητικότητα και η μετανάστευση οικογενειών με παιδιά για λόγους εργασίας.

- Η μείωση των γεννήσεων που σημειώθηκε από το 2010 και εντάθηκε από το 2012 και μετά (με εξαίρεση το 2016, όταν σημειώθηκε αύξηση σε σχέση με το 2015) απεικονίζει το ουσιαστικό πρόβλημα. Το 2008 οι γεννήσεις στην χώρα μας ανήλθαν στις 118 χιλ. ενώ στις 88,6 χιλ. αντίστοιχα το 2017, δηλαδή μείωση κατά σχεδόν 30%. Το φαινόμενο αυτό έχει αρχίσει ήδη να αποτυπώνεται στον αριθμό των νηπίων στο νηπιαγωγείο (από 162 χιλ. το 2014 σε 155,2 χιλ. το 2015) και στις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου (από 107,2 το 2016 σε 101,9 το 2017).
- Αντίστοιχα η εξωτερική μετανάστευση οικογενειών κυρίως αλλοδαπών μετά την έναρξη της κρίσης αυξήθηκε με αποτέλεσμα ο αριθμός των μαθητών το 2015 να βρίσκεται σε πτώση της τάξεως του 55,9% δηλαδή από τους 159,5 χιλ.(2011) στους 70,3 χιλ.(2015)<sup>17</sup>.

<sup>17</sup> Το μεγαλύτερο ποσοστό αντιστοιχεί σε οικογένειες αλλοδαπών

#### 3.1.4. Υλικοτεχνική υποδομή & βασικές δαπάνες

Όπως ήταν αναμενόμενο, με την μείωση των δαπανών προς την εκπαίδευση η χρηματοδότηση των σχολείων περιορίστηκε με αποτέλεσμα την έλλειψη βασικών υλικών απαραίτητων για την καλύτερη λειτουργία του μαθήματος. Σε έρευνα που διενέργησε η Ζωή Ζιωντάκη<sup>18</sup> οι εκπαιδευτικοί εστιάζουν, στην έλλειψη γραφικής ύλης που τους ανάγκασε να περιορίσουν την χρήση τους ακόμα και στη χρήση των φωτοτυπιών για τους μαθητές, στην θέρμανση των αιθουσών όπου, ιδιαιτέρως τα πρώτα χρόνια της κρίσης, η δυσκολία για την κάλυψη επαρκούς θέρμανση στα σχολεία επηρέαζε σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς μέχρι και τη διδασκαλία. Περιορισμένες αναφορές είχαμε σε τεχνολογικό εξοπλισμό (Η/Υ, οπτικοακουστικά μέσα κτλ.), βοηθητικές αίθουσες καθώς, όπως ανέφεραν τα θεωρούσαν λιγότερα σημαντικά για την διδασκαλία.

#### 3.1.5. Ολοήμερα σχολεία

Το Ολοήμερο Σχολείο υπήρξε ένας θεσμός της Εκπαίδευσης που δημιούργησε τις προσδοκίες για ένα διαφορετικό σχολείο, το οποίο θα ικανοποιούσε τόσο παιδαγωγικούς όσο και κοινωνικούς στόχους. Στην πορεία της λειτουργίας του θεσμού αναδείχθηκαν πολλά σοβαρά προβλήματα, άλλα από τα οποία επιλύθηκαν και άλλα όχι. Η έλλειψη εκπαιδευτικού προσωπικού, εξαιτίας των πολιτικών λιτότητας, είχε ως αποτέλεσμα την υποστελέχωση των σχολείων και την έλλειψη δασκάλων με αποτέλεσμα να μειώνεται το ωράριο λειτουργίας του ολοήμερου σχολείου ανατρέποντας τον προγραμματισμό των γονέων. Το πιο σημαντικό είναι ότι πολλές φορές το ολοήμερο σχολείο έχασε το παιδαγωγικό του χαρακτήρα και πήρε το ρόλο του “Απλά πρέπει να φυλάξουμε τα παιδιά” (Σκλάβος, 2014).

---

<sup>18</sup> Απόψεις των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για την οικονομική κρίση: οι επιπτώσεις της συρρίκνωσης των μισθών και των εκπαιδευτικών πόρων στο εκπαιδευτικό έργο (2014)



### 3.1.6. Ιδιωτική εκπαίδευση

Όπως ήταν φυσικό, τα ιδιωτικά εκπαιδευτήρια δεν θα μπορούσαν να μείνουν ανεπηρέαστα από την κρίση που έπληξε την χώρα. Η οικονομική πίεση που δέχθηκε η μεσαία τάξη αποτυπώθηκε στις εγγραφές μαθητών στα ιδιωτικά σχολεία. Συγκεκριμένα, ο μαθητικός πληθυσμός των ιδιωτικών σχολείων μειώθηκε από 82.000 το 2009 σε περίπου 67.000 το 2015<sup>19</sup>. Ωστόσο, τα στοιχεία των εγγραφών τα τελευταία έτη είναι αρκετά ενθαρρυντικά για την ιδιωτική εκπαίδευση. Όπως αναφέρει ο πρόεδρος του συνδέσμου ιδιοκτητών ιδιωτικών σχολείων Χαράλαμπος Κυραιλίδης, διαφαίνεται μια αύξηση της τάξης του 10% μεταξύ 2017 και 2018.

Στο χώρο της ιδιωτικής εκπαίδευσης<sup>20</sup> η απώλεια εσόδων από τη μείωση των εγγραφών αντισταθμίστηκε από τη συρρίκνωση των μισθών των εκπαιδευτικών. Τα περισσότερα ιδιωτικά σχολεία επωφελήθηκαν από τον ΝΣΚ (214/12), σύμφωνα με την οποία οι αποδοχές των ιδιωτικών εκπαιδευτικών εντάσσονται υποχρεωτικά στο ενιαίο μισθολόγιο των δημόσιων, με την υποχρεωτική αύξηση του δώρου (χωρίς αποδοχές) στο ωράριο των εκπαιδευτικών, με την απελευθέρωση των απολύσεων και την υπαγωγή της εποπτείας των ιδιωτικών σχολείων στο Υπουργείο Εργασίας. Η κατάργηση νομικών ρυθμίσεων των απολυμένων εκπαιδευτικών με την απορρόφησή τους στο δημόσιο τομέα σήμανε αυτόματα πως οι 9.500 περίπου ιδιωτικοί εκπαιδευτικοί έχασαν περί τα 28 εκατομμύρια ευρώ ετησίως και το ταμείο επικουρικής ασφάλισης των ιδιωτικών εκπαιδευτικών έχασε περίπου 19 εκατομμύρια ευρώ ετησίως, ενώ οι περίπου 150 εργοδότες κέρδισαν σχεδόν 32 εκατομμύρια ευρώ ετησίως (ΟΙΕΛΕ, 2017).

## 3.2. Επιπτώσεις στους εκπαιδευτικούς

### 3.2.1. Διευθυντές- σχολική ηγεσία

Οι διευθυντές καλούνται να διαχειριστούν τις δυσκολίες που παρουσιάστηκαν, με όλο και πιο περιορισμένους πόρους, να βρουν τους κατάλληλους μηχανισμούς, να χαρτογραφήσουν και να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα αλλά και τις ανάγκες που θα προκύψουν στα μέλη της σχολικής κοινότητας. Οι προκλήσεις της νέας εποχής επιβάλλουν πλέον στους

<sup>19</sup><https://www.kathimerini.gr/982772/gallery/epikairothta/ellada/sanida-swthrias-h-idiwtikh-ekpaideysh>

<sup>20</sup> Στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ., αλλά και ανεξάρτητων ερευνών, όπως η ΣΤΟΧΑΣΙΣ



διευθυντές να βρίσκουν λύσεις στα προβλήματα με κύριο στόχο την εύρυθμη λειτουργία της σχολικής μονάδας.

Οι διευθυντές καλούνται να αντιμετωπίσουν μια σειρά προκλήσεων στα πλαίσια μιας οικονομικής ύφεσης. Ανάμεσα σε αυτά που θα πρέπει να διαχειριστούν είναι οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι εκπαιδευτικοί (μισθοί, μετακινήσεις, ψυχική εξουθένωση), οι περικοπές στις λειτουργικές δαπάνες (θέρμανση, περιορισμένο υλικό), η δυσκολία εφαρμογής καινοτόμων προγραμμάτων, οι επιπτώσεις που μπορεί να υπάρξουν σε κάποιους από τους μαθητές αλλά και η δημιουργία δυσάρεστου κλίματος λόγω της άσχημης οικονομικής κατάστασης που πολλές φορές μπορεί να επιφέρει συγκρούσεις ανάμεσα στα μέλη της σχολικής κοινότητας (γονείς- δάσκαλοι).

Στους διευθυντές θα έπρεπε να παρέχεται η κατάλληλη επιμόρφωση έτσι ώστε να μπορούν να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις της εποχής μας. Να είναι έτοιμοι να διαχειριστούν και να προσαρμόζονται με ευελιξία τα νέα δεδομένα. Επειδή κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει, καλούνται από μόνοι τους να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες και το πιο σημαντικό, να είναι επιτυχής η επιλογή ενός αποτελεσματικού και εκσυγχρονιστικού μοντέλου σχολικής ηγεσίας, το οποίο θα μπορεί να διαχειριστεί τις αλλαγές και να ανταποκρίνεται στις προκλήσεις και τις απαιτήσεις αποτελεσματικά.

Ο διευθυντής ηγέτης θα πρέπει να συντονίζει και να σχεδιάσει τον τρόπο λειτουργίας της σχολικής μονάδας ανάλογα με τους πόρους που του διαθέτουν, να ενθαρρύνει και να καθοδηγεί τους εκπαιδευτικούς, να τους δίνει κίνητρα για συνεργασία με τους γονείς ή εξωτερικούς παράγοντες, να έχει ως στόχο την βελτίωση των σχολικών επιδόσεων των μαθητών, να διακρίνουν τις ανισότητες και να επεμβαίνουν πρακτικά για την επίλυση των όποιων προβλημάτων.

Οι Αυγητίδου κ.α. (2016) καταγράφουν τις απόψεις και τις πρακτικές των διευθυντών σχολείων όσον αφορά την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κρίσης στην εκπαίδευση. Οι διευθυντές που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις ανέφεραν ότι έχουν ενεργοποιηθεί και υιοθετήσει πρακτικές αντιμετώπισης των επιπτώσεων της κοινωνικό-οικονομικής κρίσης στην εκπαίδευση σε συνεργασία και με άλλους φορείς ή πολίτες. Η ενεργοποίηση αυτή σχετίζεται εν μέρει με την κατανόηση της κρίσης ως ενός συστημικού φαινομένου που προκαλεί δομικούς περιορισμούς στις οικογένειες, στα παιδιά, στους εκπαιδευτικούς και στη λειτουργία του σχολείου που με τη σειρά τους έχουν επιπτώσεις στην εκπαιδευτική



εμπειρία των παιδιών. Η κατανόηση αυτή φαίνεται να επηρεάζει τις προτεραιότητες τους και τις πρακτικές που υιοθετούν για την εκπλήρωσή τους.

Οι διευθυντές προτάσσουν κυρίως τον αλληλέγγυο ρόλο του σχολείου. Αρκετά συχνά συνεργάζονται με κοινωνικούς φορείς και υπηρεσίες υποστήριξης του παιδιού και της οικογένειας για την αντιμετώπιση προβλημάτων και την εξεύρεση λύσεων, και λιγότερο συχνά αναφέρονται στον επαναπροσδιορισμό της διδακτικής τους προσέγγιση με νέες καινοτόμες πρακτικές για τη διαχείριση της κρίσης. Επίσης η έρευνα ανέδειξε ότι υιοθετούν πολλές από τις πρακτικές αντιμετώπισης των συνεπειών της κρίσης στην εκπαίδευση που προτείνει η βιβλιογραφία όπως η προσπάθεια κατανόησης των δυσκολιών που έχουν τα παιδιά από τους ενήλικους και η παροχή υποστήριξης, η ανάπτυξη του κοινωνικού χαρακτήρα του σχολείου, η ενισχυτική διδασκαλία και μαθησιακή υποστήριξη από εθελοντές εκπαιδευτικούς και ο εμπλουτισμός του εκπαιδευτικού προγράμματος με επιπλέον πολιτιστικές και μαθησιακές δραστηριότητες (Αυγητίδου κ.α., 2015).

Συνοψίζοντας, οι διευθυντές φαίνεται ότι προσπαθούν να ανταποκριθούν στις καθημερινές ανάγκες των παιδιών και των οικογενειών τους, στην εξασφάλιση της συμμετοχής των παιδιών σε δραστηριότητες εντός και εκτός σχολικού προγράμματος, στην αντιστάθμιση των ευκαιριών και τη βελτίωση της επίδοσης και στις αλλαγές της συμπεριφοράς και της ψυχολογίας των παιδιών και των οικογενειών τους (Αυγητίδου κ.α., 2016).

### 3.2.2. Εκπαιδευτικοί

Η κρίση που βιώνει η ελληνική κοινωνία αναγκάζει τους πολίτες να επαναδιαπραγματευθούν, γυρίζοντας πολλές δεκαετίες το ρολόι της ιστορίας πίσω, για διάφορα ζητήματα τα οποία θεωρητικά και πρακτικά είχαν βρει ή έτειναν να βρουν λύσεις. Έτσι και στην εκπαίδευση όπου σειρά μέτρων που πάρθηκαν από τις διάφορες κυβερνήσεις θίγουν άμεσα τους όρους εργασίας και το εργασιακό περιβάλλον των εκπαιδευτικών. Τα μέτρα που έφεραν τους εκπαιδευτικούς σε δύσκολη θέση είναι τα σχεδόν μηδενικά ποσοστά προσλήψεων νέων εκπαιδευτικών, οι συγχωνεύσεις τμημάτων με αποτέλεσμα την αύξηση των αριθμών των μαθητών στα τμήματα, η κατάργηση του δικαιώματος στη μετάθεση, οι συνεχείς μετακινήσεις σε πάνω από ένα σχολείο για την κάλυψη των αναγκών και συμπλήρωση του απαιτούμενου ωραρίου, οι ελαστικές σχέσεις εργασίας (ωρομίσθιο) και η αύξηση ωραρίου εργασίας.





Μείωση απολαβών: Η πιο σημαντική επίπτωση που είχε άμεσο αντίκτυπο στην καθημερινότητα των εκπαιδευτικών ήταν η μείωση των αποδοχών τους, όπου σε συνδυασμό με όλα τα παραπάνω έφεραν πολλές φορές σε αδιέξοδο τους εκπαιδευτικούς. Η μείωση των μισθών, όπου σε ορισμένες περιπτώσεις που είχαν λίγα χρόνια προϋπηρεσίας έφτασε ακόμα και το 47% και σε αυτούς με 36 έως 40 έτη στο 29%, ενώ η ΕΛΣΤΑΤ υπολογίζει, βάση και του πληθωρισμού, τη διαφορά από το 2009 έως το 2019 σε 7,9% περίπου(Ντούλας, 2019)<sup>21</sup>. Η κατάργηση διαφόρων επιδομάτων (γάμου, άδειας κτλ.) και δώρων (Χριστουγέννων, Πάσχα)<sup>22</sup> σε συνδυασμό με τις συνεχείς μειώσεις που υπέστησαν οι μισθοί χειροτέρευσαν σημαντικά τους όρους οικονομικής διαβίωσης των εκπαιδευτικών.

Περιορισμένες προσλήψεις: Το 2010 το ελληνικό κοινοβούλιο ψήφισε δύο νόμους οι οποίοι έπαιξαν σημαντικό ρόλο για την εξέλιξη της εκπαίδευσης αλλά κυρίως των εκπαιδευτικών. Ο πρώτος νόμος (3848/2010)<sup>23</sup> προκάλεσε τον «εγκλωβισμό» χιλιάδων εκπαιδευτικών ως αναπληρωτές με την αναστολή του ΑΣΕΠ μετά το 2010 χωρίς να μπορούν να καλυφθούν μόνιμα κενά στην εκπαίδευση. Χιλιάδες κενά στα σχολεία δημιουργήθηκαν, με τους εκπαιδευτικούς να «αιχμαλωτίζονται» για τα υπόλοιπα χρόνια ως αναπληρωτές. Μία μόνιμη αβεβαιότητα πλέον θα τους διακατέχει για τα επόμενα χρόνια, σχετικά με το αν θα έχουν εργασία και σε πιο μέρος της Ελλάδας μπορεί να βρεθούν τον επόμενο χρόνο. Ακόμα δυσκολότερο είναι για τους εκπαιδευτικούς που έχουν οικογένεια, ενώ οι μικρές απολαβές σε συνδυασμό με την αύξηση των έξοδων εξαιτίας της επιβάρυνσης των μετακινήσεων που ενδεχομένως να υπάρξουν, η επιβίωσή δυσκολεύει. Επιπροσθέτως οι εκπαιδευτικοί κάθε χρόνο, με τη λήξη του σχολικού έτους υποχρεώνονται να παρουσιάζονται στον ΟΑΕΔ και να προσκομίζουν τα απαραίτητα έγγραφα για να εισπράξουν ένα μικρό εποχικό επίδομα ανεργίας. Το συγκεκριμένο επίδομα ,είναι ελάχιστο μπροστά στις ανάγκες καλούνται να καλύψουν.

Ο δεύτερος νόμος 3833/2010<sup>24</sup> (άρθρο 11) έχει να κάνει με τη δέσμευση της κυβέρνησης απέναντι στους θεσμούς για τη μείωση προσλήψεων και εφαρμογή της συμφωνίας για προσλήψεις στο δημόσιο τομέα σύμφωνα με την οποία για κάθε 10 συνταξιοδοτήσεις θα

<sup>21</sup> <https://www.especial.gr/pososto-meiwshs-misthou-ekpaideftikou-2009-2019-pinakas/>

<sup>22</sup> ΝΟΜΟ 4093/2012: Έγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013–2016 – Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής του ν. 4046/2012 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013–2016.

<sup>23</sup> ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 3848:Αναβάθμιση του ρόλου του εκπαιδευτικού - καθιέρωση κανόνων αξιολόγησης και αξιοκρατίας στην εκπαίδευση και λοιπές διατάξεις.

<sup>24</sup> ΝΟΜΟΣ ΥΠ'ΑΡΙΘ. 3833: Προστασία της εθνικής οικονομίας - Επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης.



γίνεται μία πρόσληψη. Οι αριθμοί όμως στα πρώτα χρόνια της κρίσης ανέδειξαν μία πολύ δυσάρεστη εικόνα, καθώς ενδεικτικό είναι ότι τα έτη 2010 έως 2012 στην πρωτοβάθμια ήταν (1:21) με 173 προσλήψεις σε 3587 κενές θέσεις, ενώ από το 2012 έως το 2015 για 5.219 εκπαιδευτικά κενά οι προσλήψεις ήταν μόλις 139 εκπαιδευτικοί δηλαδή (25:1). Στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση η κατάσταση δεν ήταν καλύτερη, καθώς η αναλογία (πρόσληψη προς συνταξιοδότηση) ήταν 1:25 εκπαιδευτικούς<sup>25</sup>. Αυτό όπως ήταν φυσικό έφερε την αύξηση των αναπληρωτών και των ωρομισθίων και συνεπακόλουθα αύξησε την εργασιακή ανασφάλεια ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς.

Μετά την ένταξη της χώρας στην ΟΝΕ και μέχρι το ξέσπασμα της κρίσης, ο αριθμός των εκπαιδευτικών στην δημοσία πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση αυξήθηκε σημαντικά από 145 χιλ. το 2000 σε 180,3 χιλ. το 2010 (+24,3%). Το 2015 ο αριθμός των εκπαιδευτικών εμφανίζεται περιορισμένος στους 152,2 χιλ. (-15,6%)<sup>26</sup>. Μεγαλύτερο πλήγμα υπέστη η δευτεροβάθμια εκπαίδευση με το διδακτικό προσωπικό της βαθμίδας να μειώνεται κατά 27.064 εκπαιδευτικούς, το γυμνάσιο να έχει απώλειες 13.950 εκπαιδευτικών έως το 2014, ενώ έως το 2019 οι απώλειες έφτασαν τις 38.965 που αντιστοιχεί σε ποσοστό μείωσης 37,7%. Οι αυξομειώσεις του αριθμού των εκπαιδευτικών που σημειώθηκαν πριν και μετά την έναρξη της κρίσης, μετέβαλαν σημαντικά τις αναλογίες εκπαιδευτικών - μαθητών στο σύνολο πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ειδικότερα, πριν από την κρίση, η αναλογία εκπαιδευτικών-μαθητών μειώθηκε από 1:10,6 (2000) σε 1:8,2 (2009). Μετά την έναρξη της κρίσης, η αναλογία εκπαιδευτικών-μαθητών αυξήθηκε εκ νέου σε 1:9,5 (2017).

Εξαιτίας της μαζικής συνταξιοδότησης και της μη κάλυψης των κενών θέσεων με νέες προσλήψεις, οι εκάστοτε κυβερνήσεις κατέφυγαν στην λύση των αναπληρωτών. Οι ελαστικές αυτές μορφές εργασίας αυξάνονται συνεχώς στη δημόσια εκπαίδευση. Οι προσλήψεις αναπληρωτών μέχρι τις αρχές του σχολικού έτους 2019/20 προσεγγίζουν τους 38.000 αναπληρωτές<sup>27</sup> ενώ το 2018/19 έφτασαν τους 31.296<sup>28</sup>. Το σχολικό έτος 2011/12 το ποσοστό των αναπληρωτών επί των μονίμων εκπαιδευτικών ήταν 8%. Το ποσοστό αυτό

<sup>25</sup> <https://www.news.gr/ellada/ekpaidefsh/article/168210/ekpaidefsh-elahistoi-diorismoi-kai-hiliades.html>

<sup>26</sup> Στοιχεία από ΚΑΝΕΠ-ΓΣΕΕ, ΙΟΒΕ

<sup>27</sup> <https://www.ipaidia.gr/paideia/sirriknosi-monimon-ekpaideutikon-auksisi-anapliroton>

<sup>28</sup> [https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/290088\\_analytika-stoiheia-gia-tis-proslipseis-anapliroton-ayxisi-tis-anaplirosis-enanti](https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/290088_analytika-stoiheia-gia-tis-proslipseis-anapliroton-ayxisi-tis-anaplirosis-enanti)



συνέχισε να αυξάνει συνεχώς τα επόμενα χρόνια φτάνοντας το 14,39% το σχολικό έτος 2018/19.

Οι προσλήψεις αναπληρωτών για την α/θμια το 2014-15 ήταν 5.164 εκπαιδευτικοί, το 2015-16 ήταν 6.162 και το 2018-19 ήταν 9.578 εκπαιδευτικοί. Μάλιστα σε σχέση με τη σχολική χρονιά 2014/15 η αύξηση προσλήψεων ανέρχεται σε 4.414 εκπαιδευτικούς δηλαδή σε ποσοστό 85,4%. Ο συνολικός αριθμός των αναπληρωτών στην πρωτοβάθμια βαθμίδα το 2018/19 ανήλθε στις 21.718 άτομα με τα δημοτικά να έχουν από 7% το 2004 στο 6,6% το 2008 ενώ ανήλθε σε 18,7% το 2015 (Κόρδης, 2019) (Γράφημα 3.4).

*Γράφημα 3.4: Αριθμός εκπαιδευτικών (Μόνιμοι- Αναπληρωτές)*



Πηγή: Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών & Υπουργείο Παιδείας

Μια ακόμα αρνητική εξέλιξη για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αφορά την αύξηση του μέσου όρου ηλικίας των εκπαιδευτικών. Είναι προφανές ότι η χρόνια αδιοριστία και οι ασφαλιστικές ρυθμίσεις που οδήγησαν τους εκπαιδευτικούς να εργάζονται μέχρι και τα 67 έτη, θα οδηγήσουν σε συνεχή αύξηση του μέσου όρου ηλικίας των εκπαιδευτικών. Είναι χαρακτηριστικό ότι σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία της Eurostat για το 2017 το 47,3% των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα είναι άνω των 50 ετών (εξ αυτών το 59,5% έχει ηλικίες από 50-54 ετών, το 30,5% από 55-59, το 8,5% από 60-64 ετών και το 0,95% πάνω από 65 ετών), ενώ η μεταβολή αυτού του ποσοστού από τις προηγούμενες μετρήσεις είναι συνεχώς αυξανόμενη (για παράδειγμα το εν λόγω ποσοστό το 2014 ήταν 31,6%).

Εξαιτίας των επιβαρυντικών νόμων για τους εκπαιδευτικούς που ψηφίστηκαν κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης αλλά και εξαιτίας της έλλειψης νέων θέσεων εργασίας και ευκαιριών, ένας σημαντικός αριθμός νέων εκπαιδευτικών φαίνεται ότι στράφηκαν σε άλλες χώρες της Ε.Ε. που θα τους παρείχαν περισσότερες επαγγελματικές ευκαιρίες, συμπεριλαμβανομένου και την προσδοκία για υψηλότερες απολαβές και καλύτερο βιοτικό επίπεδο. Χαρακτηριστικό είναι ότι κατά την περίοδο 2008-2018 ο αριθμός των εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που υπέβαλαν αίτηση για αναγνώριση προσόντων σε άλλη χώρα της ΕΕ ώστε να ασκήσουν το επάγγελμά τους σε αυτές τις χώρες σε μόνιμη βάση αυξήθηκε σε 14.869 από μόλις 594 κατά την προηγούμενη 10ετία. Πρόκειται για τον δεύτερο υψηλότερο αριθμό στην ΕΕ μετά την Ισπανία και τον υψηλότερο για τα νομοθετικά κατοχυρωμένα επαγγέλματα στην Ελλάδα (Ευρωπαϊκή επιτροπή, 2019).

Καθιέρωση διαδικασίας αξιολόγησης: Με προεδρικό διάταγμα (152/2013)<sup>29</sup> έγινε ένα σημαντικό βήμα ώστε να εφαρμοστεί η αξιολόγηση στην εκπαίδευση. Οι εκπαιδευτικοί θορυβήθηκαν και αντέδρασαν καθώς προβλεπόταν ακόμα και η απόλυσή τους από την εργασία τους, σε περίπτωση επιβαρυντικής αξιολόγησης, χωρίς να έχουν δικαίωμα να αντιδράσουν και να προστατεύσουν τον εαυτό τους. Βέβαια η ανησυχία τους για την μη αντικειμενική και αξιοκρατική αξιολόγηση ήταν μεγάλη και ενδεχομένως να αντανάκλα την έλλειψη θεσμικής εμπιστοσύνης αναφορικά με τον τρόπο υλοποίησης της μεταρρύθμισης.

Αύξηση υποχρεωτικού ωραρίου: Με το πολυνομοσχέδιο του Υπουργείου Παιδείας (Ν. 4152/2013) αυξήθηκε κατά δύο ώρες το ωράριο των εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Στόχος του υπουργείου ήταν η εξοικονόμηση οικονομικών πόρων (215.000.000 ευρώ) και ο γενικότερος εξορθολογισμός του εκπαιδευτικού συστήματος σύμφωνα με το υπουργείο. Παρόλα αυτά, όπως αποδείχθηκε, χρειάστηκαν έκτακτες προσλήψεις στα μέσα της χρονιάς προκειμένου να καλυφθούν τα κενά.

---

<sup>29</sup> **Προεδρικό Διάταγμα υπ' αριθμ. 152:** Αξιολόγηση των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης



Μεταθέσεις εκπαιδευτικών:<sup>30</sup> Με τον νόμο 4093/2012 γνωστό στο ευρύ κοινό ως «μεσοπρόθεσμο» και στα πλαίσια της εξοικονόμησης χρημάτων, εγκρίθηκαν οι ελαστικές μεταθέσεις των εκπαιδευτικών όπου υπάρχει ανάγκη για την κάλυψη των κενών.

Διακοπή διετούς μετεκπαίδευσης εκπαιδευτικών: Ένας 80χρονος θεσμός αποδεκτός από την πλειοψηφία των εκπαιδευτικών ως σημαντικός για την επαγγελματική εξέλιξή τους καταργήθηκε στο βωμό της οικονομικής κρίσης. Υπήρχαν, σίγουρα, προβλήματα και αδυναμίες στη λειτουργία και στο πρόγραμμα σπουδών της μετεκπαίδευσης, όμως σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς είναι ο μοναδικός θεσμός, χάρη στον οποίο οι εκπαιδευτικοί έχουν τη δυνατότητα να επανασυνδέονται με τις εξελίξεις στην εκπαιδευτική επιστήμη και τις καινοτομίες στο χώρο της διδακτικής, αλλά και να ανατροφοδοτούν τα παιδαγωγικά τμήματα με την εμπειρία της σχολικής καθημερινότητας που μεταφέρουν από τους μαθητές τους.

### 3.2.3. Άγχος σε εκπαιδευτικούς

Το άγχος αποτελεί έναν παράγοντα ο οποίος προσδιορίζει σε σημαντικό βαθμό την αποτελεσματικότητα όσο και την ποιότητα του επαγγελματικού έργου. Επίσης επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική ζωή των ατόμων, την επαγγελματική εξέλιξη και τις συνθήκες διαβίωσης. Η πρώτη φορά που χρησιμοποιήθηκε ο όρος «Στρες του Εκπαιδευτικού» σε τίτλο εργασίας ήταν το 1977 στο Educational Review από τους Κυγιάκου και Sutcliffe όπου μέχρι και σήμερα είναι ο πιο διαδεδομένος όρος. Το άγχος του εκπαιδευτικού ορίζεται ως η δυσάρεστη εμπειρία του εκπαιδευτικού να βιώνει αρνητικά συναισθήματα όπως ο θυμός, η οργή, η αγωνία, η ανησυχία, η ένταση, η απογοήτευση ως αποτέλεσμα των απαιτήσεων του εκπαιδευτικού σχετικά με τον ρόλο που κατέχει (Κυγιάκου, 2001). Αν και η πλειοψηφία της κοινής γνώμης θεωρεί το επάγγελμα του εκπαιδευτικού από τα πλέον προνομιούχα λόγω των εκτεταμένων διακοπών και του περιορισμένου διδακτικού ωραρίου, τα ερευνητικά δεδομένα το κατατάσσουν στα πιο αγχώδη επαγγέλματα στον κόσμο. Σε έρευνα που διενέργησε ο καθηγητής Deborah Legge, του πανεπιστημίου Bufallo, ανέφερε ότι οι εκπαιδευτικοί κατατάσσονται στα 10 πιο στρεσογόνα επαγγέλματα<sup>31</sup>. Ωστόσο, η σπουδαιότερη και επικινδυνότερη συνέπεια της παρατεταμένης έκθεσης σε συνθήκες

<sup>30</sup> **Νόμος 4093/2012** :Έγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013–2016 – Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής του ν. 4046/2012 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013–2016

<sup>31</sup> <http://www.ygeianews.gr/section/psuxologia/content/oi-douleies-pou-theloun-gera-neura>



υψηλού επαγγελματικού άγχους είναι η εμφάνιση του συνδρόμου της επαγγελματικής εξουθένωσης.

Σύμφωνα με τον Hendrickson (1979), η εργασιακή εξουθένωση των εκπαιδευτικών είναι η σωματική, συναισθηματική και ψυχολογική εξάντληση, που αρχίζει όταν ο εκπαιδευτικός διακατέχεται από ένα συναίσθημα απώλειας ενδιαφέροντος για τη διδασκαλία. Συνοπτικά, το σύνδρομο της επαγγελματικής εξουθένωσης αποτελεί το άμεσο αποτέλεσμα μιας άλυτης ή παρατεταμένης έκθεσης σε αγχώδες συνθήκες εργασίας ή ζωής και μπορεί να συμβεί σε οποιοδήποτε άτομο. Το φαινόμενο του επαγγελματικού άγχους είναι πολύ-παραγοντικό και οφείλεται τόσο σε παράγοντες που σχετίζονται με το αντικείμενο της εργασίας, τις διαπροσωπικές σχέσεις με τους μαθητές και τις παιδαγωγικές πρακτικές, όσο και με παράγοντες που αφορούν στις ευρύτερες συνθήκες εργασίας και τις απολαβές τους. Από το σύνολο των ερευνών<sup>32</sup> που εξετάζουν το επαγγελματικό άγχος των εκπαιδευτικών στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε σχέση με την κρίση και τις εν γένει επιπτώσεις της ανέδειξε ότι μία από τις βασικές αιτίες που φαίνεται να πλήττει και να επηρεάζει ψυχολογικά τους εκπαιδευτικούς φαίνεται να είναι η περικοπή των μισθών. Όντως όπως έχει ήδη διατυπωθεί, οι εκπαιδευτικοί έχουν υποστεί σημαντικές μειώσεις στις απολαβές τους κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, συμπεριλαμβανομένων και των δώρων και των διαφόρων επιδομάτων, που τους κατατάσσει ανάμεσα στους χαμηλότερα αμειβόμενους εκπαιδευτικούς σε σχέση με άλλους συναδέλφους τους εργαζόμενους στις υπόλοιπες χώρες του (ΟΑΣΑ, 2017). Επίσης μία άλλη αιτία που επηρεάζει την ψυχολογία τους είναι η διαδικασία της αξιολόγησης και αντανακλά για μια γενικότερη δυσπιστία απέναντι στις θεσμικές διαδικασίες και στον τρόπο που αυτές υλοποιούνται στην πράξη.

### 3.3.Επιπτώσεις στην οικογένεια και τους μαθητές

#### 3.3.1. Κρίση και παιδική φτώχεια

Η αύξηση της ανεργίας είναι ένα από τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης που επιδείνωσε δραματικά το ποσοστό φτώχειας. Η φτώχεια ορίζεται η στέρηση που οφείλεται στην έλλειψη επαρκών πόρων για την ικανοποίηση βασικών ανθρώπινων αναγκών (Ντολιοπούλου, 2015). Οι απολύσεις, οι ελλείψεις κενών θέσεων εργασίας, η απλήρωτη

<sup>32</sup> Καλυνα, 2013 · Κοντογεωργίου, Κολοκοτρώνης & Λαπούσης, 2015 · Mouza & Souchamvali, 2015 · Στάγια & Ιορδανίδης, 2013 · Avgitidou et al., 2017



εργασία, η κατάργηση δώρων και επιδομάτων είναι κατά κύριο λόγο οι αιτίες που δεν μπορούν οι άνθρωποι να καλύψουν τις βασικές ανάγκες (Μπαλούρδος 2013). Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι η φτώχεια συσχετίζεται με προβλήματα υγείας όπως ο κίνδυνος εμφάνισης ψυχιατρικών διαταραχών, η αύξηση του άγχους αντικοινωνικής συμπεριφοράς και η κατάθλιψη (Murphy and Athanasiou, 1999).

Μέσα σε αυτό το δύσκολο περιβάλλον επηρεάζεται όπως είναι φυσικό και η παιδική φτώχεια διότι οι οικογένειες με παιδιά είναι περισσότερο ευάλωτες στις μεταβολές των οικονομικών συνθηκών. Τα παιδιά έχουν μία και μόνο ευκαιρία για να μεγαλώσουν και να αναπτυχθούν με ομαλό τρόπο, συνεπώς η προστασία τους από τις οικονομικές δυσχέρειες και τη φτώχεια θα πρέπει να είναι προτεραιότητα των σύγχρονων κοινωνιών. Η παιδική φτώχεια έχει επιπτώσεις στην εύρεση ακόμα και των βασικών αγαθών επιβίωσης, στην πιθανότητα κοινωνικό-συναισθηματική κατάπτωσης και στις σχολικές επιδόσεις (Eurochild, 2012).

Η επίδραση της οικονομικής κρίσης στην παιδική φτώχεια σχετίζεται με τα οικογενειακά χαρακτηριστικά, όπως το κοινωνικοοικονομικό status, η γονική εκπαίδευση και το καθεστώς απασχόλησης του επικεφαλής του νοικοκυριού (Shafiq, 2010).



Οι αρνητικές επιπτώσεις στις οποίες εκτίθενται τα παιδιά είναι:

- Η μείωση του οικογενειακού εισοδήματος καθιστά δυσκολότερο να αντέξουν οι γονείς το άμεσο κόστος της εκπαίδευσης, όπως τα δίδακτρα, τα βιβλία, τη γραφική ύλη, τις στολές και την ιδιωτική διδασκαλία. Κατά συνέπεια τα εκπαιδευτικά αποτελέσματα βλάπτονται. Το παιδί είτε θα αποσυρθεί από το σχολείο είτε θα είναι ατελώς προετοιμασμένο.
- Η μείωση του οικογενειακού εισοδήματος μπορεί να οδηγήσει σε εξάρτηση της οικογένειας από την παιδική εργασία. Ως αποτέλεσμα, το φαινόμενο της παιδικής εργασίας ενδέχεται να ενταθεί σε περιόδους οικονομικής δυσχέρειας. Η αύξηση των ωρών παιδικής εργασίας βλάπτει τα εκπαιδευτικά αποτελέσματα του παιδιού, επειδή η πρόσθετη εργασία κουράζει συναισθηματικά και σωματικά το παιδί.
- Οι μειώσεις μισθών μπορεί να αναγκάσουν τους γονείς να εργάζονται περισσότερες ώρες, γεγονός που με τη σειρά του μειώνει το χρόνο που οι γονείς μπορούν να αφιερώσουν για να βοηθήσουν το παιδί τους με τα μαθήματα, την ανάγνωση και άλλες εκπαιδευτικές δραστηριότητες.
- Η μείωση της σχολικής ποιότητας οδηγεί τους γονείς στο να αποσύρουν το παιδί τους από το σχολείο ή να υποστηρίζουν λιγότερο τις εκπαιδευτικές του προσπάθειες (Shafiq, 2010).

### 3.3.2. Επιπτώσεις στους μαθητές και στο σχολικό περιβάλλον

Η κρίση δεν θα μπορούσε να αφήσει ανέγγιχτα και τα σπίτια των μαθητών. Οι γονείς βρέθηκαν να χάνουν ένα σημαντικό μερίδιο (αν όχι όλο σε κάποιες περιπτώσεις) από το εισόδημά τους με άμεση επίπτωση στην καθημερινότητα των παιδιών. Η φτώχεια, η οποία έχει πλήξει την οικογένεια, επιδρά αρνητικά έχοντας συνέπειες και στα παιδιά τους. Αρκετά από αυτά, δεν μπορούν πλέον να καλύψουν βασικά έξοδα για το σχολικό υλικό, την συμμετοχή τους σε εκδρομές, περιορίζονται στις δραστηριότητές τους, αλλά πολλές φορές δυσκολεύονται στην πρόσβαση για την μάθηση. Δεν είναι λίγες οι αναφορές από σχολεία, όπου παιδιά έχασαν τις αισθήσεις τους λόγω της κακής σίτισης ή παιδιά που να μην έχουν να φάνε στο διάλειμμα λόγω έλλειψης χρημάτων από τους γονείς (Gounias, Katsis, Limakoroulou, 2012; ΚΑΝΕΠ-ΓΣΕΕ, 2018). Επίσης, η ευημερία των παιδιών επηρεάζεται από την κρίση που έχει επέλθει η οικογένεια. Ένα παράδειγμα είναι η μειωμένη εμπλοκή των γονιών με το σχολείο όπως για παράδειγμα μειωμένο ενδιαφέρον για ενημέρωση από





τους καθηγητές, μη συμμετοχή σε εκδρομές ή δραστηριότητες, μειωμένο ενδιαφέρον και ενασχόληση των γονέων με τη μελέτη των παιδιών, κ.α. (Γαλάνη, 2015). Φυσικά η έλλειψη ευημερίας στην οικογένεια εκτός από τις παραπάνω επιπτώσεις προκαλεί στο σπίτι εντάσεις καθώς και διαμάχες που χειροτερεύουν τις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας καθώς και την καθημερινότητά τους (Kokkevi, Stavrou, Kouvanou & Fotiou, 2014).

Τα παιδιά ως άμεσοι αποδέκτες των οικονομικών προβλημάτων των οποίων αντιμετωπίζουν οι γονείς τους βιώνουν την αβεβαιότητα και εκφράζουν αρνητικά συναισθήματα όπως ο θυμός ή αναπτύσσουν επιθετικές συμπεριφορές στο περιβάλλον του σχολείου τους. Η βία και επιθετικότητα αυξάνεται μεταξύ των παιδιών υποχρεώνοντας τα σχολεία να διαχειριστούν λεπτές καταστάσεις άλλοτε με επιτυχία και άλλοτε όχι. Ο ανεπαρκής χειρισμός των προβλημάτων αυτών από το σχολείο έχει ως αποτέλεσμα να παρατείνεται η αρνητική κατάσταση και σε μερικές περιπτώσεις να επιδεινώνεται.

Σημαντικός αριθμός οικογενειών επλήγησαν από την κρίση λόγω της αύξησης της ανεργίας αλλά και εξαιτίας της μείωσης των εισοδημάτων που προήλθε από τα μέτρα λιτότητας (μειώσεις μισθών και επιδομάτων και αυξήσεις φόρων). Ο αριθμός των παιδιών που βρίσκονταν σε κίνδυνο φτώχειας στην Ελλάδα για το έτος 2013 ανήλθε σε 556.000 και αναλογεί στο 28,8% του συνόλου των παιδιών, έναντι 23,7% το 2009. Επίσης, σύμφωνα με την τελευταία έκθεση της ΕΛΣΤΑΤ (2015), η υλική στέρηση των παιδιών ηλικίας έως και 17 ετών ανέρχεται για το 2015 σε 25,7%, ενώ το 2005 ήταν 9,9%.

Σύμφωνα με έκθεση της Unicef, το 2015 το 45% των παιδιών στην Ελλάδα αντιμετώπισαν κίνδυνο υψηλής υλικής αποστέρησης, ενώ το 22% των παιδιών ζει σε συνθήκες ακραίας φτώχειας (Unicef, 2017), ποσοστό που κατατάσσει την Ελλάδα στις πρώτες θέσεις μεταξύ των μελών κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πολλές μελέτες συγκλίνουν σε παρόμοια αποτελέσματα εστιάζοντας στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά όχι μόνο σε υλικό αλλά και σε συναισθηματικό επίπεδο. Τα στοιχεία αυτά είναι ενδεικτικά της καθημερινότητας με την οποία έρχονται αντιμέτωπα στην Ελλάδα χιλιάδες παιδιά, καθώς και πληθώρα εκπαιδευτικών, που καλούνται να διαχειριστούν τα προβλήματα που προκύπτουν λόγω της προαναφερθείσας κατάστασης. Μερικά παραδείγματα, τα οποία οι εκπαιδευτικοί συχνά έρχονται αντιμέτωποι, είναι περιπτώσεις παιδιών που υποσιτίζονται και ταυτόχρονα δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να αγοράσουν τα απαραίτητα σχολικά υλικά ή να συμμετάσχουν σε σχολικές εκδηλώσεις (Γαλανάκη, 2015).



Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας από το πρόγραμμα Tocsin<sup>33</sup> το 68% των εκπαιδευτικών υποστηρίζουν ότι υπάρχει μειωμένη συμμετοχή στις σχολικές δραστηριότητες. Επίσης η σίτιση και η ένδυση/υπόδηση φαίνεται να έχουν επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό καθώς και η αγορά των απαραίτητων σχολικών ειδών τα οποία είναι και απαραίτητα σε διάφορες εκδηλώσεις του σχολείου. Τα ευρήματα δείχνουν ότι με πολύ μικρότερη συχνότητα εμφανίζονται προβλήματα συμπεριφοράς και ψυχολογικά προβλήματα. Ακόμα, μια σειρά μελετών συσχετίζει τη φτώχεια με τις χαμηλές σχολικές και ακαδημαϊκές επιδόσεις των παιδιών<sup>34</sup>. Σύμφωνα με τις έρευνες αυτές, πέρα από την πιθανότητα πρόωρης εγκατάλειψης του σχολείου, της υποτίμησής του και της αύξησης της παιδικής εργασίας, τα παιδιά των φτωχών οικογενειών ασχολούνται περισσότερο με την επιβίωσή τους και έχουν λιγότερες προσδοκίες για την εκπαίδευσή τους και για τη μελλοντική τους ένταξη στην αγορά εργασίας.

Ένα ακόμα στοιχείο που καταδεικνύει τη δεινή θέση που βρέθηκαν οι οικογένειες των παιδιών τα χρόνια της κρίσης είναι η μεγάλη πτώση τζίρου που παρουσίασαν τα κυλικεία των σχολείων σε όλη τη χώρα. Σε συνέντευξη της η Πρόεδρος της πανελληνίας ομοσπονδίας μισθωτών κυλικείων ανέφερε ότι τα χρόνια της κρίσης ο τζίρος των κυλικείων εμφάνισε μείωση της τάξης του 50% πανελλήνια, ενώ επισήμανε ότι στις μεγάλες πόλεις (Αθήνα – Θεσσαλονίκη) η πτώση ήταν μεγαλύτερη<sup>35</sup>. Η πτώση του τζίρου των κυλικείων αντανακλά τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπισε σημαντικός αριθμός οικογενειών.

### 3.3.3. *Ιδιωτική δαπάνη των νοικοκυριών*

Η ιδιωτική δαπάνη των νοικοκυριών για την εκπαίδευση (σε πραγματικές τιμές) έχει μειωθεί κατακόρυφα από το 2009 και μετά, ακολουθώντας σε γενικές γραμμές την εξέλιξη της συνολικής ιδιωτικής δαπάνης, ύστερα από μια περίοδο σημαντικής αύξησης της (από €2,8 δις το 2004 σε €3,3 δις το 2009 και €2,1 δις το 2016). Ως αποτέλεσμα των αυξομειώσεων που σημειώθηκαν πριν και μετά την έναρξη της κρίσης, η ιδιωτική δαπάνη από 26% της συνολικής (δημόσιας και ιδιωτικής) δαπάνης το 2008 μειώθηκε σε 20% το 2016, καθώς η ιδιωτική δαπάνη μειώθηκε περισσότερο από τη δημόσια. Ωστόσο, από το 2010 και μετά ξεκινάει η πτώση της ιδιωτικής δαπάνης για την εκπαίδευση, η οποία είναι μάλιστα ισχυρή.

<sup>33</sup> TOCSIN: Ερευνητικό Πρόγραμμα για την Υποστήριξη των Εκπαιδευτικών στην Αντιμετώπιση των Κοινωνικών Ανισοτήτων

<sup>34</sup> (Eagle & Black, Griggs & Walker, 2008; Ντολιοπούλου, 2015).

<sup>35</sup> <https://www.newsbeast.gr/financial/arthro/2183434/voutia-ston-tziro-ton-scholikon-kilikion-en-meso-krisis>



Συγκεκριμένα, το 2010 η ιδιωτική δαπάνη για την εκπαίδευση μειώνεται κατά 8%, περίπου κατά το ίδιο ποσοστό όσο η συνολική ιδιωτική δαπάνη, ενώ το 2011 και το 2012 κατά -11% και -10% αντίστοιχα. Το 2016 η μείωση έχει εξομαλυνθεί στο -2% σε σχέση με το 2015, ενώ μικρή ήταν και η πτώση το 2014 (-1%). Ως προς την κατανομή του οικογενειακού προϋπολογισμού ανά βαθμίδα εκπαίδευσης, το μερίδιο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι διαχρονικά το κυρίαρχο. Στη διάρκεια όμως της κρίσης, μειώθηκε το μερίδιο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (από 55% το 2008 σε 49% το 2016) της πρωτοβάθμιας (από 19% το 2008 σε 17% το 2016) και της προσχολικής εκπαίδευσης (από 8% το 2010 σε 5% το 2016), ενώ αυξήθηκε το μερίδιο της ιδιωτικής δαπάνης στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (από 4% σε 9%)<sup>36</sup>.

Η έκθεση της ΚΑΝΕΠ-ΓΣΕΕ<sup>37</sup> αποτυπώνει το πλήγμα που υπέστη το ελληνικό νοικοκυριό ακόμα και στις δαπάνες για την εκπαίδευση. Κατά την τριετία 2012-2014 και στις περισσότερες κατηγορίες δαπανών των νοικοκυριών για αγορά αγαθών και υπηρεσιών εκπαίδευσης καταγράφεται μείωση, με τη μεγαλύτερη να σημειώνεται στην κατηγορία για τις οικονομικές μεταβιβάσεις για σπουδές σε άλλα νοικοκυριά στο εξωτερικό κατά -34,2% (ή 78,4 εκ. €), ενώ ακολουθούν οι κατηγορίες δαπανών στα Ιδιαίτερα μαθήματα (κατά -22,7% ή 79,7 εκ.€), Δίδακτρα για ξένες γλώσσες (κατά -20,1% ή 166,2 εκ.€), Δίδακτρα για μαθήματα Η/Υ (κατά -16,2% ή 36,2 εκ.€), Αγορά βιβλίων, Εκπαιδευτικές εκδρομές (μουσεία, θέατρο κλπ.) (κατά -6,0% ή 1,7 εκ.€), ενώ μικρότερη μείωση φαίνεται να υπάρχει στα Δίδακτρα για φροντιστήρια εκπαίδευσης (κατά -1,1% ή 5,8 εκ.€). Στο ασφυκτικό οικονομικό περιβάλλον της συγκεκριμένης περιόδου αναφοράς, η ποσοστιαία μεταβολή στις δαπάνες αποτυπώνει τις προτεραιότητες των νοικοκυριών στην απόφαση τους για μείωση δαπανών που αφορούν στην αγορά αγαθών και υπηρεσιών εκπαίδευσης (Πίνακας 3.1).

<sup>36</sup> IOBE: Εκπαίδευση στην Ελλάδα: Κρίση και εξέλιξη της δημόσιας και ιδιωτικής δαπάνης

<sup>37</sup> ΚΑΝΕΠ-ΓΣΕΕ :βασισμένη σε στοιχεία της ΕΛ. ΣΤΑΤ.



*Πίνακας 3.1 : Δαπάνες Νοικοκυριών για την Εκπαίδευση*

Έτος	Συνολικές δαπάνες	Φροντιστήρια	Ιδιαίτερα	Ξένες Γλώσσες	Εκδρομές	Αγορές βιβλίων
2009	1.158 δις.	658 εκ.	410 εκ.	873 εκ.	39,5 εκ	389 εκ.
2010	1182 δις.	558 εκ.	376 εκ.	902 εκ.	42,6 εκ.	332,6 εκ.
2012	1034 δις	506 εκ.	350,7 εκ.	826 εκ.	28 εκ.	276 εκ.
2013	951 εκ.	501 εκ.	256,7 εκ.	712 εκ.	24,6 εκ.	275,8 εκ.
2014	973 εκ.	500 εκ.	271 εκ.	660 εκ.	26,3 εκ.	253,6 εκ.

Πηγή: ΚΑΝΕΠ-ΓΣΕΕ



## 4. Εμπειρική Ανάλυση

### 4.1. Σκοπός και μεθοδολογία της έρευνας

#### 4.1.1. Το πλαίσιο της έρευνας

Η οικονομική κρίση, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, έπληξε συνολικά την εκπαιδευτική κοινότητα. Αυτοί που επλήγησαν, σε μεγάλο βαθμό, από τα μέτρα που εφαρμόστηκαν ήταν οι εκπαιδευτικοί. Σκοπός της έρευνας είναι η καταγραφή της γνώμης των εκπαιδευτικών αναφορικά με τις ευρύτερες επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στη σχολική κοινότητα. Συγκεκριμένα, επιδιώκεται η διερεύνηση σχετικά με την επιρροή της οικονομικής κρίσης στη λειτουργία της εργασίας τους, στη σχολική καθημερινότητά τους αλλά και όσον αφορά τον αντίκτυπο στους μαθητές.

Το ερωτηματολόγιο απαρτίζεται από τέσσερις ενότητες με την κάθε ενότητα να εστιάζει σε διαφορετικά ερευνητικά ερωτήματα. Η πρώτη ενότητα περιλαμβάνει γενικές πληροφορίες (δημογραφικά στοιχεία), για το φύλο, την ηλικία, την προϋπηρεσία, το επίπεδο σπουδών και την υπηρεσιακή θέση των εκπαιδευτικών. Στη δεύτερη και τρίτη ενότητα οι ερωτήσεις αφορούν τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς, τις επιβαρύνσεις που δέχθηκαν τόσο σε οικονομικό όσο και σε ψυχολογικό επίπεδο, αλλά και τις προσδοκίες τους για το μέλλον της εκπαίδευσης. Η τέταρτη ενότητα εστιάζεται στις επιπτώσεις στους μαθητές. Οι εν λόγω ενότητες διαμορφώθηκαν με βάση τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και ανταποκρίνονται στα ερευνητικά ερωτήματα που έχουν τεθεί.



#### 4.1.2. Ερευνητικά ερωτήματα της έρευνας

Αναλυτικότερα, οι ενότητες σκοπεύουν, στη διερεύνηση των παρακάτω ερευνητικών ερωτημάτων: α) πόσο επηρέασε η οικονομική κρίση τους μαθητές (μαθησιακή επίδοση, συμμετοχή σε δραστηριότητες κ.ά.), β) ποιες είναι οι επιπτώσεις που δέχθηκε η σχολική μονάδα (ποιότητα εκπαιδευτικού έργου, κάλυψη βασικών αναγκών κ.α.) και κατά πόσο προκάλεσαν προβλήματα στην ομαλή λειτουργία του σχολείου γ) ποιες είναι οι συνέπειες που υπέστησαν οι εκπαιδευτικοί, σύμφωνα με την γνώμη τους, στον επαγγελματικό τομέα αλλά και στην καθημερινότητά τους σε όρους επιπρόσθετου άγχους ή εξουθένωσης στοιχεία που επιβαρύνθηκαν από την κρίση και δ) ποιες οι προσδοκίες τους για την εξέλιξη της εκπαίδευσης και συγκεκριμένα αν είναι αισιόδοξοι για το μέλλον της εκπαίδευσης υπό το πρίσμα της σταδιακής ανάκαμψης της οικονομίας της χώρας τα τελευταία χρόνια, όπως καταδεικνύουν τα πρόσφατα οικονομικά στοιχεία.

#### 4.1.3. Μεθοδολογία

Η εργασία ακολουθεί την ποσοτική προσέγγιση με σκοπό την καταγραφή των απόψεων των εκπαιδευτικών των σχολικών μονάδων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης του Δήμου Άργους - Μυκηνών. Το δείγμα ήταν τυχαίο και τα δεδομένα συλλέχθηκαν με τη χορήγηση ερωτηματολογίου. Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 17 ερωτήσεις κλειστού τύπου, χωρίζεται σε 4 ενότητες και οι απαντήσεις των ερωτώμενων καταχωρούνται σε 4βάθμια κλίμακα τύπου Likert με το 1 να αντιστοιχεί στο «Καθόλου», το 2 στο «Λίγο», το 3 στο «Αρκετά» και το 4 στο «Πολύ».

Η επιλογή της κλίμακας Likert με άρτιο αριθμό θέσεων, και συγκεκριμένα με 4 δυνητικές απαντήσεις, είχε ως στόχο την άσκηση μιας έμμεσης πίεσης στον ερωτώμενο να αποφύγει την επιλογή ουδέτερης απάντησης στο κάθε ερώτημα, καθώς αφαιρείται η ενδιάμεση επιλογή. Σε αντίθετη περίπτωση, σε μια πενταβάθμια κλίμακα, ο ερωτώμενος δύναται να επιλέξει τη μεσαία θέση αν επιθυμεί να πάρει σαφής θέση στο ερώτημα.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι το ερωτηματολόγιο δοκιμάστηκε πιλοτικά σε μια μικρή ομάδα εκπαιδευτικών με σκοπό τον έλεγχο και την πραγματοποίηση βελτιωτικών διορθώσεων. Στη συνέχεια, τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν σε 7 συνολικά σχολεία: 6 δημόσια και ένα ιδιωτικό τα οποία και επιλέχθηκαν τυχαία και καλύπτουν αστικές, αγροτικές και ημιαστικές περιοχές του Δήμου Άργους – Μυκηνών (Πίνακας 4.1). Στα πλαίσια της έρευνας αυτής και για την επίτευξη των στόχων που τέθηκαν μοιράστηκαν συνολικά 120 ερωτηματολόγια, που



αντιστοιχούν σε 15 με 20 ερωτηματολόγια ανά σχολείο ανάλογα με τον αριθμό των εκπαιδευτικών του κάθε σχολείου. Αφού εξηγήθηκε το θέμα της έρευνας και δόθηκαν οι απαραίτητες διευκρινήσεις, δόθηκε χρόνος λίγων ημερών προκειμένου οι συμμετέχοντες να συμπληρώσουν τα ερωτηματολόγια. Συνολικά συλλέχθηκαν 100 ερωτηματολόγια. Το ποσοστό απόκρισης έφθασε στο 81% που κρίνεται πολύ ικανοποιητικό για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας. Το υψηλό ποσοστό απόκρισης μπορεί να αποδοθεί στο ότι η διαδικασία συλλογής των ερωτηματολογίων έγινε δια ζώσης. Η μέθοδος αυτή, αν και σαφώς πιο απαιτητική σε σύγκριση με τη χρήση διαδικτυακών εργαλείων συλλογής δεδομένων, φαίνεται ότι αποδίδει καλύτερα σε όρους απόκρισης των ερωτώμενων.

Το ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε με βάση τα αποτελέσματα αντίστοιχων ερευνών (Πρόγραμμα TOCSIN, 2016; Κοσσυβά, 2017; Maslach & Jackson 1984 με προσαρμογή από Μπιτσακάκη, 2018), οι οποίες αναφέρονται στις πολλαπλές επιδράσεις της οικονομικής κρίσης στον ευάλωτο μαθητικό πληθυσμό και στον ευαίσθητο τομέα της εκπαίδευσης.

## 4.2. Περιγραφή του δείγματος

### 4.2.1. Ανάλυση Δεδομένων

Το δείγμα περιέχει σχολεία από αστικές, ημιαστικές και αγροτικές περιοχές. Συγκεκριμένα 62% των ερωτηματολογίων προέρχεται από σχολεία που βρίσκονται σε αστικές περιοχές, περίπου 17% από σχολεία που βρίσκονται σε ημιαστικές περιοχές και τέλος περίπου 21% από σχολεία που βρίσκονται σε αγροτικές περιοχές (Πίνακας 4.1).

*Πίνακας 4.1 : Αριθμός σχολικών μονάδων που συμμετείχαν στην έρευνα*

	Αστικές περιοχές	Ημιαστικές	Αγροτικές	Σύνολο
<b>Ερωτηματολόγια</b>	72	20	30	122
<b>Αναπάντητα</b>	10	3	9	22
<b>Αποδεκτά Ερωτηματολόγια</b>	62	17	21	100



#### 4.2.2. Δημογραφικά Στοιχεία

Στην έρευνα συμμετείχαν συνολικά 120 εκπαιδευτικοί Α/θμιας εκπαίδευσης του Δήμου Άργους – Μυκηνών οι οποίοι και έλαβαν τα ερωτηματολόγια, εκ των οποίων 100 παρέδωσαν συμπληρωμένα ερωτηματολόγια.

#### 4.2.3. Φύλο

Οι γυναίκες εκπαιδευτικοί αντιστοιχούν στο 73% των ερωτώμενων, ενώ οι άντρες αποτελούν το 25% των συμμετεχόντων της έρευνας (Πίνακας 4.2). Τα ποσοστά αυτά αντανακλούν με σχετική ακρίβεια το γεγονός ότι στην Α/θμια εκπαίδευση οι γυναίκες εκπαιδευτικοί υπερτερούν σε αριθμό συγκριτικά με τους άνδρες εκπαιδευτικούς.

*Πίνακας 4.2 : Φύλο Συμμετεχόντων*

Φύλο	Συχνότητα	Ποσοστά
Άνδρας	25	25%
Γυναίκα	73	73%
Δεν απάντησε	2	2%

#### 4.2.4. Ηλικία

Οι ηλικίες των εκπαιδευτικών παρατηρείται ότι είναι μοιρασμένες καθώς στην ομάδα 23-40 (πιο νέοι ηλικιακά) ανήκει περίπου το 50% των ερωτώμενων, ενώ 23% των ερωτώμενων ανήκει στην ηλικιακή ομάδα 41-40 και 27% των ερωτώμενων είναι πάνω 51 ετών και άνω. (Πίνακας 4.3). Ένας λόγος που παρατηρούνται σχετικά αυξημένα ποσοστά νεότερων σε ηλικία εκπαιδευτικών, παρόλο που δεν υπάρχουν προσλήψεις τα τελευταία 12 χρόνια, είναι η αύξηση των αναπληρωτών (όπως έχει ήδη αναφερθεί σε προηγούμενες ενότητες της εργασίας μετά το 2010 το εκπαιδευτικό σύστημα βασίστηκε συστηματικά στην πρόσληψη αναπληρωτών εκπαιδευτικών) των οποίων οι ηλικίες συνήθως κυμαίνονται κάτω των 40 ετών.





*Πίνακας 4.3 : Ηλικία Συμμετεχόντων*

<b>Ηλικία</b>	<b>Συχνότητα</b>	<b>Ποσοστά</b>
23-30	11	11%
31-40	39	39%
41-50	23	23%
51 και άνω	27	27%

#### *4.2.5. Προϋπηρεσία*

Τα έτη προϋπηρεσίας των εκπαιδευτικών του δείγματος ποικίλουν σημαντικά. 23% των ερωτώμενων εμφανίζει 1 έως 5 έτη προϋπηρεσίας, 14% εμφανίζει 6 έως 10. Ακολουθούν με ίσα ποσοστά (17%) οι ομάδες 11-15 και 16-20, ενώ προϋπηρεσία που να ξεπερνάει τα 20 έτη δηλώνει το 25% των ερωτώμενων (Πίνακας 4.4).

*Πίνακας 4.4 : Έτη Προϋπηρεσίας Συμμετεχόντων*

<b>Προϋπηρεσία</b>	<b>Συχνότητα</b>	<b>Ποσοστά</b>
1-5	21	23%
6-10	14	14%
11-15	17	17%
16-20	17	17%
20 και άνω	25	25%
Δεν απάντησε	6	6%

Εδώ επισημαίνεται ότι το ποσοστό εκπαιδευτικών προϋπηρεσίας 1- 10 έτη που ανέρχεται συνολικά στο 37%, αντιστοιχεί κατά κύριο λόγο σε αναπληρωτές καθώς δεν έχουν γίνει προσλήψεις τα τελευταία χρόνια στην εκπαίδευση. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί πως το 25%, ποσοστό της ομάδας με προϋπηρεσία 20 έτη και άνω, πρακτικά αντανακλά σε μεγάλο βαθμό το ποσοστό των εκπαιδευτικών που ηλικιακά ξεπερνάει τα 50 έτη.



#### 4.2.6. Υπηρεσιακή θέση

Όσον αφορά την υπηρεσιακή θέση των εκπαιδευτικών του δείγματος, το 67% των εκπαιδευτικών κατείχαν οργανική θέση κατά τη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας, ενώ το υπόλοιπο 33% υπηρετούσαν ως αναπληρωτές. Το εύρημα αυτό, αντανακλά μια γενικότερη τάση που επικράτησε στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα ως συνέπεια της οικονομικής κρίσης. Για παράδειγμα, πρόσφατη έρευνα έδειξε ότι ο αριθμός των αναπληρωτών σχεδόν διπλασιάστηκε μεταξύ 2015 και 2018 (φτάνοντας τους 31.000 εκπαιδευτικούς το 2018) (Κόρδης, 2019). Το φαινόμενο αυτό, αντανακλά τις ευρύτερες επιπτώσεις της ύφεσης στην αγορά εργασίας που διακρίνονται από αύξηση των ευέλικτων μορφών εργασίας, καθώς και του αισθήματος εργασιακής ανασφάλειας στους εργαζόμενους (Κόρδης 2019). (Πίνακας 4.5).

*Πίνακας 4.5 : Υπηρεσιακή θέση Συμμετεχόντων*

Υπηρεσιακή θέση	Συχνότητα	Ποσοστά
Οργανική	67	67%
Αναπληρωτής/τρια	32	32%
Δεν απάντησε	1	1%

#### 4.2.7. Σχολική Μονάδα

Τέλος από τους 100 εκπαιδευτικούς που απάντησαν οι 85 (ποσοστό 85%) εργάζονται σε δημόσια σχολεία, οι 14 (ποσοστό 14%) σε ιδιωτικό σχολείο, ενώ ένας εκπαιδευτικός δεν έδωσε απάντηση (Πίνακας 4.6).

*Πίνακας 4.6 : Σχολική Μονάδα Εργασίας*

Σχολική Μονάδα	Συχνότητα	Ποσοστά
Δημόσιο Σχολείο	85	85%
Ιδιωτικό Σχολείο	14	14%
Δεν απάντησε	1	1%



## 5. Αποτελέσματα Έρευνας

### 5.1. Επιπτώσεις στη Σχολική Μονάδα

Η δεύτερη ενότητα του ερωτηματολογίου επικεντρώνεται στη σχολική μονάδα. Συγκεκριμένα τέθηκαν πέντε ερωτήσεις και ζητήθηκε η άποψη των εκπαιδευτικών αναφορικά με το βαθμό που η κρίση έχει επηρεάσει διαφορετικές πτυχές της λειτουργίας της σχολικής μονάδας που ανήκουν. Η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτώμενων δήλωσε ότι οι δαπάνες της σχολικής μονάδας επηρεάστηκαν είτε “πολύ” (39%) είτε “αρκετά” (39%), ενώ μόλις το 12% πιστεύει πως δεν υπήρχαν μεγάλες μειώσεις στις δαπάνες με το “λίγο” να φτάνει στο 8% και το “καθόλου” μόλις στο 4%. Περίπου τα ίδια ποσοστά εμφανίζονται και όσον αφορά την επίπτωση στο βασικό εξοπλισμό του σχολείου με το 78% να απαντάει “πολύ” ή “αρκετά” και το 22% να απαντάει “λίγο” ή “καθόλου”. Σε επόμενη ερώτηση που σχετίζεται με τη θέρμανση στα σχολεία, το 68% των ερωτώμενων ανέφεραν πως παρατηρείται σημαντικό πρόβλημα, ενώ το 23% δήλωσε ότι το πρόβλημα είναι περιορισμένο (“λίγο”) και μόλις το 8% απάντησε “καθόλου”.

Όσον αφορά το βαθμό που επηρέασε η κρίση την έλλειψη διδακτικού προσωπικού, παρατηρούμε ότι μόλις 19% των ερωτώμενων απάντησε “πολύ”, ενώ το 33% απάντησε “αρκετά”. Στην ίδια ερώτηση το 31% απάντησε λίγο και το 17% απάντησε “καθόλου”. Τέλος όσον αφορά την επίπτωση από προβλήματα που προκύπτουν από την αύξηση του μαθητικού πληθυσμού στη σχολική μονάδα, μόλις το 14% απάντησε “πολύ”, ενώ το 29% απάντησε “αρκετά” και το 57% απάντησε είτε “λίγο” ή “καθόλου” (Πίνακας 5.1).



Πίνακας 5.1 : Προβλήματα που προκλήθηκαν στην σχολική μονάδα (%)

<i>Ερωτήματα</i>	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου	Σύνολο
Εκφράστε το βαθμό που η πρόσφατη οικονομική κρίση έχει επηρεάσει:					
Τις δαπάνες της σχολικής μονάδας	39	49	8	4	100
Τον βασικό εξοπλισμό για την λειτουργία της (πχ. εποπτικά μέσα, γραφική ύλη)	32	46	16	6	100
Την επαρκή παροχή θέρμανσης	25	43	23	8	99
Την έλλειψη διδακτικού προσωπικού (προκαλώντας προβλήματα στην ομαλή λειτουργία του διδακτικού προγράμματος)	19	33	31	17	100
Τυχόν προβλήματα με την αύξηση του μαθητικού πληθυσμού (συγχώνευση κτηρίων, αύξηση μαθητών/τμήμα)	14	29	30	27	100

## 5.2.Επιπτώσεις στους Εκπαιδευτικούς

Η τρίτη ενότητα του ερωτηματολογίου επικεντρώνεται στις οικονομικές αλλά και ψυχικές επιπτώσεις που βίωσαν οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί. Σύμφωνα με τα στοιχεία που συλλέχθηκαν φαίνεται πως η κρίση έχει επηρεάσει σημαντικά τον κλάδο των εκπαιδευτικών. Στην ερώτηση που αφορούσε την επίπτωση της κρίσης στις οικονομικές απολαβές καταγράφηκαν τα υψηλότερα ποσοστά με 97% των εκπαιδευτικών να δηλώνει ότι επηρεάστηκαν “πολύ” (66%) ή “αρκετά” (31%) ενώ μόλις το 3% απάντησε πως επηρεάστηκαν “λίγο” και κανένας εκπαιδευτικός δεν απάντησε πως δεν επηρεάστηκε “καθόλου”.

Υψηλά ποσοστά καταγράφηκαν όσον αφορά και την επαγγελματική εξουθένωση την οποία δηλώνουν ότι βιώνουν οι εκπαιδευτικοί με το 32% να απαντά πως επηρεάστηκε “πολύ”, το 49% “αρκετά” (71% συνολικά), το 18% “λίγο” και μόλις το 1% να δηλώνει πως δεν επηρεάστηκε “καθόλου”. Επίσης, φαίνεται πως επηρεάζονται και οι ευκαιρίες των εκπαιδευτικών για τη συμμετοχή τους σε προγράμματα επιμόρφωσης με το 72% να αναφέρει πως επηρεάστηκαν “αρκετά” ή “πολύ” και μόλις το 28% να δηλώνει “λίγο” ή “καθόλου”, ενώ το πλαίσιο αξιολόγησης φάνηκε να τους επηρεάζει 23% “πολύ”, 43% “αρκετά”, 27% “λίγο” και 7% απάντησε πως δεν τους επηρέασε “καθόλου”. Παρόλο που όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ένα πολύ υψηλό ποσοστό της τάξης άνω του 80%, ανέφερε πως επιβαρύνθηκε η επαγγελματική τους εξουθένωση, δεν καταγράφηκε σημαντική επίπτωση στη διάθεση και στο ζήλο που δείχνουν οι εκπαιδευτικοί στα σχολικά τους καθήκοντα με ποσοστό 63% να απαντά “λίγο” ή “καθόλου” και μόνο 37% να δηλώνει “αρκετά” ή “πολύ”.

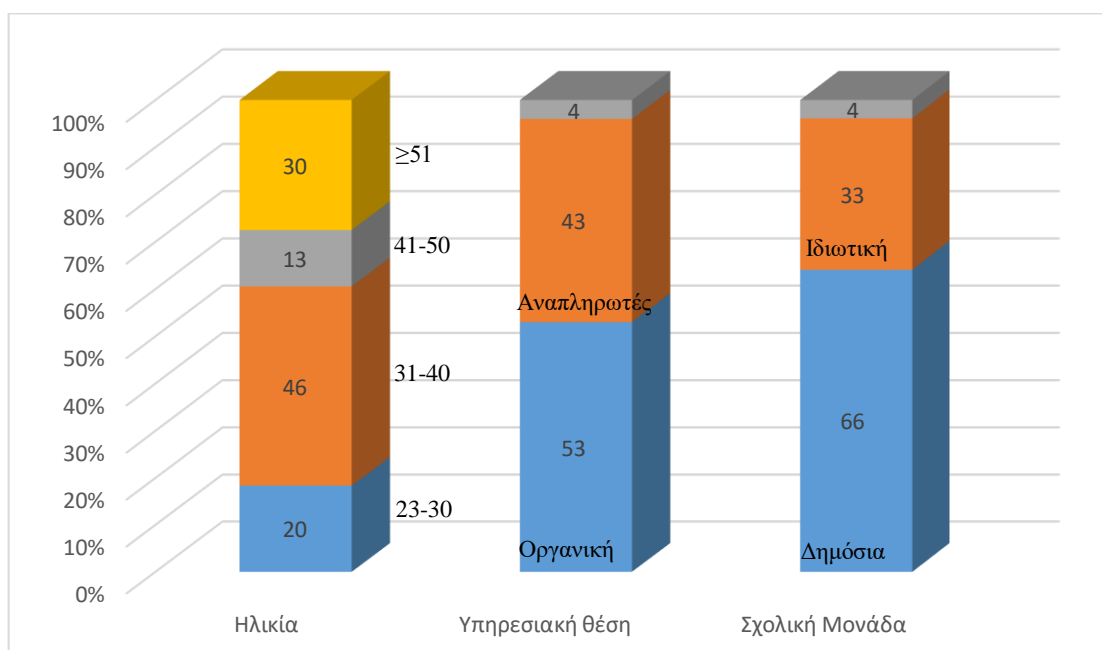
Σε αυτή την ομάδα των ερωτήσεων που αφορά τους ίδιους τους εκπαιδευτικούς τέθηκαν δύο ερωτήματα αναφορικά με τις προσδοκίες τους για το μέλλον της εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτικοί ερωτήθηκαν αν παρατηρούν βελτίωση στο χώρο της εκπαίδευσης και αναφορικά με το βαθμό αισιοδοξίας τους για το μέλλον της εκπαίδευσης. Τα αποτελέσματα αυτών των δύο ερωτήσεων παρουσιάζουν σημαντικό ενδιαφέρον. Είναι ενδεικτικό ότι μόλις το 10% των ερωτώμενων ανέφερε ότι διαβλέπει κάτι θετικό, ενώ το 90% ανέφερε πως βλέπει λίγο ή καθόλου βελτίωση στην εκπαίδευση. Παράλληλα στην ερώτηση αν είναι αισιόδοξοι για το μέλλον το 30% δηλώνει “πολύ” ή “αρκετά” αισιόδοξο ενώ το 70% δηλώνει “λίγο” ή “καθόλου” (Πίνακας 5.2). Ως εκ τούτου προκύπτει ότι παρόλο που η ελληνική οικονομία βρίσκεται



σε τροχιά ανόδου τα τελευταία χρόνια, οι προσδοκίες των εκπαιδευτικών του δείγματος παραμένουν κατά κύριο λόγο απαισιόδοξες.

Παράλληλα διερευνήθηκε το προφίλ των εκπαιδευτικών που έδωσαν θετικά μηνύματα για το μέλλον της εκπαίδευσης. Οι μικρότερες ηλικίες, δηλαδή 23 έως 40, φαίνεται πως είναι περισσότερο αισιόδοξοι με το 66% αυτών να απαντούν πως είναι αισιόδοξοι. Όσο αφορά την υπηρεσιακή θέση, το 53% κατείχε οργανική θέση και το 43% ήταν αναπληρωτές. Αξιοσημείωτο είναι, ότι οι 9 από τους 30 εκπαιδευτικούς που έδωσαν αισιόδοξα μηνύματα, δηλαδή το 30% των «αισιόδοξων» εκπαιδευτικών, εργάζονται σε ιδιωτικό σχολείο (Γράφημα 5.1). Αν και το μικρό μέγεθος του δείγματος σε συνδυασμό με τη συγκεκριμένη γεωγραφική εστίαση της μελέτης δεν αφήνουν περιθώρια εξαγωγής γενικότερων συμπερασμάτων, τα ανωτέρω αποτελέσματα είναι ενδιαφέροντα και χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης σε μεγαλύτερα και πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα.

*Γράφημα 5.1 : Προφίλ Εκπαιδευτικών που δηλώνουν αισιόδοξοι για το μέλλον της εκπαίδευσης (%)*



*Πίνακας 5.2 : Επιπτώσεις στους εκπαιδευτικούς (%)*

<i>Ερωτήματα</i>	<i>Πολύ</i>	<i>Αρκετά</i>	<i>Λίγο</i>	<i>Καθόλου</i>	<i>Σύνολο</i>
<i>Εκφράστε τον βαθμό που η πρόσφατη οικονομική κρίση έχει επηρεάσει τους εκπαιδευτικούς όσον αφορά:</i>					
Τις οικονομικές απολαβές (μισθοί, επιδόματα) & την εργασιακή αβεβαιότητα	66	31	3	0	100
Το διαμορφούμενο πλαίσιο αξιολόγησης των εκπαιδευτικών και του εκπαιδευτικού έργου	23	43	27	7	100
Τις ευκαιρίες για επιμόρφωση (κλείσιμο διδασκαλείων, ανυπαρξία επιμορφωτικών προγραμμάτων)	32	40	19	9	100
Την επαγγελματική σας εξουθένωση	32	49	18	1	100
Την διάθεση και τον ζήλο σας κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας	9	28	37	26	100
Βλέπετε κάποια βελτίωση τα τελευταία χρόνια;	3	7	54	36	100
Πόσο αισιόδοξοι είστε για το μέλλον της εκπαίδευσης;	7	23	51	19	100

### 5.3.Επιπτώσεις στους Μαθητές

Στο τέταρτο και τελευταίο μέρος οι ερωτήσεις επικεντρώθηκαν στο βαθμό που η κρίση επηρέασε την καθημερινότητα των μαθητών καθώς και τις σχολικές επιδόσεις τους. Το 71% των εκπαιδευτικών υποστήριξαν πώς η πρόσφατη οικονομική επηρέασε “πολύ” ή “αρκετά” την ανταπόκριση των μαθητών στις μαθησιακές τους υποχρεώσεις, ενώ μόλις το 29% υποστήριξε το αντίθετο (“λίγο” 23% και “καθόλου” 6%). Το αμέσως υψηλότερο ποσοστό καταγράφηκε στις βασικές ανάγκες των παιδιών (σίτιση, ένδυση κτλ.) με το 61% να αναφέρει ότι επηρεάστηκε “πολύ” ή “αρκετά” και το 39% “λίγο” ή “καθόλου” (Πίνακας 5.3).

*Πίνακας 5.3: Επιπτώσεις στους μαθητές*

<i>Ερωτήματα</i>	<i>Πολύ(%)</i>	<i>Αρκετά(%)</i>	<i>Λίγο(%)</i>	<i>Καθόλου(%)</i>	<i>Σύνολο(%)</i>
<i>Εκφράστε τον βαθμό που η πρόσφατη οικονομική κρίση έχει επηρεάσει την καθημερινότητα των μαθητών όσον αφορά:</i>					
Τη συμμετοχή/ανταπόκριση τους στις μαθησιακές υποχρεώσεις	23	48	23	6	100
Τη συμμετοχή τους στις σχολικές δραστηριότητες	13	37	37	13	100
Την απρόσκοπτη παρακολούθηση του σχολικού προγράμματος	6	29	41	24	100
Τη συμμετοχή των γονέων και την ενημέρωσή τους σχετικά με τους μαθητές	23	31	33	13	100
Τις βασικές ανάγκες των παιδιών ( σίτιση/ένδυση/υπόδηση)	13	48	32	7	100



Σχεδόν μοιρασμένες είναι οι γνώμες των εκπαιδευτικών όσον αφορά τη συμμετοχή των γονέων στις σχολικές ενημερώσεις και στις σχολικές τους δραστηριότητες των μαθητών. Το 54% απάντησαν ότι επηρεάστηκαν “πολύ” ή “αρκετά” και το 46% απάντησε ότι επηρεάστηκαν “λίγο” η “καθόλου”, ενώ αντίστοιχα οι απόψεις μοιράζονται ισόποσα σχετικά με τις δραστηριότητες των μαθητών με 50% να απαντάει ότι επηρεάστηκαν “αρκετά” ή “πολύ” και 50% να απαντάει ότι επηρεάστηκαν “λίγο” ή “καθόλου”. Τέλος, λιγότερες είναι οι επιπτώσεις στην απρόσκοπτη παρακολούθηση του σχολικού προγράμματος αφού μόλις το 6% των ερωτηθέντων ανέφερε πως επηρεάστηκε “πολύ”, ενώ το 29% απάντησε “αρκετά”, το 41% απάντησε “λίγο” και το 24% απάντησε “καθόλου” (Πίνακας 5.3).

## Συμπεράσματα – Προτάσεις Πολιτικής

Η έρευνα αυτή αποσκοπεί στην καταγραφή και στην συλλογή στοιχείων που αποτυπώνουν τις επιπτώσεις που επέφερε η πρόσφατη οικονομική κρίση στη σχολική κοινότητα. Κύριος στόχος ήταν η διερεύνηση των επιπτώσεων της κρίσης στους εκπαιδευτικούς, στην εύρυθμη λειτουργία της σχολικής μονάδας, αλλά και στους μαθητές και στην καθημερινότητά τους στο σχολείο.

Αρχικά, επιχειρήθηκε μια εννοιολογική οριοθέτηση της «σχολικής κοινότητας» και των συστατικών στοιχείων. Έγινε προσπάθεια ανάδειξης της σημασίας της κάθε ομάδας που απαρτίζει τη σχολική κοινότητα (μαθητές, γονείς, εκπαιδευτικοί) προκειμένου να αναδειχθούν οι υποχρεώσεις και ρόλοι τους στα πλαίσια της εύρυθμης λειτουργίας της σχολικής μονάδας. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι σε περίοδο κρίσης, η αμοιβαία συνεργασία όλων των παραπάνω ομάδων είναι άκρως απαραίτητη για την επίλυση των προβλημάτων και προκλήσεων που προκύπτουν. Είναι επίσης γεγονός ότι κάθε μια από αυτές τις ομάδες επηρεάζεται με διαφορετικό τρόπο από τις επιπτώσεις μιας οικονομικής κρίσης.

Η πρόσφατη οικονομική κρίση που έπληξε τη χώρα ήταν ιδιαίτερης έντασης και διάρκειας. Όπως φαίνεται από τα οικονομικά στοιχεία (μεταβολή του ΑΕΠ) καμία χώρα της Ε.Ε. δεν βίωσε οικονομική συρρίκνωση του μεγέθους που αντιμετώπισε η Ελλάδα. Οι ευρύτερες κοινωνικό-οικονομικές συνέπειες ήταν πολύ μεγάλες και επεκτάθηκαν σε όλες τις σφαίρες του δημόσιου και ιδιωτικού βίου. Όπως ήταν φυσικό, η κοινωνία ήταν αδύνατον να μείνει ανεπηρέαστη από όλες αυτές τις μεταβολές. Η ανεργία εκτοξεύτηκε σε πρωτόγνωρα ποσοστά για τη χώρα, όπως επίσης και η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός με χαρακτηριστικό παράδειγμα το ποσοστό των παιδιών που βρίσκονται σε κίνδυνο παιδικής φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού το 2013 εν μέσω της κρίσης να αγγίζει το 38,1%.

Αναπόφευκτα, η εκπαίδευση δεν θα μπορούσε να εξαιρεθεί από τις συνέπειες αυτές. Οι δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση συρρικνώθηκαν σημαντικά κατά τη διάρκεια της υφεσιακής περιόδου, γεγονός που αντανακλάται και στα αποτελέσματα της έρευνας μας. Τα σχολεία βρέθηκαν αντιμέτωπα με αρκετές δυσκολίες λόγω έλλειψης πόρων, δυσκολίες οι οποίες δυσχέραιναν ακόμα και την ικανοποίηση βασικών υλικοτεχνικών αναγκών τους (όπως για παράδειγμα η παροχή επαρκούς θέρμανσης). Οι οικογένειες των μαθητών υπήρξαν και αυτές θύματα της οικονομικής κατάστασης, αφού πολλοί γονείς υπέστησαν μεγάλες μειώσεις στους μισθούς τους, επιβαρύνθηκαν με δυσβάσταχτους φόρους ενώ αρκετοί έμειναν άνεργοι. Οι επιπτώσεις όπως ήταν φυσικό, μετατοπίστηκαν και στους μαθητές επηρεάζοντας τόσο τις μαθησιακές τους επιδόσεις όσο και με τις

βασικές τους ανάγκες (σίτιση, ένδυση). Οι εκπαιδευτικοί επλήγησαν, με ποικίλες αρνητικές επιπτώσεις για τους ίδιους (περικοπές μισθών, αύξηση ωραρίων, διδασκαλία υπό δύσκολες συνθήκες καθώς και άλλες επιβαρύνσεις). Η πρώτη χρονιά που υπήρξε αύξηση προϋπολογισμού για την εκπαίδευση ήταν το 2017. Η διαφαινόμενη βελτίωση στην οικονομία της χώρας δίνει τη δυνατότητα στο Υπουργείο Παιδείας να διαθέσει περισσότερα κονδύλια για τις ανάγκες της εκπαίδευσης.

Στην παρούσα διπλωματική διατριβή επιδιώχθηκε η διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών δημόσιων και ιδιωτικών σχολείων πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης του Δήμου Άργους – Μυκηνών αναφορικά με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στη σχολική κοινότητα. Η διερεύνηση πραγματοποιήθηκε μέσα από ποσοτική ανάλυση με ερωτηματολόγιο 17 ερωτήσεων που συλλέχθηκε τον Ιανουάριο του 2020. Τα αποτελέσματα που καταγράφηκαν είναι ενδιαφέροντα παρότι δεν καθίσταται επιτρεπτή η γενίκευσή τους, καθώς το μέγεθος του δείγματος είναι περιορισμένο και εστιάζεται σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή. Ωστόσο, θα παρουσίαζε ερευνητικό ενδιαφέρον, η έρευνα να διεξαχθεί σε ευρύτερο γεωγραφικό πλαίσιο, με μεγαλύτερο δείγμα, καθώς και σε βάθος χρόνου.

Ως γενικό συμπέρασμα, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε πως το πλήθος των ερωτημάτων τα οποία τέθηκαν, συγκλίνουν σε μεγάλο βαθμό με το σύνολο των απαντήσεων χωρίς να παρουσιάζουν πολύ μεγάλες διαφοροποιήσεις. Σε αρκετά από αυτά, υπήρχε καθολική ομοφωνία απαντήσεων αναδεικνύοντας τις επιπτώσεις της κρίσης και επαληθεύοντας σε σημαντικό βαθμό προηγούμενες σχετικές έρευνες (Σαρρή, 2018; Σκλάβος, 2014; Κοσουβά, 2017) αλλά και τα αποτελέσματα της μεγάλης έρευνας του προγράμματος TOCSIN.

Μερικά από τα συμπεράσματα ήταν η σχεδόν καθολική συμφωνία των ερωτώμενων για την επιρροή της κρίσης στους μαθητές, στις βασικές ανάγκες τους, στην ελλιπή ανταπόκρισή τους στις μαθησιακές υποχρεώσεις τους αλλά και στην επίδραση της κρίσης στους γονείς όσον αφορά τη συμμετοχή τους στα σχολικά δρώμενα. Οι οικονομικές επιπτώσεις οι οποίες προκλήθηκαν στους εκπαιδευτικούς ήταν αναμφισβήτητα σημαντικές, καθώς και η επιβάρυνση της επαγγελματικής καθημερινότητάς τους (πχ. εξουθένωση από την εργασία). Τέλος, είναι σαφές πως δεν διακρίνουν μεγάλη βελτίωση τα τελευταία χρόνια, εκφράζοντας παράλληλα και την απαισιοδοξία τους για το μέλλον της εκπαίδευσης.

Σχετικά με τις ερωτήσεις για τις επιπτώσεις που προκλήθηκαν στη σχολική μονάδα, οι εκπαιδευτικοί υποστήριξαν σε αρκετά υψηλά ποσοστά πως επηρεάστηκαν οι δαπάνες της σχολικής μονάδας. Οι διαφαινόμενες περικοπές των δαπανών αποτυπώθηκαν και στις

απαντήσεις που λήφθηκαν σχετικά με την κάλυψη βασικών αναγκών. Όπως προκύπτει, εκφράζεται ένα συναίσθημα απογοήτευσης για το περιβάλλον της εκπαιδευτικής διαδικασίας από την έλλειψη αναγκαίου βασικού εξοπλισμού, αλλά και εξαιτίας της ανεπαρκούς θέρμανσης των σχολικών μονάδων. Κάτι αντίστοιχο αποτυπώνεται και στην έρευνα που διεξήχθη από την Ζιωντάκη (2017), και αφορά τόσο τα ευρήματα για την ανεπαρκή θέρμανση, όσο και στην υλικοτεχνική υποδομή του σχολείου. Μικρότερη υπήρξε η επίπτωση από την αύξηση των μαθητών, ενώ για την έλλειψη διδακτικού προσωπικού, το 50% πιστεύει πως επηρέασε την εύρυθμη λειτουργία της σχολικής μονάδας. Φυσικά, δεν αποτελεί μικρό ποσοστό αν αναλογιστούμε τις συνέπειες που επιφέρει η έλλειψη του εκπαιδευτικού προσωπικού, σε οποιαδήποτε ειδικότητα.

Αναφορικά, με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης οι συμμετέχοντες αναφέρουν οικονομικές και ψυχολογικές επιπτώσεις στην καθημερινότητά τους. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι το 97% των ερωτώμενων επηρεάστηκαν “πολύ” ή “αρκετά” οι οικονομικές τους απολαβές εξαιτίας της εφαρμογής των νομοθετικών ρυθμίσεων. Συνακόλουθα, οι εκπαιδευτικοί εκτιμούν πως περιορίστηκαν οι δυνατότητές τους για περαιτέρω επιμόρφωση και αυτό τους προκαλεί ένα αίσθημα αβεβαιότητας, καθώς θεωρείται ένα σημαντικό εργαλείο για την επίτευξη των εκπαιδευτικών στόχων και την επαγγελματική εξέλιξη. Ομοιότροπα ένας ακόμα λόγος, ο οποίος επηρεάζει την ποιότητα του εκπαιδευτικού έργου είναι η ψυχολογία των εκπαιδευτικών η οποία επιβαρύνει την επαγγελματική τους εξουθένωση. Τα ερευνητικά και βιβλιογραφικά δεδομένα αλλά και τα πορίσματα ερευνών (π.χ. Μπιτσακάκη, 2018) φαίνεται πως συμφωνούν με τις απόψεις των ερωτώμενων σχετικά με την επιβάρυνση της επαγγελματικής τους εξουθένωσης.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα που προέκυψαν, υπάρχει άμεση σύνδεση με το άγχος και την επαγγελματική εξουθένωση αναγνωρίζοντας πως το αυξημένο άγχος ή στρες επιβαρύνει στο μέγιστο την επαγγελματική εξουθένωση καθώς, πηγάζει μέσα από τέτοιας μορφής συναισθήματα. Οι συνέπειες που μπορούν να προκληθούν σε ένα εκπαιδευτικό είναι αρκετές όπως η κατάθλιψη, η αρνητική διάθεση για εργασία και η ψυχολογική κατάπτωση. Στις απαντήσεις που καταγράψαμε, ενώ είναι εμφανή η επιρροή της οικονομικής κρίσης στην επαγγελματική τους εξουθένωση, δεν έχει επηρεάσει σχεδόν καθόλου τη διάθεση και το ζήλο που επιδεικνύουν κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας. Αυτό έχει να κάνει με την επαγγελματισμό αλλά και τον ακέραιο χαρακτήρα των εκπαιδευτικών, οι οποίοι βάζουν στην άκρη τις όποιες δυσκολίες αντιμετωπίζουν προς όφελος των παιδιών. Τα συγκεκριμένα αποτελέσματα καταγράφονται στα θετικά στοιχεία της έρευνας μας.

Το εκπαιδευτικό προσωπικό είναι ιδιαίτερα απαισιόδοξο κάτι το οποίο πιστοποιείται και από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών οι οποίες είχαν αρνητικό πρόσημο. Η στάση τους είναι ιδιαίτερα απαισιόδοξη, αφού η πλειοψηφία εξέφρασε την αντίθεση τους σχετικά με το αν αναμένουν καλύτερευση της εκπαίδευσης στο προσεχές μέλλον. Η σημερινή εικόνα της εκπαίδευσης, κυρίως της δημόσιας καθώς μόλις το 1/4 των απαντήσεων που ανήκουν σε δημόσια σχολεία έδειξαν να ελπίζουν και να αισιοδοξούν, είναι αποθαρρυντική για τα επόμενα χρόνια. Συμπερασματικά αναφέρουμε ότι οι εργαζόμενοι στην ιδιωτική εκπαίδευση, διαβλέπουν την βελτίωση του επιπέδου της παιδείας και αναμένουν θετικά αποτελέσματα. Επίσης, κάτι που αναμέναμε εξαιτίας της αβεβαιότητας και της ψυχολογικής κόπωσης που βιώνουν τα τελευταία χρόνια οι αναπληρωτές, η πλειοψηφία αναφέρει πως δεν αισιοδοξούν για το μέλλον. Κρίνεται επομένως, αναγκαία η περαιτέρω διερεύνηση των αιτιών καθώς και η άμεση παρέμβαση όλων των φορέων με στόχο την βελτίωση των εκπαιδευτικών συνθηκών.

Απόρροια αυτής της κατάστασης στην οικογένεια, είναι όπως καταγράφηκε και από τις απαντήσεις, πώς οι οικογένειες αδυνατούν να καλύψουν τις βασικές ανάγκες των παιδιών, ενώ παρατηρείται έλλειψη συμμετοχικότητας και συνεργασίας των γονιών με τους εκπαιδευτικούς. Παράλληλα, αναφέρεται πως αυτή η κατάσταση αποτυπώνεται και στις υποχρεώσεις των παιδιών στα μαθήματά τους.

### **Προτάσεις Εκπαιδευτικής Πολιτικής**

Οι αλλαγές που συνέβησαν στην εκπαίδευση τα τελευταία χρόνια είναι σύνθετες και πολλαπλές. Στην «δίνη» της οικονομικής ύφεσης αυτές οι αλλαγές που εφαρμόστηκαν κατά κύριο λόγο με ελλιπή προετοιμασία και σχεδιασμό προκάλεσαν ένα πλήθος αρνητικών επιπτώσεων. Οι εκπαιδευτικοί κλήθηκαν να διαχειριστούν σοβαρές μεταβολές στο εργασιακό τους περιβάλλον, που κατά βάση δυσχέραναν και υποβάθμισαν το έργο τους.

Η σύγχρονη εκπαιδευτική πολιτική έχει επιφέρει ένα πολύ-επίπεδο και πολλαπλό ρόλο στους εκπαιδευτικούς. Ο ρόλος αυτός εστιάζεται σε εκπαιδευτικό, κοινωνικό και διοικητικό επίπεδο. Καλούνται λοιπόν, οι εκπαιδευτικοί να ανταπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους με συνέπεια και σεβασμό απέναντι στο μαθητή, μολοντί και οι ίδιοι έχουν επιβαρυνθεί από την οικονομική κρίση. Στο πλαίσιο αυτό, απαιτείται να δοθούν κίνητρα στους εκπαιδευτικούς για την βελτίωση της ψυχολογίας τους, την αξιοποίηση της πολυετούς εμπειρία τους, και την ενεργοποίηση και υιοθέτηση πρακτικών αντιμετώπισης των επιπτώσεων. Συνακόλουθα χρειάζεται να διευκολυνθεί το έργο τους με όσο το δυνατόν λιγότερες υλικές απώλειες, ενδεικτικά προτείνεται η ενίσχυση του

βασικού εξοπλισμού και ο εμπλουτισμός των γνώσεων τους σε παιδαγωγικό και διοικητικό επίπεδο μέσα από επιμορφωτικά σεμινάρια. Φυσικά, θεωρείται απαραίτητη η συνεργασία με τα υπόλοιπα μέλη της σχολικής κοινότητας, κυρίως με τους γονείς και τους τοπικούς φορείς με απώτερο στόχο τη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας της σχολικής μονάδας. Οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να υποστηριχτούν από την πολιτεία, αλλά και οι ίδιοι με τόλμη να προχωρήσουν προς το «καινούριο».

Είναι προφανές, πως η κρίση που έπληξε την χώρα προκάλεσε σοβαρά προβλήματα στην εκπαίδευση, τα οποία αποτυπώθηκαν στην σχολική κοινότητα. Οι εκπαιδευτικοί προσπαθούν, με όσα μέσα διαθέτουν, να εκπληρώσουν τους εκπαιδευτικούς στόχους που θέτουν προς όφελος των μαθητών τους. Κρίνεται απαραίτητο, οι αρμόδιοι να λάβουν υπόψιν τις απαντήσεις που λήφθηκαν σχετικά με την βελτίωση των συνθηκών κατά τα τελευταία χρόνια, καθώς παρατηρείται τα τελευταία 3 χρόνια αύξηση του προϋπολογισμού για την εκπαίδευση, αυτό δεν αποτυπώνεται στην καθημερινότητα της σχολικής κοινότητας. Τέλος, απαιτείται η περαιτέρω διερεύνηση και προβληματισμός σχετικά με την απαισιοδοξία για το μέλλον της εκπαίδευσης που χαρακτηρίζει τους εκπαιδευτικούς. Προτείνεται η διεξαγωγή ερευνών σε μεγαλύτερο δείγμα και η εκ νέου συζήτηση, οριοθετώντας το πλέγμα αιτίων, αναζητώντας λύσεις με απώτερο σκοπό τη βελτίωση της σχολικής κοινότητας.

## Βιβλιογραφικές Αναφορές

### Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αυγητίδου Σ., Κομίνια Ε., Λυκομήτρου Σ., Αλεξίου Β., Ανδρούσου Α., Κακανά Δ., Τσάφος Β., Κουσαξίδης Κ. (2016). *Αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κρίσης στην εκπαίδευση: Απόψεις και πρακτικές διευθυντών και προϊσταμένων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση*. Έρευνα στην Εκπαίδευση, Τόμος 5, Τεύχος 1, σσ. 172-185.

Βαγιανός, Δ., Βέττας, Ν. και Μεγήρ, Κ. (2010). Η Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα: Μεταρρυθμίσεις και Ευκαιρίες σε μια κρίσιμη συγκυρία. Διαθέσιμο στο <http://greekeconomistsforreform.com/>

Γαλανάκη, Ε., (2015). *Ψυχοκοινωνική Υποστήριξη Παιδιών και Εφήβων σε συνθήκες οικονομικής κρίσης. Οδηγίες για γονείς*. Αθήνα: ΕΚΠΑ, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εργαστήριο Ψυχολογίας.

Γιατροί του Κόσμου, (2010). *Αθήνα μια πόλη σε ανθρωπιστική κρίση*.

Γιωτάκος, Ο. (2010). *Οικονομική κρίση και ψυχική υγεία*. Ψυχιατρική, 21(3), σσ.195-204

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2019). *Ελλάς με Αριθμούς*.  
[https://www.statistics.gr/documents/20181/1515741/GreeceInFigures\\_2019Q3\\_GR.pdf/4efe1990-8be3-8941-9b2f-0c1eba406010?t=1570011596682](https://www.statistics.gr/documents/20181/1515741/GreeceInFigures_2019Q3_GR.pdf/4efe1990-8be3-8941-9b2f-0c1eba406010?t=1570011596682)

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2019). *Έρευνες δευτεροβάθμιας γενικής εκπαίδευσης (γυμνάσια και λύκεια) λήξης σχολικού έτους 2017/2018*.  
<https://www.statistics.gr/documents/20181/667ac1a5-bd74-914b-53f6-ca7cd9b4aff6>

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2019). *Έρευνες πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (νηπιαγωγεία και δημοτικά) λήξης σχολικού έτους 2017/2018*.  
<https://www.statistics.gr/documents/20181/6544e7c8-493e-1b98-dac0-a00b5ea169b3>

Ευρωπαϊκή επιτροπή, 2019. *Έκθεση παρακολούθησης της εκπαίδευσης και κατάρτισης 2019, Ελλάδα*.

Ζιωντάκη, Ζ. (2014). *Απόψεις των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για την οικονομική κρίση: οι επιπτώσεις της συρρίκνωσης των μισθών και των εκπαιδευτικών όρων στο εκπαιδευτικό έργο*. Μεταπτυχιακή εργασία. Φιλοσοφική Σχολή Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής. Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης.

ΙΝΕ, (2008), Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση: Αθήνα, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ.

I.O.B.E (2019). *Εκπαίδευση στην Ελλάδα: Κρίση και εξέλιξη της δημόσιας και ιδιωτικής δαπάνης*. [http://iobe.gr/docs/research/RES\\_05\\_F\\_14032019\\_REP.pdf](http://iobe.gr/docs/research/RES_05_F_14032019_REP.pdf)

Κακανά, Δ.Μ., Γκαραγκούνη-Αραίου, Φ., Θεοδοσίου, Σ., Μανώλη, Π., Μαβίδου, Α., Ρούση – Βέργου, Χ., Χατζοπούλου, Κ., Ανδρούσου, Α., Αυγητίδου, Σ., & Τσάφος, Β. (2016). *Το Πρόγραμμα TOCSIN: διαστάσεις και επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση*. Θεωρία και Πράξη στις Επιστήμες της Αγωγής και Εκπαίδευσης, Τεύχος 2, σσ. 78-102. Διαθέσιμο στο:

<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/dialogoi/article/view/10535>

ΚΑΝΕΠ/ΓΣΕΕ. (2017). *Ετήσια έκθεση για την εκπαίδευση 2016. Τα βασικά μεγέθη της εκπαίδευσης. Η Ελληνική πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση- Μέρος Β. Το εθνικό πλαίσιο αναφοράς (2001-2014)*. [www.kanepgsee.gr/nea-anakoinoiseis/-/etisia-ekthesi-gia-tin-ekpaidefsi-2016/](http://www.kanepgsee.gr/nea-anakoinoiseis/-/etisia-ekthesi-gia-tin-ekpaidefsi-2016/)

Κατσούλου Φ. (2015). *Η οικονομική κρίση ως παράγοντας αλλαγής στα δημόσια σχολεία - Η περίπτωση του θεσμού της ενισχυτικής διδασκαλίας*. Επιστημονικό Εκπαιδευτικό Περιοδικό «εκπ@ιδευτικός κύκλος» ,Τόμος 3, Τεύχος 1.

Κελπανίδης, Μ. (2012). *Κοινωνιολογία της εκπαίδευσης: θεωρίες και πραγματικότητα*. Θεσσαλονίκη: Ζυγός.

Κορδής Ν. (2017). *Οι επιπτώσεις της κρίσης στην εκπαίδευση*. [https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/1\\_5.pdf](https://www.esos.gr/sites/default/files/articles-legacy/1_5.pdf)

Κοντογεωργίου Α., Κολοκοτρώνης Δ, Λαπούσης Γ. (2015). *Σημαντικές αλλαγές στην επαγγελματική ζωή των καθηγητών εν μέσω οικονομικής κρίσης: Μία ποιοτική έρευνα*. Έρευνα, Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών– Επιστημονικών Θεμάτων, Τεύχος 7ο, σσ.178-193.

Κότιος Α-Παυλίδης Γ.(2011). *Διεθνείς Οικονομικές Κρίσεις*. Αθήνα: Rosili

Κούλα, Β. (2011). *Διαπροσωπικές σχέσεις διευθυντή και εκπαιδευτικών και θεωρίες διοίκησης*. Εκδοτικός οίκος : Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Κουσούνη Δ.(2018). *Οικονομική κρίση και εκπαιδευτική πολιτική- ο σύγχρονος ρόλος και η αποστολή του νηπιαγωγείου*. Θεσσαλονίκη Μεταπτυχιακή εργασία. Τμήμα επιστήμων προσχολικής αγωγής και εκπαίδευσης. Τμήμα οικονομικών επιστήμων. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης..

Κουφάρης Γ.,(2010). *Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι χρηματιστηριακές αγορές*. Περιοδικό Χρήμα, Ιανουάριος-Φεβρουάριος.



Μανιάτης, Θ. (2014) *Η πολιτική οικονομία του κράτους πρόνοιας και ο καθαρός κοινωνικός μισθός στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Μανιάτης, Θ. (2013). *Όψεις της κρίσης της ελληνικής οικονομίας*. Ημερίδα Τμήματος Πολιτικής Οικονομίας του ΟΜΕ.

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:VROy4WZXXoJ:www.econ.uoa.gr/fil>

Μαρξ, Κ. (1978). *Το Κεφάλαιο*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή σσ. 323

Μηλιός Γ., Δημούλης Δ., Οικονομάκης Γ. (2005). *Η θεωρία του Μαρξ για τον καπιταλισμό. Πλευρές μιας θεωρητικής ρήξης*. Αθήνα, Εκδόσεις: Νήσος

Μπαλούρδος, Δ. (2013). *Στα επίπεδα του 1994 η φτώχεια στην Ελλάδα*. Η Αυγή Ανακτήθηκε από : <http://www.avgi.gr/article/1275996/staeripeda-tou-1994-i-ftoxeia-stin-ellada>

Μυλωνά, Ζ. (2005). *Διευθυντής και Αποτελεσματική Σχολική Μονάδα*. Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Ντολιοπούλου, Ε. ( 2015). *Οι επιπτώσεις της φτώχειας γενικότερα και στα παιδιά ειδικότερα και πιθανοί τρόποι παρεμβάσεων για την πρόληψη και την μείωση της*. Έρευνα στην εκπαίδευση, Τόμος 3.

Παπάς Αθανάσιος, (1995). *Σύγχρονη Θεωρία και Πράξη της Παιδείας, τ. Α & Β*. Εκδόσεις Δελφοί, Αθήνα.

Πασιάρδης Π. (2008). *Στρατηγικός Σχεδιασμός, καινοτομίες και αξιολόγηση στην Εκπαίδευση*. Λευκωσία: Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Σαΐτης, Χ. (2008). *Ο Διευθυντής στο Δημόσιο Σχολείο*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτ

Σκλάβος, Δ. (2014). *Οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης στην Ελληνική Τυπική Εκπαίδευση*. Μεταπτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Πάτρας. Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία.

Σκουρής, Β. (1995). *Δίκαιο της Παιδείας*. Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.

Στραβάκου Π. (2003). *Ο Διευθυντής της Σχολικής Μονάδας Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Θεωρητική ανάλυση και εμπειρική διερεύνηση*. Εκδόσεις, Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Συνήγορος του Πολίτη (2016) .*Η πολυετής οικονομική κρίση είναι πλέον κοινωνική/ανθρωπιστική και δοκιμάζει τα όρια των πολιτών και της Πολιτείας.*

Τσιάκιρος Α., & Πασιαρδής Π., (2002). *Επαγγελματικό άγχος εκπαιδευτικών και διευθυντών σχολείων: μια ποιοτική προσέγγιση.* Παιδαγωγική Επιθεώρηση, Τεύχος 33, σσ. 195-213.

Χάλαρη Μ. (2017). *Κοινωνική και οικονομική κρίση στην Ελλάδα και οι νέες προκλήσεις που προκύπτουν για την εκπαίδευση: Εμπειρίες, Νοηματοδοτήσεις και προβολές στον λόγο των εκπαιδευτικών.* Ανακτήθηκε από :

[https://www.researchgate.net/publication/324163915\\_E\\_KOINONIKE\\_KAI\\_OIKONO MIKE\\_KRISE\\_STEN\\_ELLADA\\_KAI\\_OI\\_NEES\\_PROKLESEIS\\_POU\\_PROKYPTO UN\\_GIA\\_TEN\\_EKPAIDEUSE\\_EMPEIRIES\\_NOEMATODOTESEIS\\_KAI\\_PROBO LES\\_STON\\_LOGO\\_TON\\_EKPAIDEUTIKON](https://www.researchgate.net/publication/324163915_E_KOINONIKE_KAI_OIKONO MIKE_KRISE_STEN_ELLADA_KAI_OI_NEES_PROKLESEIS_POU_PROKYPTO_UN_GIA_TEN_EKPAIDEUSE_EMPEIRIES_NOEMATODOTESEIS_KAI_PROBO LES_STON_LOGO_TON_EKPAIDEUTIKON)

Χαραμής Π. & Κοτσιφάκης, Θ. (2005). *Πολιτικές επιμόρφωσης εκπαιδευτικών 1992-2004: Αξίες, σκοποί, προγράμματα.* Αθήνα: Μεταίχμιο

Χατζηχρήστου, Χ. (2013). *Πολυεπίπεδες παρεμβάσεις στη σχολική κοινότητα την περίοδο της οικονομικής κρίσης.* Νέα Υγεία, Τεύχος 80.

## Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Apple, M. W. (Ed.) (2010). *Global crises, social justice, and education*. NY: Routledge.

Brauckmann, S. & Pashiardis, P. (2008). *Νέα Εκπαιδευτική Πολιτική και Εκπαιδευτική Ηγεσία: Εξερευνώντας τα θεμέλια μιας Νέας Σχέσης. Πρακτικά Επιμόρφωσης Στελεχών της Εκπαίδευσης: Δράσεις-Αποτελέσματα-Προοπτικές*. Ανακτήθηκε από [http://www.pi-schools.gr/programs/epim\\_stelexoi/praktika/praktika.pdf](http://www.pi-schools.gr/programs/epim_stelexoi/praktika/praktika.pdf)

Bennett, S. (1974). *The School: An Organisational Analysis*, Blackie: London. Από Άρτεμις Χαϊμανά (2018).

Chalari M. (2016). *Critical Review Crisis, Austerity and its Impact on Education in Europe and Greece*. Educate, Vol. 16, No. 1, p. 15-24.  
[https://www.researchgate.net/publication/317647723\\_Critical\\_Review\\_Crisis\\_Austerity\\_and\\_its\\_Impact\\_on\\_Education\\_in\\_Europe\\_and\\_Greece](https://www.researchgate.net/publication/317647723_Critical_Review_Crisis_Austerity_and_its_Impact_on_Education_in_Europe_and_Greece)

Dreux, G. (2013). On not addressing the crisis: neo-liberal reform and the new capitalist school. In K. Jones (Ed.), *Education and Europe: the Politics of Austerity*. London: Radicaledbooks. <https://radicaledbks.files.wordpress.com/2013/09/education-in-europe.pdf>

Eurochild Report, (2012). *How the economic and financial crisis is affecting children & young people in Europe. Based on evidence collected through Eurochild membership*

Gamble, A. (2009). *The spectre at the feast*. London: Palgrave Macmillan.

Hendrickson, B. (1979). *Teacher Burnout: How to Recognize it? What to do about it*. Learning, 7 p. 37-39.

Hoy, W.K., & Miskel, C. (2008). *Educational Administration: Theory, Research, and Practise*. New York, 8th edition.

Innes, R. (2013). Italian Education: Between Reform and Restoration. In K. Jones (Ed.), *Education and Europe: the Politics of Austerity*. London: Radicaledbooks

Jarabkowski L. (2001): *Emotional labour in educational research*. Ανακτήθηκε από: [https://www.researchgate.net/publication/285033023\\_Emotional\\_labour\\_in\\_educational\\_research](https://www.researchgate.net/publication/285033023_Emotional_labour_in_educational_research)

Koutsampelas, C., Andreou, S.N., Dimopoulos, K. and Papaloi, E. (2020). Austerity, Economic Crisis and Children: Experiences from Cyprus. In S.M. Hall, J. Horton, H. Pimlott-Wilson (eds.), *Austerity Across Europe*, Routledge (forthcoming).

Maniatis T. & Passas C. (2015). *The Law of the Falling Rate of Profit in the Post-War Greek Economy*. Athens, January, p. 106-129.

<https://www.researchgate.net/publication/315893554> The Law of the Falling Rate of Profit in the Post-War Greek Economy

Oikonomou N & Tountas Y.(2011). *The Greek economic crisis: A primary health-care perspective*. Published January 01, volume 377, Issue 9759, p. 28-29.

[https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(10\)62336-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(10)62336-7)

Paraskevopoulos, I., & Morgan, W. J. (2011). *Greek education and the financial crisis*. Grundfragen and Trends International.

Romanias, G. (2009). ‘The consequences of the crisis and the development of the unemployment in our country’ (in Greek), Newspaper: Vima, 28 December, p. 25.

Shafiq M. N. (2010). *The effect of an economic crisis on educational outcomes: An economic framework and review of the Evidence*. Current Issues in Comparative Education, vol. 12, Issue 2 , p. 5-13.

<https://www.researchgate.net/publication/255967076> The Effect of an Economic Crisis on Educational Outcomes An Economic Framework and Review of the Evidence

European Commission (2019). *Greece Funding in Education*.

[https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/funding-education-33\\_en](https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/funding-education-33_en)

Eurostat (2015). People at risk of poverty or social exclusion.

[http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/People\\_at\\_risk\\_of\\_poverty\\_or\\_social\\_exclusion](http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/People_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion)

Eurostat (2019). Real GDP growth rate – volume.

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00115/default/table?lang=en>

Eurostat (2019). General government deficit (-) and surplus (+) - annual data.

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/teina200/default/table?lang=en>

Eurostat (2019). Total unemployment rate.

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00203/default/table?lang=en>

Eurostat (2019). Long-term unemployment rate by sex.

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tesem130/default/table?lang=en>

Eurostat (2019). At-risk-of-poverty rate.

<https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tespm010/default/table?lang=en>

## **Θεσμικά κείμενα**

Νόμος 3833/2010 ( ΦΕΚ 40, 15/3/2010). Προστασία της εθνικής οικονομίας – επείγοντα μέτρα για την αντιμετώπιση της Δημοσιονομικής κρίσης.

Νόμος 3848/2010 (ΦΕΚ 71/Α/19-5-2010) : Αναβάθμιση του ρόλου του εκπαιδευτικού - καθιέρωση κανόνων αξιολόγησης και αξιοκρατίας στην εκπαίδευση και λοιπές διατάξεις.

Νόμος 4093/2012 (ΦΕΚ Α 222/12-11-2012) Έγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013–2016 – Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής του ν. 4046/2012 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013–2016.

Νόμος 4152/2013 (ΦΕΚ Α/107/9-5-2013) : Επείγοντα μέτρα εφαρμογής των νόμων 4046/2012, 4093/2012 και 4127/2013.

Νόμος 4354/2015 (ΦΕΚ 176/Α/16-12-2015) : Διαχείριση των μη εξυπηρετούμενων δανείων, μισθολογικές ρυθμίσεις και άλλες επείγουσες διατάξεις εφαρμογής της συμφωνίας δημοσιονομικών στόχων και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων.

Π.Δ. 152/2013 ( ΦΕΚ 240/2013). Αξιολόγηση των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

Υπουργική Απόφαση Φ.353.1/324/105657/Δ1/2002 - ΦΕΚ 1340/16-10-2002

Καθορισμός των ειδικότερων καθηκόντων και αρμοδιοτήτων των προϊσταμένων των περιφερειακών υπηρεσιών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, των διευθυντών και υποδιευθυντών των σχολικών μονάδων και ΣΕΚ και των συλλόγων των διδασκόντων.

## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

### Ερωτηματολόγιο Εκπαιδευτικών

Το παρόν ερωτηματολόγιο έχει σχεδιαστεί στα πλαίσια της μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας με θέμα: «Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στη σχολική κοινότητα». Σκοπός της έρευνας είναι να καταγράψουμε τις γνώμες των εκπαιδευτικών, σχετικά με το πόσο έχει επηρεαστεί η σχολική κοινότητα από την πρόσφατη οικονομική κρίση.

Η συμβολή σας για την ολοκλήρωση της εργασίας και την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων είναι πολύ σημαντική. Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο και οι απαντήσεις θα χρησιμοποιηθούν μόνο για ερευνητικούς σκοπούς της παρούσας εργασίας.

Σας ευχαριστώ θερμά για την συνεργασία, Τέντζερη Σοφία.

#### **A. Δημογραφικά Στοιχεία**

1. Φύλο: Άνδρας  Γυναίκα
2. Ηλικία: 23-30  31-40  41-50  51 και άνω
3. Προϋπηρεσία σε χρόνια: 1-5  6-10  11-15  16-20  20 και άνω
4. Υπηρεσιακή θέση : Οργανική  Αναπληρωτής/τρια
5. Σχολική Μονάδα : Δημόσιο σχολείο  Ιδιωτικό Σχολείο

#### **B. Επιπτώσεις στη Σχολική Μονάδα**

Παρακαλούμε εκφράστε τον βαθμό που η πρόσφατη οικονομική κρίση έχει επηρεάσει τους ακόλουθους βασικούς τομείς λειτουργίας της σχολικής μονάδας;

	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
Τις δαπάνες της σχολικής μονάδας				
Τον βασικό εξοπλισμό για την λειτουργία της (πχ. εποπτικά μέσα, γραφική ύλη)				
Την επαρκή παροχή θέρμανσης				
Την έλλειψη διδακτικού προσωπικού (προκαλώντας προβλήματα στην ομαλή λειτουργία του διδακτικού προγράμματος)				
Τυχόν προβλήματα με την αύξηση του μαθητικού πληθυσμού ( συγχώνευση κτηρίων , αύξηση μαθητών/ τμήμα)				

## **Γ. Επιπτώσεις στους Εκπαιδευτικούς**

Παρακαλούμε εκφράστε τον βαθμό που η πρόσφατη οικονομική κρίση έχει επηρεάσει τους εκπαιδευτικούς όσον αφορά:

	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
Τις οικονομικές απολαβές (μισθοί, επιδόματα) & την εργασιακή αβεβαιότητα				
Το διαμορφούμενο πλαίσιο αξιολόγησης των εκπαιδευτικών και του εκπαιδευτικού έργου				
Τις ευκαιρίες για επιμόρφωση (κλείσιμο διδασκαλείων, ανυπαρξία επιμορφωτικών προγραμμάτων)				
Την επαγγελματική σας εξουθένωση				
την διάθεση και τον ζήλο σας κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας				
Βλέπετε κάποια βελτίωση τα τελευταία χρόνια;				
Πόσο αισιόδοξοι είστε για το μέλλον της εκπαίδευσης;				

## **Δ. Επιπτώσεις στους Μαθητές**

Παρακαλούμε εκφράστε τον βαθμό που η πρόσφατη οικονομική κρίση έχει επηρεάσει την καθημερινότητα των μαθητών όσον αφορά:

	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
Τη συμμετοχή/ανταπόκριση τους στις μαθησιακές υποχρεώσεις				
Τη συμμετοχή τους στις σχολικές δραστηριότητες				
Την απρόσκοπτη παρακολούθηση του σχολικού προγράμματος				
Τη συμμετοχή των γονέων και την ενημέρωσή τους σχετικά με τους μαθητές				
Τις βασικές ανάγκες των παιδιών ( σίτιση/ένδυση/υπόδηση)				